

e-

Balogh Endre	005	Hosszú az internet, rövid az élet
Kálmán C. György	011	Folytatás (<i>kollektivitás</i>)
Bodó Balázs	015	Vettem egy könyvet, eladnék egy könyvet
Pál Dániel Levente	023	Közelítés a kiberfilológiához

PERMUTÁCIÓ

Bozsik Péter	037	Vándorszakács (<i>részletek</i>)
Végh Attila	040	Versek
Molnár Illés	044	Versek
Áfra János	045	Versek
Horváth László Imre	047	Az úszómedence
Merényi Krisztián	049	Józsi bácsinál
Dukay Nagy Ádám	051	Versek
Jahoda Sándor	052	Hamutál
Orcsik Roland	053	Versek
Sirbik Attila	055	St. Euphemia. (<i>részletek egy készülő kihagyásos regényből</i>)
Kele-Fodor Ákos	058	Versek
Lanczkor Gábor	059	Versek
Ayhan Gökhan	060	Versek
Türjei Zoltán	061	Diavetítés
Vörös István	062	Versek

HAJTŰKANYAR

Tallér Edina	064	Eileithüa (<i>részlet</i>)
Palágyi Ildikó Brigitta	067	Ha belefulladás, megöllek (<i>részlet</i>)
Somogyi Aranka	068	Versek
Zilahi Anna	071	Varratszedés
Kupa Júlia	073	Kisprózák
Középkor- reneszánsz -kora újkor Jacopo Antonio Marcello	075	Quando Amor i aletta arzente

MODULÁCIÓ

Müllner András	079	„Áthatni a koporsót” Megjegyzések a neoavantgárd eredetiségéről
Kántás Balázs	087	„Komor ég alatt” A szép aktualizálása Paul Celan kései költészetében
Száz Pál	096	A kalauz csábítása Grendel Lajos: <i>A modern magyar irodalom története</i>

CODA

Farah Mendlesohn	103	A betolakodó fantasy
------------------	------------	----------------------

e-

Balogh Endre

Hosszú az internet, rövid az élet

Az internet megjelenése, sőt inkább: széles körű elterjedése előtt jóval inkább irányított nyelvi és tartalmi térben zajlottak az irodalmi – és más jellegű – viták. Ilyen irányított terek, terepek voltak a periodikák, a hetilapok és napilapok irodalmi mellékletei is. Utóbbiak sajnos kezdenek eltűnni, egyre kevesebb az irodalom bennük, holott a netes művészeti portálokon több ezer, tízezer ember foglalkozik írással. Érdekes megvizsgálni az irányított nyelvi és tartalmi terek jellemzőit, mivel Magyarország médiakörképe amiatt, hogy a rendszerváltást nem sokkal követte az internet szabadsága is, ebből a szempontból különösen tanulságos lehet. A szocializmusban nem a piac vezérelte a nyelvi-tartalmi folyamatokat, hanem a pártállam akarata. Majd a demokráciában, a kilencvenes években folyóiratboom következett, ami után az internetes szabadság lehetővé tette a véleménypluralitást és a nyelvi sokféleséget, akár profitcél nélkül is, egyes – főleg a később részletezett szimbionta típusú, azaz más médium eszköz- és technológiaállományára építő – médiumok ugyanis olcsóvá, szinte ingyenessé váltak, s mégis véleményirányító szerepük lehetett.

Mutasd a nyelved, megmondom, ki vagy

A (z internetes és nem internetes) médiumok általában megkísérelnek saját, tágan értelmezett nyelvezetet kialakítani, ami sikerük záloga lehet: ha sokan beszélnek egy médium nyelvét, megerősödhet fogyasztórétege, egyfajta gondolkodásbeli függőség alakulhat ki a médiafogyasztó részéről, módosul a világa impulzusaira adott reakcióinak eszköztára, elkezd az általa fogyasztott média nyelvén beszélni, gondolkodni. (Megérne egy sajtótörténeti kutatást a nyolcvanas-kilencvenes években megjelent Esterházy-publicisztikák nyelvének hatása a korai *Magyar Narancsra*, majd az *Indexre*.) Ez a típusú nyelv azért tágan értelmezett, mert nem feltétlenül korlátozódik a szavakra, mondatokra: lehet például vizuális is. Utóbbira egyszerű példa azon fanzinok, rajongói oldalak „divatnyelve”, melyek egy-egy zenei stílusra telepednek rá – parazita konstrukció –, azoknak az együtteseknek a (például) öltözködési stílusát, hajviseletét mutatják, melyeknek az adott médium identitását köszönheti. Hasonlít ehhez a mintázathoz a politikai napilapok nyelve is, melyek egy-egy politikai párt kulcsfogalmait gyakrabban vonultatják fel, mint a többiét. E két példából is látható, hogy különböző közösségek – sőt, ha egy-egy brand kapcsán belegondolunk a reklámok szlogenjeinek funkciójába, látható, hogy a cégek is – élnek a saját nyelvalkotás okán létrejövő függőséggel, világlátás-alkalakkal.

Magyarországon az irodalomról szóló tudományos nyelvet hosszú ideig meghatározta a szocialista-realista, tükrözéselvű esztétikára épülő, majd a (jelentős teljesítményeket is hozó) strukturalista beszédmód, ezt követően jött létre a mai plurális, posztstrukturalista, recepcióesztétikai, hermeneutikai (stb.) nyelvhasználat. Utóbbi létrehozása nem volt egyszerű, egyetemi tanszékeket is próbára tett, és szerkesztőségekben is sok vitára adott okot, elég, ha csak a kritika-vitára gondolunk. A tudományos beszédmódok a demokratikus nyilvánosságban már nehezen köthetők egy-egy médiumhoz, használóik általában itt is, ott is felbukkannak. Mára megfigyelhető, hogy a média nyelvének egyszerűsödésével, az olvasóért-hallgatóért-nézőért vívott harcban a tudományos beszédmód egyre inkább áldozatul esik, és alig találni olyan folyóiratot, mely szívesen és rendszeresen közöl megalapozott tudományos nyelven írt tanulmányokat.

Mindaddig, amíg az irodalmi nyilvánosság olyan tereit keressük, amelyek nem pusztán irodalminak számítanak, azzal kell számolnunk, hogy kompromittálódnak az adott médium más jellegű tartalmainak nyelvvel. Magyarra lefordítva: nem mindegy, hogy egy kritika melyik napilapban jelenik meg, mivel annak a politikai nyelve a fent leírt folyamatoknak köszönhetően megosztja a közönséget, és pedig nem esztétikai okok miatt.

A tematikus érdeklődés is jelentős közösségképző erővel járhat, elég felmutatni a sci-fi kedvelői által olvasott *Galaktikát*, vagy más szubkultúrák lapjait, online médiumait. Ám erősnek kell lennie egy szubkultúrának ahhoz, hogy valóban csoportképző médiuma legyen. A horgászok tábora például nagy, lapjuk is van, de azért, mert szeretik horgászni, még nem biztos, hogy a *Magyar Horgászban* megjelenő, irodalmi szándékkal létrehozott írások meghatározó esztétikai élményt okoznak.

Megannyi Speedy Gonzales

Ma egyszerre jelennek meg internetes és nyomtatott folyóiratok, melyeknek más és más a funkciójuk. Nem törölte el az internet a nyomtatott lapok iránti érdeklődést, melyek az átgondoltság, a szerkesztettség és megalkotottság magasabb fokának illúzióját adják. Interneten lehetséges a gyors reagálás, a gyors vita, ami korábban csak a napilapokra volt jellemző, de ott nem adtak mindig teret mindenkinek, drága lévén a papír és a festék. Ez a hálózati kommunikációban már nem okoz gondot. Sőt, az utóbbi időben megfigyelhető, hogy az irodalmi nyilvánosság helyei, egyes viták átke-
rülnek internetes irodalmi folyóiratok cikkeihez írt kommentekbe, online médiumok fórumaira, vagy akár a Facebookra. Az itt megjelent rövidebb eszmefuttatásokból a későbbiekben sokszor tanulmány születik.

A médiumokat vizsgálva mindig fontos megállapítani, hogy ez a „játék” bizony nem megy pénz nélkül. A tömegmédia szabályrendszerei alig-alig alkalmazhatók a hagyományos offline és az online irodalmi médiumokkal kapcsolatban: nem érnek el annyi embert, a tapasztalatok szerint nem vonzanak annyi reklámot, hogy azokból fenntartható legyen a működésük. Így vagy úri passzióból, vagy szerelemből, vagy ami részben ugyanez, magán- vagy állami támogatásból, netán ezek elegendőnek köszönhetően jönnek létre. (Pedig olvasóiknak olyan szokásaik vannak, melyek fontosak a reklámozóknak: gyakran járnak mulatókba, fesztiválokra látni őket, többnyire magasan képzett fiatalok, akik lakásvásárlás előtt állnak, utaznak, nyelvet tanulnak...) Jelenleg az állami forrást elsősorban az NKA Szépirodalmi Szakkollégiuma jelenti, olyan portálok számára is, melyek több művészeti ággal foglalkoznak (mivel egy médium egy évben csak egy szakkollégiumhoz pályázhat), ami az irodalom világtól való pénzelvonást jelent. Sok problémát megoldana egy olyan kuratórium, amely hozzáértő emberekből verbuválódna, és internetes markerek, mutatók összeállításában tapasztalattal bíró, de persze a tartalomhoz értő szakemberek is lennének benne.

Ebből a pénzhányból is fakad, hogy nyelvi irányultságra ritkán van látványos példa. A végiggondolt nyelvi koncepcióhoz rengeteg ötletelésre, majd sok ember munkájának összehangolására van szükség, ami vagy sok pénzzel, vagy óriási, és sok munkatársra kiterjedő, megbízható, hosszú távon garantált lelkesedéssel oldható meg. Az internet ezen a téren viszonylag nagy változást hozott, hiszen ha egy csoport együtt akar megmutatkozni, akkor gyorsan indíthat közösségi blogot, azaz ingyen létrehozhat egy médiumot, vagy ingyenes motorral, baráti segítséggel akár egy egyszerűbb honlapot is gyorsan összerakhat, akkor csak a domainért és a tárhelyért kell fizetni. Ilyen, ráépülő „szimbionta konstrukció” volt a Telep Csoport blogja (telep.freeblog.hu), a *Könyvesblog* (konyves.blog.hu), az olcsó internetes motorra jó példa az *Új Nautilus* (ujnautilus.info)

vagy újabban a *Kulter* (kulter.hu). A harmadik lehetőség az internetes média kiépítésére hasonlóan sok erőforrást igényel, mint egy hagyományos médium: piackutatáson, azaz a várható befogadók tulajdonságainak feltérképezésén, a technikai lehetőségek felmérésén, a média kitalálásán alapul, és saját vagy vásárolt fejlesztés, saját vagy bérelt szerver szolgálhatja ki ezt a típusú médiát, ráadásul időről időre a kor megváltozott igényeinek megfelelően módosítani kell a programon és a megjelenésen. Épp ezért erre a nagyobb befektetéssel járó formára már kevesebben vállalkoznak, de van rá példa: például a *Litera* (litera.hu) vagy a *prae.hu* (prae.hu).

Cipőt a cipőboltból

Az internet egyre szaporodó lakói számára az irodalmi művek digitalizációja is alapvető kérdés, hiszen a demokratikus tájékozódás ezen alapul. A könyvek, szövegek digitalizált változatait legnagyobb részt a Magyar Elektronikus Könyvtárban (mek.iif.hu, majd később mek.oszk.hu) lehet felfedezni, mely 1996 óta elérhető a weben. Az itt található anyagok azonban nem forráskritikai munkák, ezért elsősorban népkönyvtárnak tekinthetők, melyben a szövegek hozzávetőleg épp annyi hibát tartalmaznak, mint a filológiai tudás nélkül összeállított igazi könyvtárban a könyvek. A filológiai tudás itt azt is jelentheti, hogy egy-egy műből például a szocializmus alatt szándékosan kihagytak egy-egy ideológiailag zavaró passzust (Kosztolányi *Édes Annájából* több mindent, például ilyen egy utalás Horthy Miklós bevonulására), és az ezek alapján digitalizált kötetek bizony ezekkel a hibákkal kerülnek a rendszerbe, még hozzá reflektálatlanul.

A Horváth Iván professzor vezette BIÖP (Bölcsészettudományi Informatika Önálló Program, ELTE), ma Informatikai Irodalomtudomány 1997-ben alakult hálózati kritikai kiadások létrehozása céljával (munkájában eleinte magam is részt vettem). A program tudományos háttérmunkával számba vette az internetes kritikai kiadások számos buktatóját, a karakterkódolástól a szövegváltozatok közzétételének különböző módoszataiig, és különösen érzékeny a magyar internetes irodalmi kincsek megőrzése, azaz az adatbiztonság kérdésében.

A Digitális Irodalmi Akadémia 1998 óta működik (DIA – pim.hu/dia). Költségvetési forrásokból támogatják, azok életművét digitalizálja, akik 1998-ig Kossuth- vagy Babérkoszorú-díjat kaptak, a szerzők köre bővíthet, hiszen a tagok évente újat választhatnak maguk közé. Hitelességét az adja, hogy a szerzőktől az általuk elfogadottnak tartott kiadásokat digitalizálják, és ezt a folyamatot szakértők is ellenőrzik. (Jelen sorok szerzője Esterházy Péter és Kertész Imre könyveinek szakértőjeként alakítja ezt a folyamatot.) Természetesen jelentős filológiai kérdések még így sem merülnek fel, ilyen például az, hogy mit kezdjünk azokkal a szövegvariánsokkal, amelyeket a szerzők nem tartanak fontosnak, de az irodalomtörténet-írás számára mégis releváns kérdésekkel járhatnak. A DIA örvendetes módon az irodalomfinanszírozás eszköze is, hiszen a tagok a mindenkori minimálbér mintegy négyszeresét is megkapják.

Gyakorlatilag minden költő számára megjelenési lehetőséget biztosít 2000 óta (hosszabb-rövidebb leállításokkal) a *dokk.hu*, mely immár több mint 1900 szerzőt tart nyilván. Érdekes menüpontja a 'gyors és gyilkos' (GY&GY), melyen rapid választ ígérnek a verseket beküldők számára. Érdekes próbálkozása volt a portálnak továbbá: emelt díjas SMS-ekben tették támogathatóvá azokat a költőket, akik az olvasónak tetszettek.

A *prae.hu* egyik funkciója szintén a megjelenési lehetőség biztosítása a szerzői portfóliókban, ezt induláskor szlogennel is igyekeztünk jelezni: mindenki lehet művész.

Fontos megemlíteni az e-bookok kapcsán, hogy főleg szakirodalom olvasására használják, és egyelőre a várt forradalom elmaradt Magyarországon. Pedig a művek közzétételének demokratizálásában is nagy szerepe lehet ennek a technológiának, hiszen akárki készíthet és árulhat így köteteket, bár a közönség – az e-book readerek alacsony száma miatt egyelőre nem nagyon tűnik jelentősnek.

A róla szóló beszéd tere

Az irodalomról szóló beszéd egyik első, úttörő internetes fóruma volt a *Palimpszeszt* folyóirat (magyar-irodalom.elte.hu/palimpszeszt), mely 1997-től jelentetett meg számokat, munkája gondolati alapja nagyon egyszerű volt, gyakorlatilag online engedte publikálni azokat a cikkeket, amelyek offline is érdeklődést válthattak volna ki.

Az offline média egyszerűbb internetre helyezése eleinte a *Litera* (2002 óta a neten) jellemzője is volt, ma lehet kommentezni a cikkeket, fórumozni, de a web2-es szolgáltatások felé nem igazán indult el maga a portál – ellenben lapcsaládot épített. Az önmagát megtöbbszöröző médiumnak kiadóján (*Litera.hu* Kft.) keresztül köze van több médiumhoz: a web2-es ötleteket komolyan vevő *Könyvkolóniához* (konyvkolonia.hu – és az impresszumban nem jelzett módon a *Színházkolónia* is minden bizonynyal ide tartozik: szinhazkolonia.hu), az Indexszel közösen kiadott, és már említett *Könyvesbloghoz*, a több neves írónak megmutatkozási lehetőséget biztosító *Írólap*hoz (irolap.hu) és az angol nyelvű *HLO*-hoz (hlo.hu).

Egyszerű ötlet – de működni látszik –, hogy mintegy offline irodalmi és művészeti lap, kizárólag szövegeket és képeket tesz közzé negyedévente a *Spanyolnátha* (spanyolnatha.hu) immár 2004 óta.

2001 óta működik a *Terasz* (terasz.hu) online kulturális magazin, mely nemcsak az irodalmi életet, hanem több művészeti ágat is szemlél, alapvetően nem nyitott a web2-es megoldások felé.

Részben megvalósíthatta eredeti terveit a szintén 2006-ban indult *prae.hu* általános művészeti portál (hat művészeti ágat, ezen kívül gyerekeknek szóló műalkotásokat tárgyal), részben viszont pénzühiány miatt nem. A web2-es megoldásokra nyitott módon a regisztrált tagok nem csak kommentelhetnek vagy fórumozhatnak, hanem – mint korábban jeleztem –, szabadon készíthetnek maguknak portfóliót, blogolhatnak, bejelölhetik ismerőseiket a portálon, és levelezhetnek a regisztrált tagokkal. A *Kötelező* rovat főleg az irodalom területén működik, hasonlóan a *Dokk* 'gyors és gyilkos' menüpontjához.

A *BárkaOnline* 2006 legvégén – 2007 elején indult, a *Litera* kezdeti állapotait idézi, amennyiben elsősorban szerkesztett szövegeket jelentet meg, kommentelési és más web2-es lehetőségek biztosítása nélkül.

Az *Irodalmi Jelen* (irodalmijelen.hu) hozzávetőleg 2008 óta van az interneten, kommentelési lehetőséget biztosít a cikkekhöz, előtte papíralapú médiumként működött.

Egy újdonságot is beemelve a felsorolásba, megemlíthető a *Kulter* (kulter.hu), mely debreceni egyetemisták összefogásából született 2010-ben.

Ezen kívül számos internetes lap foglalkozik irodalommal, a bulváros *Kultúrpart* (kulturpart.hu), a *Kikötő Online* (kikotoonline.hu), az *Új Nautilus*.

Irodalmi blogok

Korábban költőcsoportok, egy-egy folyóirat körül összegyűlt költők, írók és irodalomértelmezők is nehezen tudtak gondolatokat cserélni, mivel a lapok ritkán jelentek meg, a személyes találkozásra ritkán nyílt alkalom. Mintha egyenest ennek a problémának a kiküszöbölésére találták volna ki a közös, azaz több ember által egyszerre működtethető blogokat. A térbeli (sőt, az utólagos kommentek miatt: időbeli) korlátok megszűntek, egy-egy ösztöndíjjal távol, vagy egyszerűen más településen élő blogtárs ugyanúgy rendszeres tagja lehet a blogot létrehozó közösségnek, mint azok, akik gyakran találkoznak a való világban is egymással. Az írott forma és az élőbeszéd közti teret kihasználó kommentelési lehetőség megkönnyíti a véleménynyilvánítást, hiszen mindenkinek van ideje rendszeresen átgondolni és megfogalmazni a mondanivalóját egy-egy írással kapcsolatban.

A leghíresebb irodalmi blog talán a Telep Csoporté volt (telep.freeblog.hu) – óriási sikert értek el közösségként, a figyelem középpontjába kerültek, válogatást közölt a verseikből, és bemutatta őket a *Kalligram*, az *Irodalmi Jelen* és az *ExSymposion*, s mára tagjai sokszor piaci alapon működő cégek munkatársai, elismert költők, vagy egyetemen tanítanak. Tapasztalható volt köztük egyfajta esztétikai egy húron pendülés is. A továbbiakban megemlítek – a teljesség igénye nélkül – még néhány fontosabb blogot: *Körhinta* (korhintakor.hu), *Előszезon* (eloszezon.freeblog.hu), az e számunk *Permutáció* rovatában bemutatott *Hajtukanyar* (hajtukanyar.blog.hu), az *Erlinpáholy* (erlinpaholy.freeblog.hu) és az *Új Hormon* (ujhormon.freeblog.hu).

Érdeemes megemlíteni, mert jelenségként mindenképp jellemző a világhálóra, az anonim írt-szerkesztett *Napiszarverset* (napiszarvers.blog.hu), mely a honi internet „pöcögödre”, a *napiszar.com* mintájára gondolta létrehozni önmagát. A versekről nem igazán hozzáértő nyelven megszólaló blog azonban a botránykeltésben, az egyértelmű ítéletalkotásban alkotott nagyot. Többször elhangzik a megszűnése magyarázataként, hogy a kortárs költők gyakoroltak volna nyomást – de hogy kire is, és hogyan, valamint az addig oly bátor szerzők miért hajoltak volna meg ennek az akaratnak, minduntalan a homályban marad.

Új stratégiák

Állandóan változik az internetes környezet, ami állandó figyelmet igényel a portálok, de még az egyes blogok készítőitől is. Ahogy korábban jeleztem, ez az, ami mégis drágává teszi az internet nyújtotta lehetőségeket. Legutóbb pl. a közösségi oldalakon, de főleg a Facebookon lehetővé tett megosztó és lájkoló funkciók söpörtek végig az internetes médiumokon, melyeket illet beépíteni a rendszerekbe. A Facebook vált az utóbbi időben azzá a téré, ahol a legtöbben vannak jelen, és mégis könnyen marad tematikus viszonyok közt, mivel ismerősök anyagait olvashatni, és ezek az ismerősök sokszor közel hasonló érdeklődési körrel bírnak. Ezáltal a kapcsolat által még általánosabbá vált a médiumok közt fennálló mutualizmus, azaz a szimbiózisnak az a formája, amikor mindkét médium számára előnyös az együttműködés. A Facebook számára azért, mert újabb és újabb tartalmakat tudnak a felhasználók megmutatni egymásnak, még hozzá jelentősebb szellemi energia befektetése nélkül, a médiumok számára pedig azért, mert az egyes emberek hírfolyamába beépülve még többen szerezhetnek tudomást az ő üzenetükről.

A *Könyvesblog* stratégiája is leírható a szimbiózis fogalmával: létrejöttekor ráépült az addigra sikeres és sokak által olvasott *Indexre*, a *Litera.hu* Kft. és az *Index.hu* Zrt.

közösen működtették. A *Könyvesblog* számára előny a sok lehetséges kommentelő, hiszen az Index összes regisztrált felhasználója rendszeren belül van, az irodalmon kívüli szféra bevonódik a finanszírozásba, valamint egy-egy poszt kikerül Magyarország legolvasottabb hírportáljának címlapjára. Hátránya viszont az, hogy csak annyiban tudnak fejleszteni, amennyiben ezt az *Index* blogmotorja engedi – ami korlátozza a szabadságot, de mégis több, mint amit sok önálló portálmotor lehetővé tesz. Ez a folyamat mutatja azt is, hogy a jelentősebb szolgáltatók milyen irányba fejlesztik tovább a saját blogmotorjaikat. Az egyedi, a blogmotor általános keretein túlmutató fejlesztésre példa a Bookline-nal való együttműködés: a bemutatott, kritizált könyvet azonnal meg is rendelheti az olvasó.

Konfúz viszonyok

Az internetes, e-mailes, SMS-ben jellemző írásbeliség elterjedése előtt a személyközi kapcsolatokban sokkal ritkább volt az írásos információcsere, mint az e-mail korában. (Van olyan nap, amikor például több mint 150 levelet kapok, és akkor a Skype-üzenetekről és az SMS-ekről még nem is beszéltem.) Az így terjedő tartalmak ellenőrizetlenebbek, szerkesztetlenebbek a korábbiakhoz képest, percek alatt létrejöhet egy új blog, alkotói profil, fórum, Facebook-oldal. Jellemző a centralizáltság viszonylagossá válása, azaz elfogad a társadalom olyat is autoritásnak, ami korábban nehezen volt elképzelhető: egy blogger szavainak hatása ugyanolyan erős lehet, mint egy neves irodalomkritikusé. Az sem lényegtelen, hogy korábban sokan szinte kizárólag a hivatalos fórumokon voltak kénytelenek írni, ma viszont rendszeresen SMS-eznek vagy e-maileznek. Annak ellenére, hogy továbbra is léteznek trenddiktáló, olvasottabb, nagy hatású médiumok, sokkal nagyobb teret hódított a személyes szféra, így jóval konfúzabb nyelvi és tartalmi tér alakult ki. Több dilemma is felvetődik ezeknek a folyamatoknak a hatására, például helyesírási és a tartalmi szempontok. Nem lehet tudni, milyen irányba megy tovább a magyar nyelv helyesírása. Két egymástól gyökeresen eltérő szemlélet mutatkozik meg ezzel kapcsolatban. Az egyik szerint olyanok szórják tele szövegekkel az étert, akik helyesen írni sem tudnak, és rossz mintát adnak, így még a nyelvünk is „romlik”. A másik felfogás szerint semmi más nem történik, csak az, hogy a nyelvet arra használják, amire való: személyközi kommunikációra, ennek minden következményével, azaz alakítják is a nyelvet a használóik, mint ahogy ez mindig is volt.

Forradalmi változás vagy kellemes lábvíz? Attól még, hogy demokratikusabb lett a média, még nem lett sokkal több a valóban minőségi kritikáírással foglalkozó ember. Bár az irodalommal kapcsolatos szövegek jóval nagyobb mennyiségben állnak rendelkezésre, és esetleg több vitát is köszönhetünk nekik, nem mindig a legfontosabb kérdések vetődnek fel. Ezért feltétlenül fontosnak tartom, hogy a minőségi, tudományos jellegű tartalmak éppúgy helyet kapjanak az új médiumokban, mint a könnyű kézzel megírt, tájékoztató jellegű kritikák.

Kálmán C. György

Folytatás *(kollektivitás)*

Éppen ennek a rövid írásnak a befejezésénél tartottam, amikor a *Litera* oldalán ezt olvastam Vári Györgytől: „Sopotnik Zoltán felvetette a napokban a Facebook-oldalán, hogy lírafordulat van kibontakozóban.”¹ – Jé, ezt nem is vettem észre. Majd ha igazi vita lesz a kérdésből, előbb-utóbb eljut hozzám is, gondoltam. Az irodalmi élet ma már egyre nagyobb részben az interneten zajlik – és, mint Vári szavai bizonyítják, immár nemcsak az irodalmi művekkel való találkozás terepe ez, hanem ezek a csatornák a kritikai visszhangok, a szerzői és olvasói kommentárok fontos helyei is. Vagy: azok lehetnek. Azok lesznek.

Az irodalom „csinálása” az irodalomról való beszédet, a kritikát, a szövegértelmezést, az irodalomtörténeti regisztrálást (sőt: a pletykálgodást, a személyes vonzalmakat, a teljesen „laikus”, földhözragadt vélekedéseket) is jelenti. Hogy főleg azt, vagy csak kis részben – ezen lehet vitatkozni. Mindenesetre a kánon úgy készül, hogy nyilvános diskusszió tárgyává válnak a művek (szerzők, mozgalmak stb.) – attól válik „elfogadott” „ténnyé” egy mű értéke vagy értéktelensége, jelentősége vagy jelentéktelensége, hogy széles (vagyis: eleinte nyilván szűk, de egyre szélesebb) nyilvánosság elkezd vitázni és vélekedni erről. Fogalmam sincs, hogy Sopotniknak igaza van-e (nem láttam a vitát, az érveket), de ha tényleg „lírafordulat van kibontakozóban”, az éppen attól lesz lírafordulat, hogy többen (és egyre több érvel alátámasztva) ezt így látják. Nincs irodalom mint olyan, nincs önjáró, magától levő és magában szemlélt irodalmi „fejlődés”, alakulás – mindez csakis attól és úgy van, hogy és ahogyan ezt egy (több) közösség ekként látja.

A probléma – egyelőre – az, hogy az internet nyilvánossága korlátozott. Persze, sem a kávéházak, szalonok, egyetemi folyosók, sem az irodalmi lapok, kulturális tévé- vagy rádióműsorok nem nevezhetők a legszélesebb nagyközönség számára nyitottnak, még ha *elvileg* bárki részt vehet(ett) is az e terepeken folyó diskurzusban. Az internet mindezekhez képest sokkal nagyobbra tárja a kapukat, de ott még nem tartunk, hogy tetszés szerint bekapcsolódhassunk bármelyik nekünk kedves tárgy megvitatásába (egyáltalán: tudomást szerezzünk ezekről), és ott még különösen nem, hogy e fórumok elismertek, mérvadóak, elfogadottak legyenek.

Az viszont biztos, hogy az internet az irodalmi szövegekkel való találkozás lényeges helyszíne lett. Erről – pontosabban: az internetes irodalom néhány sajátosságáról – próbáltam 2010 tavaszán-koranyarán összeszedni néhány tapasztalatomat, és erről szólt az *ÉS*-ben megjelent írásom² (amelyhez az egyik következő számban lényeges megjegyzéseket fűzött Pál Dániel Levente³). Ennek a mostani írásomnak a „Folytatás” címet adtam; ugyanis az a fél évvel ezelőtti cikk csak rövid felsorolását adta néhány érdekes internet-irodalmi jelenségnek, és elég nyilvánvaló, hogy a felsorolás – részint azért, mert újabb fejleményeket látok felbukkanni, részint meg mert a régebbieket is másként látom (már ha észreveszem) – folytatható és folytatandó.

¹ *Év végi körkérdés 2010/2.* = *Litera*, 2010. december 11. – <http://www.litera.hu/hirek/ev-vegi-korkerdes-2010-2>

² KÁLMÁN C. György: *Az élő net-irodalom néhány változata.* = *Élet és Irodalom*, LIV. évfolyam 23. szám, 2010. június 11. – <http://www.es.hu/index.php?view=doc;26101>

³ PÁL Dániel Levente: *Élő net-irodalom, kiberfilológia, (ön)marketing.* = *Élet és Irodalom*, LIV. évfolyam 25. szám, 2010. június 25. – <http://www.es.hu?view=doc;26187>

Ez a „folytatás” már önmagában is furcsa jelenség. Igaz, hogy efféle összefoglaló számadások gyakran előfordulnak az irodalmi életben (lásd az év végi körkérdéseket, vagy akár a *Nyugat* rövid összefoglalóit), de az már aligha volna elképzelhető más korban, mint a miénk, hogy egészen újszerű kezdeményezésekről, új formákról, sajátos kommunikációs alakzatokról lehessen beszámolni. Az internetes irodalom (ha még egyáltalán ez irodalomnak nevezhető – hiszen annyi újdonság van benne a megszokott irodalmi formákhoz képest) most van kialakulóban, most forrongásban van az egész terület, a szerzők kíváncsisága és kísérletező kedve kirobbanó. Aki szemlélőként-szemlélőként vesz részt ebben az alakulásban, az még azzal is legyezgetheti hiúságát (talán valamelyes alappal), hogy bizonyos fokig résztvevővé is válik: ha nem is épp kanonizálja, de biztatja és sarkallja a szövegalkotók munkáját. Közvetlenebb a kapcsolat alkotó és fogyasztó-felhasználó-műélvező között.

Ami ezt a tevékenységet – tehát a kritikus (internet-irodalomtörténész, vagy akár olvasó, szemlélő) és általában a közvetlen irodalomteremtésen kívüli cselekvők tevékenységét – illeti, arról egy következő folytatásban kellene szólni. (Oda tartozik mindenféle marketing is: a mű – vagy akár a szerző – reklámozása, folyóiratok, kiadók és könyvek baráti körei, verseket, könyveket, idézeteket rendszeresen közlő oldalak, és így tovább.) Most maradjunk a „hagyományos” – de az internet közegében zajló – szövegalkotásnál.

Az alkotó személye az internet közegében sajátos átalakuláson megy át (erről pár szót a korábbi írásban is szóltam). Egyfelől egészen meglepően hozzáférhetővé, közelivé válik: a Facebookon megeshet, hogy láthatjuk a szerző valamennyi személyes bejegyzését, megtudhatjuk, kik az ismerősei, és így tovább. (A szerzői magán-honlapokon persze sokkal kevesebb információhoz jutunk, s csak olyanokhoz, amelyeket éppen nekünk szánnak.) Persze jó volna, ha lenne valami világos képünk arról, hogy a nyomtatott sajtó és könyv világában (a megszokott, papír-alapú irodalmi életben) hogyan alakul ki ez a *persona*, milyen tényezői, fogásai, típusai vannak – akkor pontosabban meg lehetne mondani, mennyiben különbözik ettől az internet-*persona* jellege. Mert a családias, bensőséges közvetlenségen kívül – másfelől – jelen van az identitás kódosítása, az anonimitás, a szerző kilétének eljelentéktelenítése. (Nem állom meg, hogy ne említsek itt egy új kísérletet: Péterfy Gergely úgy írja új regényét, hogy – mint azt a Facebookon meghirdette – webkamerán át követhető az írás folyamata; legalábbis a szerző íróasztala s olykor az annál ülő szerző megfigyelhető. Efféle személyes „nyomon követésre” semmiféle más, korábbi médium nem lett volna képes. A *Színházi Élet* rendszeres író-interjúi és jól értesült pletykái ehhez képest halvány próbálkozások.)

A korábbi írásban a szöveg „időbeliesítése” látszott számomra a legfontosabb és legérdekesebb új fejleménynek – most a „térbeliesítésről” szólnék néhány szót, arról, ahogyan a szöveg szóródik (ha nem is a disszemináció értelmében). Szóródik szerzőtől olvasóig – és vissza; valamint szóródik, megoszlik szerző és szerző között.

2000-ben a Magvető és a Fókusz Online regénypályázatot hirdetett; sokan írták műveiket hétről hétre, míg aztán egy zsűri eldöntötte, melyik az a hat szöveg, amely folytatásra érdemes, s végül egy bizonyos Jake Smiles (ál)nevű szerző munkáját ítélték a legjobbnak. A szöveget hamarosan könyvként is közzétették, meglehetősen sikerrel. Mivel a szerző alaposan tájékozott volt a hálózat világában, tudatosan használta a rendelkezésére álló webes eszközöket (és az, hogy járatos a médiában, kiderül abból a néhány interjúból, amit adott).

Ez a mű magán viseli a kollektivitás némely jegyét, amennyiben a szöveg végső, nyomtatott formája módosulhatott (vagy módosulhatott volna) annak megfelelően, ahogyan az olvasók részt vettek kommentárjaikkal a szöveg alakításában. De mostanság, amikor a közösségi oldalak egyre inkább megerősödnek, és sokunk életében egyre nagyobb helyet (időt) foglalnak el, a kollektivitás új helyzetbe került, és új formái vannak

kialakulóban. A megszülető mű olvasói nem feltétlenül azért vannak jelen, nem azért figyelik a szöveg alakulását, mert kifejezeten ez a megfigyelés a céljuk – nem feltétlenül irodalmat olvasni „mennek oda”, s különösen nem félkészlet. Hanem egyszerűen oda-tévednek, belenéznek, s jó esetben elolvassák az előzményeket, és kívárlják a folytatást. A közösségi oldalak ugyanis nem kimondottan az irodalom-olvasást, hanem a közösségi életet szolgálják, lényeges és lényegtelen, közérdekű és magáninformációk forgalmazását. Alapvetően arra valók, hogy közelebbi vagy távolabbi ismerőseinkkel kapcsolatba kerüljünk, kedvenc képeinket, filmjeinket, zenéinket másokkal megosszuk, s hogy mások minderre reagáljanak – nyilvánosan vagy magán-csatornákon, vagy egyszerűen csak kifejezésre juttassák, hogy ez vagy az „tetszik” nekik. Nagyszerű lehetőség arra, hogy társadalmi életet éljünk, megismerjük egymás életének egy szeletét, ízlésének kis részleteit, s teljesen szabadon merülünk bele, vagy választjuk a kívülálló megfigyelő pozícióját.

Ez azt is jelenti, hogy a közösségi oldalakon (és itt persze elsősorban a Facebookra gondolok) sokkal nagyobb eséllyel ütközünk irodalmi művekbe (vagy irodalmi művekről folyó diskurzusba, vagy a mű készüléseinek folyamatába), mint amúgy, a hálózaton kívül (hacsak nem szakmánk vagy kedves elfoglaltságunk az irodalmi élet követése, az abban való részvétel). Előbb vagy utóbb barátunk (vagy barátunk barátja) ajánl majd egy könyvet, egy verset (vagy annak részletét), egy felolvasóestet, színházi előadást, vagy meghív egy olvasói rajongói csoportba, kiadók, folyóiratok oldalára, esetleg maga próbálkozik írással – és hamarosan belekerülünk abba a közegbe, ahol az ilyen ajánlatok, figyelemfelhívások elég gyakoriak. Nem is mindig feltétlenül „magas”, értékes vagy klasszikus irodalomról van szó, mégis, főként manapság, amikor általában erősen csökken az irodalom iránti érdeklődés a nagyközönség körében (és ennek megfelelően egyre kevesebben egyre kevesebb irodalmi művel találkoznak), akkor a közösségi honlapok segíthetnek abban, hogy visszaállítsák (vagy újrapozicionálják) az irodalom presztízsét. A kollektivitás egyik oldala tehát az olvasók közös irodalom-fogyasztása – ami a neten kívül elég ritkán fordul (már) elő, ahol értelmezések (vagy csak pusztán tetszés- és nemtetszés-nyilvánítások) egyazon „térben” és időben jelennek meg, esetleg össze is csapnak, s hozzáférhetőek a szerző (s az ő szerzői értelmezése) számára is.

A másik oldal természetesen a közös alkotás (amire egy korai példa lett volna Jake Smiles munkája). Újabban (vagy csak azért mostanában, mert eddig nem figyeltem oda) erre is látok néhány példát. Rapai Ágnes 2010 őszén rövid verset írt Kabai Lóránttal közösen – úgy, hogy egymás üzenőfalára írtak egy-egy sort, s így alakult ki (minden ismerősük szeme láttára) a rövid költemény – térben (vagyis: üzenőfalanként) szétszórva. Aki mindkettejüket ismerte, kialakulásában követhette a verset (később mindketten az egészet publikussá tették, tehát megjelent a közös vers azok számára is, akik csak egyikükkel voltak kapcsolatban). Korábban ugyancsak Rapai szórt szét egy verset úgy, hogy egy-egy ismerőse kapott az üzenőfalára egy-egy sort; kis szépséghiba, hogy csak az olvashatta el teljes egészében a verset, aki mindenkit ismert a címzettek közül (és persze a sorok sorrendjét sem ártott tudni). El lehetett gondolkodni azon, vajon egy-egy sor miért éppen ennél vagy annál az ismerősnél landolt – hogy vajon van-e köze a címzetteknek a kapott részlethez. A (korlátozottan) kollektív alkotás egy másik esete az volt, hogy Hodossy Gyula arra kérte összes facebookos barátját (valamint azokat, akik az „Élő net-irodalom” nevű Facebook-csoport tagjai), hogy segítsenek új kötetét megszerkeszteni – vagyis miután közzéteszi az interneten (a Facebookon) a kötetet, az olvasók lehetőséget kaptak arra, hogy a leendő könyv végső szerkezetét, a versek sorrendjét (stb.) alakítsák, s hogy megjegyzéseket fűzzenek a versekhez.

Van a közös alkotásnak egy másik típusa (természetesen ez is eléggé korlátozott – az ismerősökre, vagy arra, aki ismeretlenül véletlenül éppen elcsípi az alkotás folyamatát), ez pedig az, amikor a szerző részletekben közli (miközben éppen írja)

a művet – korábban Péterfy Gergely *Pannon meséjét* említettem ebből a típusból, de azóta egy lírai ciklus is így készült. A szerző felhasználja a szöveghez adott kommentárokat, beépíti a következő rész(ek)be a megjegyzéseket, s így mintegy szerzőtársává avatja olvasóit. Ismét Rapai Ágnesre gondolok: nagyon szép Ilma-ciklusa (Jeszenyin fiktív szerelméről) ezzel a módszerrel készült. Bizonyos versekben még a kommentelők neve is felfedezhető, s bizonyos ötleteket fel is használ, valamint másoktól vesz át fényképeket, amelyek a ciklust kísérik. (Az „ellopott” – kisajátított, idézett – fényképeket Falcsik Mari és mások is jócskán használják, akár már kész műveik illusztrációjaként, akár egy-egy új mű alapjaként.) Ez vérbeli internet-irodalom, hiszen aligha lesz olyan kiadás, amely akár a megjegyzéseket, akár a kísérő fényképeket egyaránt közli (nem is szólva a „tetszik” jelzésekről).

Még nem elterjedt, de figyelemre méltó jelenségekről van szó, amelyek kínálják magukat a folytathatóságra, az ismétlődésre – s ekként egy-egy „műfaj” megszilárdulására. Az „hommage” egy speciális formáját is kialakulni látom: Rapai Ilma-ciklusához többen is önálló szöveggel csatlakoztak (Radics Viktória és Mirtse Zsuzsa, de talán mások is), egy-egy Jeszenyin- vagy „Ilma”-imitációval. Mirtse Zsuzsa egyébként azon kívül, hogy olykor válasz-verseket ír élő és holt költők műveire, maga is efféle költői válasz tárgya: egy-egy, a Facebookon közzétett versére többen is írtak választ, újabbak pedig többekkel is írt közös verset (ahol gondosan homályban van hagyva, hogy melyik rész, melyik sor kitől származik).

Sokat ígérő kezdeményezés volt Dunajcsik Mátyásé, aki egy Nabokov-regény fordításának nyomon követésére hívta meg a Facebook-közösséget. Magam másként képzeltem volna el a folyamatot, de így is érdekes volt: legalább néhányan kommentálták a készülő fordítás egy-egy részletkérdését, s láthattuk azon problémák egy részét, amelyekkel a fordítónak szembe kellett néznie. A fordítás – többé-kevésbé – magányos tevékenység, egyszer talán majd más is megkísérli az olvasókat bevonni a munkába. (Ez sokat segíthet is a fordítónak.) Ami ebből a – megosztott – alkotó tevékenységből is, s a többiből is egyelőre eléggé hiányzik, az a kritikai hang. A szokás, úgy látszik, most még az udvarias elismerés, legfeljebb a „tetszik” megvonása. Vagy talán a negatív kritikai vélemény megfogalmazása nagyobb erőfeszítést, komolyabb átgondolást és gondos fogalmazást igényel, amire a Facebook gyors kommunikációja nem ösztönöz. De remélhetőleg ez is változni fog – az internetnek a bíráló értelmezés számára is helyet kell előbb-utóbb biztosítania.

Bodó Balázs

Vettem egy könyvet, eladnék egy könyvet

Vettem egy könyvet

2010 tavaszán megnyílt az első komolyabb e-könyvesbolt. Első dolgom volt, hogy megvettem Závada Pál *A fényképész utókora* című művét, hogy lássam, milyen formát készül ölteni a magyar e-könyvpiac. Hétszer átkoztam el akkor a magyar e-könyv kiadást, és sajnos nem nagyon látom, hogy a helyzet sokat változott volna azóta.

Először szórtam átkokat, amikor a kínálatot megláttam. Senki nem fog legális könyváruházba járni e-könyvért addig, amíg a fekete piacokon nagyságrendekkel több cím érhető el. Senki nem fog addig legális könyváruházakba járni, amíg ott csak a Magyar Elektronikus Könyvtáron keresztül ingyen is elérhető könyveket lát 6-700 forintokért. Senki nem fog addig legális könyváruházakba járni, amíg nem lehet biztos abban, hogy amit keres, e-könyv formátumban is megvásárolhatja.

Másodszor akkor átkozódtam, amikor azt láttam, hogy egy korábban kiadott szöveg e-könyv verziója nem a használt könyv árához igazodik, hanem a nyomtatott verzióhoz. Ebben a helyzetben választás elé kerültem: vagy sok ezer forintért megveszem a könyv elektronikus verzióját, vagy pár száz forintért megrendelem a használt példányt a Bookline-on. Akkor még a kíváncsiság erősebb volt bennem, és az e-könyv mellett döntöttem. Ha tudtam volna azt, ami rám várt, nem így döntök. A használt könyv-piacot a kiadók az e-könyvekkel meg tudnák szerezni, de ehhez jobb feltételeket kell kínálniuk mint az antikváriumok.

Harmadszor akkor átkoztam el az e-könyvet, amikor a másolásvédelem kötöttségével találkoztam. Nem tudtam megnyitni a kedvenc ePub olvasómban a DRM miatt, ezért le kellett töltenem egy másikat. Amikor azzal végre meg tudtam nyitni a könyvet, hirtelen azzal szembesültem, hogy nincs lehetőségem a copy-paste-re, és annyit nem tudok megtenni, hogy egy mondatnyi, egy bekezdésnyi idézetet belemásolok egy másik szövegbe, kirakok a Facebookra, elküldök a szerelmemnek e-mailben. Nem tudtam belőle részletet sem nyomtatni, hogy oktatási célból szétosszam a diákjaim között. Valószínűleg nem kell azoknak magyarázni, akik ezt a szöveget olvassák: a szöveg diskurzus. Él, lélegzik, jön-megy, átalakul, mutálódik, elbújik más szövegekben, idézik és rosszul emlékeznek rá, fordítják és félreértik. Az a technológia, amelyik ezt lehetetlenné teszi, a szöveget öli meg. Megöli teoretikusan és megöli praktikusán is, mert elérhetlenné teszi azon diskurzusok számára, amik ma az interneten zajlanak, és amik semmi másból nem állnak, mint rövidebb-hosszabb szövegdarabkák egymással történő megosztásából. Minden vágyam az, hogy a magyar kiadói ipar a jövő évtizedben is virágozzék, de nem érdemli meg az életet, ha megöli közben a szöveget. Márpedig az, hogy a teljes szöveg terjedésétől való félelmében a kiadók lehetetlenné teszik a szöveg részeinek terjedését, használatát, ezzel a következménnyel jár.

Az alkalmazott technikai védelem ráadásul útjában áll a szerzői jog által a felhasználónak, olvasónak biztosított szabad felhasználás lehetőségeivel is. A szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvény 34-35.§-a kimondja: A mű részletét – az átvevő mű jellege és célja által indokolt terjedelemben és az eredetihez híven – a forrás, valamint az ott megjelölt szerző megnevezésével bárki idézheti, iskolai oktatási célra, valamint tudományos kutatás céljából a cél által indokolt terjedelemben átvehető, iskolai oktatási célra iskolai foglalkozás keretében átdolgozható, magáncélra a műről másolat

készíthető, könyvtárakban archiválható. Ezeket a jogokat veszi el a másolásvédelem, nem csak az olvasótól, nem csak az írótól, nem csak a tanártól, de a könyvtárostól is.

Negyedszer akkor mondtam ki átkot az e-könyvpiaci szereplőkre, amikor megtudtam, hogy ennek a kitolásnak az árát is velem fizettették meg. A könyvért kifizetett összegből ugyanis egy százas – ahelyett, hogy elosztottunk volna rajta a kiadóval/szerzővel – arra ment el, hogy a másolásvédelmi technológiát fejlesztő Adobe cég profitja nőjön, a szabadságom pedig elvetessék. Egy évtizede követem figyelemmel az elektronikus piacok fejlődését. Ez alatt a tíz év alatt egyetlen olyan másolásvédelmi technológiával nem találkoztam, ami képes lett volna megakadályozni a védett tartalmak terjedését. Egyetlen olyan megoldással nem találkoztam, ami ne a tisztességes és alapvetően jó szándékú vásárlókat büntette volna azzal, hogy indokolatlan és kellemetlen akadályokat állított a tisztességes és törvényes felhasználások útjába. Az e-könyves másolásvédelem sem különb az eddigieknél.

Ötödször akkor mormoltam rontó szavakat, amikor kiderült, a szabadságom eme korlátozásának feloldásában az e-könyv kiadójára nem számíthatok.

A jelenlegi szerzői jogi törvény lehetővé teszi a jogosultaknak, hogy műveiket másolásvédelmi eszközökkel lássák el. Azt is lehetővé teszi, hogy e másolásvédelmi eszközök olyan felhasználásokat is megakadályozzanak, melyek egyébként a szabad felhasználás hatálya alá esnének, így a kiadók jogosultak technikai eszközökkel megakadályozni a szöveg nyomtatását és a copy-paste-et is, hiába, hogy ezek a felhasználások oktatási célt vagy idézést szolgálnának. A másolásvédelem megkerülését a törvény ugyanolyan súllyal bünteti, mint minden más szerzői jogi szabály megsértését. (SZJT 95. §) A szabályozás a szabad felhasználás és a technikai védelem közötti konfliktust egy egyeztetési eljárás kodifikálásával kezeli, ahol először az olvasó és az e-könyv kiadója között ír elő egyeztetési kötelezettséget, majd ha ott nem sikerül megállapodni a szabad felhasználás lehetőségeinek biztosításáról, akkor a Szerzői Jogi Szakértő Testületen belül működő Egyeztető Testülethez utalja a döntést (SZJT 96/A §). 2010 tavaszán megpróbáltam ezt az utat végigjárni. Az e-könyv kiadójával nem sikerült egyezsége jutni, nem kaptam tőle olyan verziót, ami lehetővé tette volna azt, hogy például oktatási célból az e-könyv részeit kinyomtathassam. Őszintén megvallotta, nem is gondolta, hogy erre neki bármilyen szinten fel kellene készülnie.

A hatodik átkot akkor mondtam ki, amikor sikertelenül hívtam segítségül az Egyeztető Testületet, és kiderült, hogy ilyen esetekben sajnos nincs jogi segítség. Az ET 2010. szeptember 7-én kelt határozatában megállapította, hogy Egyeztető Testületi eljárás nem kérhető, „ha a művet szerződés alapján teszik úgy a nyilvánosság számára hozzáférhetővé, hogy a nyilvánosság tagjai a hozzáférés helyét és idejét egyénileg választhassák meg. Az Ön által leírt esetben pedig erről van szó. Ez a rendelkezés nem szól az ilyen szerződés tartalmáról, hanem csak arról, hogy szerződés alapján váljon a mű hozzáférhetővé ilyen interaktív módon. S ez így történt; a szerződés szerint ön a megjelölt díj ellenében letölthette a művet.” Más szóval a DRM okozta korlátozások feloldását nem teszi a törvény lehetővé olyan esetekben, ha a vásárló egy web-boltból tölti le a kívánt tartalmat. Ha egy kiadó úgy dönt, hogy márpedig a másolásvédelmet úgy is, akkor is alkalmazza, ha az egyébként nem teszi lehetővé a szabad felhasználás lehetőségét, akkor ez ellen jogi orvoslathatnak lehetősége nincs.

Ezzel a történettel a magyar e-könyvpiac nemcsak elvesztett egy olvasót, de megszült egy potenciális kalózt is. Lemértem: rövidebb ideig tart feltörni a semmire sem jó, de drága és ostoba másolásvédelmet, mint amennyi idő alatt begépnék egy oldalt a szövegből. A Google a barátom. Nem kell hackernek lenni, nem kell titkos, nehezen hozzáférhető szoftverekkel bajlódni. Elég a Google-be beütni az 'adobe drm' keresőkifejezést, és a kereső maga segít kiegészíteni a keresést a 'removal' szóval.

Google

A találati lista első oldala pedig egy könnyen érhető, naprakész weboldal, mely kézen fogva vezet végig a másolásvédelem feltörésének pár perces menetén: DRM feltöltés, úgy, hogy az az idiotáknak se okozzon problémát – csak az nem töri fel a másolásvédelmet, aki nem akarja. Az, hogy a másolásvédelmi technológiák képesek lesznek megakadályozni az illegális másolatok létrejöttét és terjedését, ostoba hazugság, ami csak a DRM-fejlesztő cégek érdekeit szolgálja, ami egyrészt hamis illúziókba ringatja a kiadókat, másrészt elidegeníti a vásárlókat. Mert ugyan mi áll majd az egyszeri olvasó útjába, aki – ha azt látja, hogy épp most fizetett ki a sok ezer forintos e-könyv árában 100 forintot azért, hogy ne tudjon az alapvető jogaival élni – úgy dönt, hogy az utána jövőket megkíméli az ilyen kellemetlenségektől, és maga készíti el a feltört verziót? Az előbbieken láttuk, hogy a másolásvédelmi technológia nem. Az olvasói, vásárlói lojalitást, ami megakadályozhatná a technikai lehetőség kihasználását meg épp most játszotta el a kiadó azzal, hogy a tisztességes és törvényes felhasználás útjába állított akadályt, és ennek költségeit épp a tisztességes felhasználóval fizettette meg.

A zene-, film- és a számítógépes játékipar ilyen irányú erőfeszítései potenciális vásárlók tíz- és százazereit idegenítették el, és tették ezen iparágak esküdt ellenségeivé. Ezek a felhasználók aztán nemcsak keresletként jelentek meg a feketepiacokon, hanem tőlük származik a feketepiaci kínálat jelentős része is, és belőlük áll az a terjesztői hálózat, mely a feltört, illegális javakat mindig, mindenki számára elérhetővé teszi. A lojális olvasó az egyetlen olyan bevételi forrás, melyre a kiadó és az alkotó minden körülmények között, minden technológiai platformon számíthat, és a másolásvédelmi eszközök, ha rosszul használják őket, épp ezt a közönséget idegenítik el egyszer és mindenkorra.

Eladnék egy könyvet

Az elmúlt három évben egy könyvön dolgoztam, ami a szerzői jogi kalózkodás történetét dolgozza fel a könyvnyomtatástól a fájlcsere hálózatokig. A könyv a nemzetközi könyvfesztiválra fog megjelenni a Typotex kiadónál *A szerzői jog kalózzai* címmel.

Nemcsak vásárlóként, de szerzőként is szembesültem azzal a kérdéssel, hogy akkor mi a helyes döntés, ha az ember nemcsak nyomtatott, de elektronikus formátumban is szeretné a szövegét a piacra dobni. Maga a szöveg fél évezred kulturális, szerzői jogi kalózáinak történetét dolgozza fel. E sokféle, a 16. századi angliai könyv-kalóztól a 20. század távol-keleti kalózáin át a magyar fájlcsere-őrökig érő történetben van néhány közös pont. Minden egyes esetben ugyanazok az okok vezetnek el a kalózkodás kialakulásához, fennmaradásához és végül hanyatlásához:

1. Ha rés támad a piaci kereslet és a legális kiadói kínálat között, akkor ezt a rést, ezt a hiányt jobb híján a kalózkodók fogják betölteni.
2. A kereslet és a kínálat közötti távolságnak sokféle oka lehet: az ár, az elérhető címek köre, a formátum, vagy éppen a cenzúra is teremthet olyan helyzetet, hogy a vásárlók azt érzik, nincsenek az igényeik kiszolgálva a piacon.
3. Törvényszerűnek látszik, hogy a kalózkodás felbukkanására a legális piac szereplői az állam bevonásával, illetve a kalózkodás erőszakos elfojtásával próbálnak reagálni: a jogi szabályozás szigorításával, a jogérvényesítés eszköztárának erősítésével, razziákkal, privát kopók bevonásával.

Az is törvényszerűnek tekinthető, hogy ezek az erőfeszítések rendre hatástalannak maradnak és a kalózkodók eltűnését végül azzal lehet elérni, hogy a legális szereplők alkalmazkodnak a megváltozott piaci körülményekhez, és részben vagy egészében átveszik a kalózkodók stratégiáit, elkezdik betömni azt a piaci rést, amire a kalózkodók rátaláltak.

4. A kalózkodók a hatalom periferiáján aktívak. Ott, ahol a leggyengébb az inkumbensek és az állami szabályozás ereje. Ma az internet és a magánszféra ez a periféria, korábban a Távol-Keleten (Kína, Tajvan), még korábban az országhatár másik oldalán találtak a kalózkodók menedékre.
5. A kalózkodóknak központi, megkerülhetetlen szerepe van a periferiák és végeredményben a központok modernizációjában.

A masszív kalózkodási periódusok gyakran korszakhatárok is, alapvető technológiai, társadalmi, gazdasági, politikai átalakulások legjobb indikátora az intenzív kalózkodás. A kalózkodók tevékenysége komoly szerepet kap az átalakulás felgyorsításában, beteljesítésében.

A kalózkodók – még az internetes kalózkodók is – a piaci kereslet létező legpontosabb indikátorai, és felbukkanásuk olyan területeken törvényszerű, ahol a kínálat és a kereslet közötti rés túlságosan tág nyílik. A kínálatot és a keresletet ebben a kontextusban a lehető legtágabban érdemes érteni: a kereslet és a kínálat közötti diszkrépancia nemcsak az el nem érhető címek köre miatt jöhet létre, de köszönhető

- a rosszul megválasztott árak, illetve
- azoknak a technikai kötöttségeknek, melyek akadályát jelentik
 - a hordozhatóságnak, azaz szabad, tetszőleges eszközre, tetszőleges emberek számára, tetszőleges alkalommal történő másolásnak;
 - a remixelhetőségnek, a mű új alkotásokban történő szerepeltetésének.

Más szóval nemcsak a *mi* a kérdés, de a *mikor*, a *hol*, a *mennyiért*, a *milyen formátumban* kérdései is legalább ilyen fontosak. A másolásvédelem okozta problémáról az előbbiekben már részletesen esett szó, így most elsősorban a kínálattal és az árral szeretnék behatóbban foglalkozni.

Mit és hol?

A kalózkodás nagyobbik része olyan művekkel kapcsolatos, melyek semmilyen formában nem elérhetők a piacon.¹ A kiadók komoly korlátok között működő gazdasági szereplők, akiknek folytonosan mérlegelniük kell, hogy a rendelkezésükre álló erőforrásokat mely birtokukban lévő szellemi alkotásokra fókuszálják, és ebben a mérlegelésben a kevesebb bevétellel, hosszabb megtérüléssel, alacsonyabb nyereségrátával, nagyobb kockázattal értékesíthető művek rendre hátrányba szorulnak. Bár a szerzői jogi szabályozás célja az, hogy anyagi ösztönző biztosításával gondoskodjon a szellemi javak piacra kerüléséről, a gyakorlat mégis azt mutatja, hogy a szerzői jogi védelem alatt álló művek meglehetősen alacsony hányada, alig 30-40%-a² az, ami egy adott pillanatban a piacon elérhető, épp a fenti okok miatt. A Google becslései szerint³ az amerikai könyvtárak 40 millió címből álló állományából 23-25 millió cím élvez úgy szerzői jogi védelmet, hogy a piacon már nem kapható, és ebből 2,5-5 millió cím szerzői jogi jogosultja egyáltalán nem is ismert. Arra pedig, hogy e művekre kereslet mutatkozik a legjobb jelzés a kalózkodók tevékenységén túl az, ha megnézzük, hogyan változik e művek piaci elérhetősége abban a pillanatban, amint lejár a szerzői jogi védelem, és bárki megpróbálkozhat a mű piacra vitelével. Heald⁴ az amerikai piacon még védelem alatt álló és a közkinccsbe tartozó művek összehasonlításával azt találta, hogy a szerzői jogi védelem lejártával a vizsgálatában szereplő, addig csak töredékesen, felében-harmadában elérhető címlista mindegyik műve pár éven belül elérhetővé vált az azokat olvasni vágyók számára.

Ez a jelenség több okból is figyelemre méltó. Az első, és talán a legfontosabb, hogy a szerzői jogi védelem jelenlegi rendszerébe a hasonló problémák rendszerszinten vannak kódolva. Több mű áll védelem alatt, mint amennyinek a tényleges hasznosítását a piac el tudja végezni. A megoldási javaslatok ez ügyben számosak. Vannak, akik a védelmi idő radikális csökkentését javasolják⁵, mások⁶ az Amerikában 1976-ig érvényben lévő gyakorlatot szeretnék (viszont)látni, mely rendszeres, díjhoz kötött újra-regisztráció feltételévé tette a védelem meghosszabbítását. Mindkét javaslat logikája átlátható: az előbbi a művek tényleges piaci életciklusának hosszához kötné a védelmi időt, a másik pedig az mű aktív „műveléséhez”. A gyakorlatban azonban egyik szcenárió megvalósulásának sincs reális esélye. Rendszeren belül is történtek, történnek kísérletek a piacról hiányzó művek piacra vitelének megsegítésére, itt a Magyarországon nemrégiben elfogadott árva művekre vonatkozó szabályozás érdemel figyelmet, mely azokat a műveket teszi felhasználhatóvá, melyek szerzői jogi jogosultjai nem ismertek – ez a British Library becslései szerint a szerzői joggal védett állomány 40%-át érinti. Más elképzelések a művek felhasználásának díjigényre korlátozásával és közös jogkezelés útján történő engedélyezésével nyitnák meg az utat az elektronikus piaci hasznosítás előtt. Ez utóbbi rendszer működik például a rádiók esetében, és biztosítja azt, hogy a rádiók számára hasonló feltételekkel a teljes világrepertoár mindenkor elérhető legyen.

¹ BODÓ Balázs: *50bri J65k4 }!9!t41 – A kulturális hiánygazdaság felszámolása.* = Café Babel. 53. szám. 23–31. ÉS BODÓ Balázs – LAKATOS Zoltán: *A filmek online feketepiacja és a moziforgalmazás.* = Szociológiai Szemle, 2010.

² BODÓ Balázs im.

³ Ricard WATERS: *Books: A plan to scan.* = *Financial Times*. 2009. augusztus 12. – <http://www.ft.com/cms/s/0/d9c722a6-877e-11d0-9280-00144feabdc0.html#axzz1CFAI0Bqc>

⁴ Paul J. HEALD: *Property Rights and the Efficient Exploitation of Copyrighted Works: An Empirical Analysis of Public Domain and Copyrighted Fiction Best Sellers.* SSRN, 2007.

⁵ Rufus POLLOCK: *Forever minus a day? Some theory and empirics of optimal copyright.* = *Review of Economic Research on Copyright.* Issues 6(1): 35–60.

⁶ William M. LANDES – Richard A. POSNER: *Indefinitely renewable copyright.* = *The University of Chicago Law Review* 70(2): 471–518.

Ez utóbbi megoldás azért is figyelemre méltó, mert képes biztosítani a versenyt kiskereskedelmi szinten, mely versenyben jelenleg sem a jogosultak, sem a kereskedők nem látszanak igazán érdekeltnek. Piacról-piacra változik, hogy a kereskedők és a jogosultak közül melyik képes akarátát a másikkra kényszeríteni. A hazai online zene- és filmpiac egyik legnagyobb rákfenéje, hogy nincs olyan online zeneáruház, melyről tudható lenne, hogy a felhasználó minden zenét és filmet meg fog találni, amire csak vágyhat. Ennek az az oka, hogy a hazai kiskereskedők tehetetlenek azokkal a nagy, globális jogosultakkal szemben, akik megszabják műveik elérhetőségének feltételeit a piacon. Az online világ leképezése a szerzői jog rendszerében oly módon történt, hogy a jogosultnak kizárólagos jogai keletkeztek olyan területeken is, melyekre korábban nem vonatkozott a szerzői jog. A legfontosabb terület ezek közül a kereskedelem, a disztribúció területe. A print világban a jogosult engedélyezési joga megállt a kiadó által legyártott példányoknál, s nem terjedt ki arra, hogy a kis- és nagykereskedő hogyan, mikor, milyen formában, milyen eszközökkel, milyen kontextusban értékesíti az olvasónak a könyvet.⁷ Az elektronikus média világában is megmaradt a fogyasztóval, nézővel kapcsolatban álló utolsó láncszem szabadsága a tekintetben, hogy a megszerzett alkotásokért kifizetett díjakat milyen üzleti modell segítségével reméli kitermelni a piacról. Ez a szabadság az online világban egyszer s mindenkorra véget ért. Hisz épp az volt az oka a zeneipari összeomlásnak, hogy a jogosultak megszabhatták, és vesztükre meg is szabták, hogy a zenét értékesíteni kívánó közvetítők milyen áron és milyen feltételekkel értékesíthetik a végfelhasználó számára a jogosultak szellemi alkotásait. Mindenekelőtt az ily módon létrejött kínálati hiányosságok magyarázzák a hazai zenei és filmes feketepiacok kialakulását. A digitális másolásvédelmi eljárásokkal ez a kontroll a közvetítőkön túl a végfelhasználókra, fogyasztókra is kiterjed, és útjába áll olyan felhasználásoknak is, melyek korábban például a szabad felhasználások körébe tartoztak.

A magyar e-könyvpiacnak is ez a kontroll okozhatja a veszét. Míg a fájlcsere hálózatokon hónapok óta kering egy fájl, ami 7000 magyar nyelvű e-könyvet tartalmaz, addig a piacvezető szerepre aspiráló magyar e-könyv forgalmazó párszázas kínálata még ma is javarészt a MEK-ről egyébként ingyenesen is letölthető, közkinccsbe tartozó szövegekből áll. Ha az amerikai kormány nem tudja az internetről leszedetni háborús és diplomáciai titkait, akkor a könyvkiadók hiába reménykednek abban, hogy majd a magyar rendőrség ezt a 7000 feketén forgalmazott e-könyvet képes lesz elérhetetlenné tenni. Ez azt is jelenti, hogy a kalózzal muszáj lesz versenyezni a belátható jövőben, és csak úgy lehet rajtuk felülkerekedni, hogy a legális piaci opciók jobbak, mint amit ők tudnak ajánlani.

A kalózzal versenyképes legális piac csak a kiadók és az e-terjesztők összefogásával jöhet létre. Az előbbieknél a jogokkal és a szövegekkel kell investálniuk a legális piacba – lehetőleg az összessel és lehetőleg azonnal –, az utóbbiaknak pedig egy olyan terjesztői platform létrehozásával, mely minden technikai, üzleti, jogi, nyelvi, pénzügyi akadályt eltakarít az olvasó vásárlási és a kiadó e-terjesztési szándéka előtt. Az Amazonnak ez sikerült, ami azt jelenti, hogy a hazai szereplőknek nemcsak a kalózzal, de a külföldi tőkeerős szereplőkkel is fel kell venniük a versenyt.

Az Amazon által támasztott verseny

Amikor kiderült, hogy a magyar forgalmazókon keresztül nem lesz elérhető e-könyv verziója a szerzői jog kalózzainak, kíváncsiságból megnéztem, hogy a nagy, amerikai

⁷ Időről-időre komoly vitákat generál, hogy egységesíthető-e például a könyvek kiskereskedelmi ára. Épp e válasz írásának időpontjában jelent meg a hír, hogy Franciaországban nemcsak a fizikai példányok (egyébként a független könyvesboltokat védő) árrögzítésével próbálkoznak, hanem az e-könyvek árának hatósági rögzítésével is, aminek viszont semmiféle racionalitását nem látom azon túl, hogy így tovább redukálható a közvetítői hálózat mozgásterét a fogyasztókért folytatott versenyben.

e-könyv kereskedőknél, az Amazonnál, a Barnes and Noble-nél, a Google-nél mennyire nehéz e-könyvet értékesíteni. Az eredmény egyszerre biztató és – ami a magyar piaci jövőjét illeti – vérfagyasztó. Az Amazonnál magyar természetes személyként egy angol nyelvű e-könyv tétel létrehozása kerek negyed órába telt, és ebben benne volt a feltöltött pdf ePub konverziója, a bibliográfiai metaadatok feltöltése, az ár meghatározása és a számlázási adatok megadása is. Két napba telt, mire az áruház jóváhagyta a tételt, és attól a pillanattól kezdve a tesztelés céljából feltöltött e-könyv nem egészen 14 dollárért minden Amazon-vásárló számára egyetlen kattintással megvásárolható lett. Ha rajtam múlik, így lesz elérhető a teljes könyv is tavasszal.

Ami jó hír a szerző és a kiadó számára, az rossz hír a magyar e-könyvkereskedelemből. A vásárlók által kifizetett 14 dollár nagyjából fele érkezik az Amazonon keresztül a jogosulthoz⁸, azaz ha a magyar szereplők nem képesek villámgyorsan versenyképes magyar alternatívát felállítani a külföldi szereplőkkel szemben, akkor az e-könyvpiac megtermelhető jövedelem nagyjából fele egyszer és mindenkorra elhagyja az országot, és hiányozni fog a magyar könyvkereskedelemből.

Mennyiért?

Az e-könyvpiaci árakkal kapcsolatban több problémát is látok. Ezek közül az első, és talán a legfontosabb, hogy a terület újszerűsége miatt még nem alakultak ki azok az e-könyv árak, amit a különböző vásárlói csoportok elfogadtak volna. Talán túlságosan is sok ár van, amihez az e-könyv árát méri a kereslet: az ingyenes letöltés, a fénymásolás költsége, egy antikváriumtól beszerzett használt példány ára, a diszkont lerakatok árai és az új kiadású, keményfedeles nyomtatott példányok ára közül bármelyik, és sokszor egyszerre mindegyik igazodási pontul szolgál.

Ebben a fluid helyzetben kevés dolog tűnik biztosnak azon túl, hogy az e-könyv vásárlók aligha tartják majd tisztességesnek az új kiadású e-könyvek és a nyomtatott verziók árának azonos szinten tartását. Komolyan sérti nem kevés vásárló igazságérzetét, és ezen keresztül a kiadó hitelességét, reputációját, ha az a vásárlói percepció, hogy a kiadó az e-könyv és a fizikai példány árának azonos szinten tartásával maga akarja zsebre rakni a korábban a papírral, nyomtatásra, raktárra, logisztikára kifizetett összeget.⁹ Erre a dilemmára a megoldás az lehet, ha a piacon ugyanaz a könyv többféle verzióban többféle áron érhető el. A print logika keménykötésű/puhafedeles distinkciója minden további nélkül, és ráadásul a nyomtatott világnál jóval olcsóbban transzponálható az e-könyvek világára, és ezért érdemes a különböző fizetési hajlandóságú vásárlóknak eltérő áron kínálni ugyanazt a címet.

Már csak azért is, mert ha van bármi értelme a másolásvédelemnek, akkor az nem az, hogy az egyetlen, minden szempontból megnyomorított, drága verziót kiszolgálja, hanem hogy a különböző árú és szolgáltatásokat kínáló e-könyv verziókat fel lehessen kínálni. Nem akarsz nyomtatni és másolni? Akkor 20% engedményt kapsz az e-könyvből. Elég egy napra a szöveg, mert csak bele szeretnél olvasni? Itt van ingyen. Elolvasod, és nem is kell többet? Itt az olcsó, egy hónapig érvényes verzió.

A másolásvédelem számára a fenti kondíciók csak beállítás kérdései. A különböző beállításokhoz különböző árakat rendelve elkerülhetők az elégedetlen vásárlók, mert mindenkinek lehetősége van arra, hogy a pénztárcájának és az igényeinek megfelelő

⁸ Az Amazon komplex árazási lehetőségeket kínál a kiadóknak. Az itt sorolt példánál több is, kevesebb is juthat a jogosultnak a választott konstrukciótól függően.

⁹ Tisztában vagyok vele, hogy az e-könyvet más ÁFA kulcs terheli mint a nyomtatott verziót. Ez a tény azonban a piacot nem fogja érdekelní, és nem is kell, hogy érdekelje. Ezt a problémát az iparági szereplőknek maguknak kell megoldaniuk, mert ha nem teszik, csak a feketepiac jár majd jól.

verzióhoz juthasson a piacról. Pont úgy, ahogy az a nyomtatott könyvek világában az antikváriumokon, a könyvtárakon a barátoktól kölcsönbe kapott könyveken keresztül eddig is működött.

A szerzői jog kalóznai e-kindása

A fenti dilemmákra válaszul a Typotex kiadóval úgy döntöttünk, hogy a könyvet több, különböző árú és különböző szolgáltatásokat nyújtó verzióban tesszük elérhetővé a piacon. Aki csak bele szeretne olvasni, de nem szeretne érte fizetni, annak ott lesz egy csak weben, és csak fejezetenként elérhető ingyenes verzió. A diákjaimnak, akik csak egy fél év időtartamára és csak egy fejezetnyit olvasnak a könyvből, ott lesz a Typotex Interkönyv áruháza, hogy oldalanként 4 forintért tudjanak venni egy-egy fejezetet. Aki Kindle-ön olvasná, annak ott lesz egy olcsóbb, másolásvédett, és egy drágább, de megengedőbb verzió, aki pedig a nyomtatott példányt szeretné, az megkapja papíron. Nincs különösebb költsége a különböző elektronikus verziók előállításának: egy kattintás az Amazonon a DRM beállítása, még kettő egy olcsóbb és egy drágább verzió elérhetővé tétele. Ugyanazt a fájlt csomagolom, hol így, hol úgy, mégpedig azért, hogy az ingyenességtől a 4500 forintig terjedő skálán minden potenciális olvasó, a kispénzű egyetemi hallgatótól a könyvtárig megtalálhassa azt a verziót, amit képes és hajlandó megfizetni.

Azt tanultam a kalózkokról, hogy akkor válnak okafogyottá a feketepiacok, ha nem marad olyan vásárló, aki kielégítetlenül maradt a legális piacokon. A kalózkokra érdemes erőforrásként és nem fenyegetésként tekinteni. Végeredményben előbb teremtették meg az e-könyvpiacon Magyarországon, mint bárki. Tudásuk, tapasztalatuk a feketepiaci kereslet és kínálat alakulásáról jelenleg egyetlen legális piaci szereplőnek sem áll rendelkezésére. Ezeknek az embereknek a többsége ráadásul minden bizonnyal nem a hétköznapi fájlcsérelő kamasz, hanem a könyvkultúra iránt végtelenül elkötelezett, írástudó, olvasó ember, aki eddig is komoly mennyiségű időt, energiát, figyelmet ölt abba, hogy olyan könyveket digitalizáljon, amiket a jogosultak nem tudtak/voltak hajlandók a piacra vinni.

Szemben a zömében külföldi dominanciájú zene- és filmpiacokkal, a könyvpiac nagyobbik része hazai szereplők kezében van, ezért ha okoz kárt az e-könyv-feketepiac, azt nem távoli, amerikai nagyvállalatoknak okozza Hollywoodban, hanem itthoni, szeretett és fontos szereplőknek, Budapesten és vidéken. Ezzel azok is tisztában vannak, akik ma könyveket digitalizálnak és terjesztenek feketén az interneten. Ezt a helyzetet azonban csak akkor lehet kihasználni, ha a kiadók képesek úrrá lenni az első reflexeiken, és a mai és jövőbeni potenciális könyvkalózokat nem ellenségüknek, hanem szövetségesüknek tekintik. Hatalmukban áll, és így meg is valósítják azt a modellt, amilyenek az ideális elektronikus könyvpiacot elképzelik. Annak, aki a legális szférában sikeres szeretne lenni, érdemes ezeket a modelleket megfigyelni, és hallgatni azokra az igényekre, amik a feketepiacon formát, testet öltöttek. Ha van a magyar könyvkiadás modernizációjához felhasználható tudás és erőforrás az nem a külföldi, nagy nyelvi piacok szolgai másolásából nyerhető, hanem az itthoni elkötelezett szereplők, akik most jobb híján kalóznak, segítségül hívásában.

A masszív kalózperiódusok gyakran korszakhatárok is. Alapvető technológiai, társadalmi, gazdasági, politikai átalakulások legjobb indikátora az intenzív kalózkodás. Ma a magyarországi könyvkiadás előtt az a fenyegetés áll, hogy ez az átalakulás egyet jelent a könyvszakma megtizedelődésével. A kalózkodás így is, úgy is kulcsszerepet fognak ebben az átalakulásban játszani. Nem mindegy, hogy ellenségként tekintünk-e rájuk, vagy odafigyelünk és hajlandók vagyunk tanulni tőlük.

Pál Dániel Levente

Közelítés a kiberfilológiához

Kálmán C. György *Az élő net-irodalom néhány változata* című esszéjében¹ Falcsik Mari és Péterfy Gergely példáját elemezve az új, lehetséges műfajok születésének filozófiai vonatkozásait, valós időben, időélmény-dimenzióval dramatizálódó szépirodalmi műveket, illetve egy így születő új szöveg beazonosítható mediális-kommunikációs előzményeit-folytathatóságát villantja fel.

Péterfy Gergelyről ezt írja: „... Péterfy Gergely például meseregényt ír, és minden részletet a hét egy bizonyos napján közlésezi a blogján ... Ez alapszerkezetében nem sokban különbözik a XIX. század eleje óta gyakorolt folytatásos regényközlésektől, csak ott a nyomtatott újság volt a közlés közege.” Kálmán C. esszéjének feltételezhető ihletőjéről, Falcsik Mariról pedig a hosszan bemutatott és már-már katartikusnak érzékeltetett virtuális élmény leírása után (Falcsik Mari pár perces szünetekkel töltötte fel az üzenőfalra egy versének előbb angol, majd magyar sorait – íme a valós idő, s íme az időben konstruálódó alkotás filozófiája) pedig ezt: „Ami pedig a szerző/olvasó viszonyt meg az interakciót illeti: a versét (és fordítását) adagolva közlésező költő példája (...) azért különleges, mert teljesen új dimenziót hoz be az irodalmi tranzakcióba, ami máskor (legalábbis az olvasott művekkel kapcsolatosan) legfeljebb véletlenszerűen, esetlegesen, s soha nem hangsúlyosan van jelen – az idő dimenzióját.” Kálmán C. a következő részint logikus következtetést, részint műfaji szempontú utópiát tartalmazó konklúzióval zár: „... ha bizonyos jelenségek, amelyek akár véletlenszerűeknek látszhatnak, elég sokszor ismétlődnek, szabályaik és kereteik alakulnak ki, akkor lehet, hogy új formák jönnek létre – nevezhetjük őket új műfajoknak is. Amelyekben például az alkotás időbeli kibomlása lesz az egyik legfontosabb alkotóelem.”

Gondolatmenetét két irányba vinném tovább, egyúttal a jelenség bemutatására általa mozgósított tudományterületeket – pl. műfajelmélet, kommunikációelmélet, filozófia stb. – két újabb területtel egészíteném ki: az egyik a filológia tudományos módszertana, a másik a webkettes(/hármás) marketing mint (ön)reprezentáció és (ön)receptió.

A Filológia evolúciója

A késő antikvitásban, a Krisztus utáni 5. században írta meg Martianus Capella *De nuptiis Mercurii et Philologiae* ('Mercurius és Philologia házassága') című művét fia számára. E teljes egészében ránk maradt mű kilenc fejezetéből az első kettőt a keretbeszélés alkotja: Mercurius Apolló tanácsára feleségül veszi a *doctissima virgót*, a legtudósabb szüzet: Philológiát. A menyasszonyt az istenek az égbe fogadják, s ott tartják meg az ünnepi nászt. Ez a történet vezeti be a mű tulajdonképpeni fő tárgyát: az esküvő után Mercurius szolgálólányai, a hét szabad művészet allegóriái, akiket Philologia hozományul kapott, előadják az általuk megszemélyesített egy-egy tudományterület (grammatika, dialektika, retorika, geometria, aritmetika, asztronómia és zene) egy-egy fejezetre kiterjedő anyagának enciklopédikus összefoglalását.²

¹ KÁLMÁN C. György: *Az élő net-irodalom néhány változata*. = *Élet és Irodalom*, LIV. évfolyam 23. szám, 2010. június 11. – <http://www.es.hu/index.php?view=doc;26101>

² Ehhez lásd bővebben: SZEPEK Erika: *A mítosz: egy fogalom jelentésváltozásai*. = *Eső*, IX. évfolyam 3. szám (2006. ősz) – <http://vfek.vfink.hu/00000038/005.html>

Más szempontból Martianus Capella könyve azért érdekes, mert tanulsága szerint már korábban, illetve az egész középkorra kifejtett hatásában (a kerettörténetet számos középkori szerző utánozta) megtalálható a kutató tudós kettős eszköztára. Ennek egyik oldala a (retorikai) technika (Mercurius), másik oldala a kultúra vagy műveltség (Philologia), melyeknek szintéziséből (házasság) létrejött minden korban a kor filológusának módszertana.

Feltevés szerint egy filológus, akár az antikvitásban, akár korunkban él, mindig e két tengely által meghatározott parciális leképezésen (függvényen) mozog.³ Ez egyrészt vonatkozik a kutatási technika milyenségére (a cetlizéstől kezdve az SPSS-analízisig, a másolástól kezdve a digitalizálásig, a megjegyzéstől kezdve a digitális fotóig, az egy-egy értékes dokumentum utáni hónapokon keresztül tartó utazástól kezdve az interneten fellelhető adatbázis hozzáférési jogáig stb.), másrészt arra a kommunikációs térre, amelyben eredményeit átadja, közzéteszi (a peripatetikus módszertől kezdve a könyvnyomtatás különböző időszakaira jellemző kiadott munkákon keresztül egészen a blogig), harmadrészt arra a diszkurzív térre, ami a kutatás és a kutatás kommunikációja során generálódik.

Lefordítva, s egyben meghatározva dolgozatom e részének tárgyát, Martianus Capella nyomán lehet az információs és kommunikációs technológiák rendszere, valamint a filológiai analízis és interpretáció szintézisé, kapcsolódási pontjait megfogalmazni – akár antik kéziratok, akár modern nyomtatott szövegek elemzéséről beszélünk.

Philologia 1.0 – „analog Filológia”

Ez alatt a megnevezés alatt a filológia kanonizált, legnagyobb hagyományra visszatekintő metodológiájára gondolok. Arra a több ezer év alatt tökéletesre csiszolt módszertanra, ami a szövegek azonosításával, elemzésével, magyarázásával és a szövegkiadások készítésével foglalkozik.

Itt térnek ki a dolgozat másik fontos feltevésére, amit a filológia különböző (általában önkényesen meghatározott) korszakainak megnevezésének jelölésére is bevezetem: az egyszerűség és átláthatóság kedvéért a számítógépes programoknál használatos cím+verziószám jelölést használom, mely esetében a nagyobb verziószámú minden esetben a későbbit jelöli, melyben mindenképpen van továbblépés a korábbi verziószámúhoz képest, ám ez a továbblépés nem feltétlenül előrelépés is egyben. Ahogy van Windows 3.1 vagy Windows 7.0, úgy elképzelhető a filológia tudományának is egymást követő, a korábbi tapasztalatokat új, külső tapasztalatokkal kiegészítő szakaszolása. A három fő verziószám alapja az a sejtés, hogy a filológia tudományos módszertana mindig akkor újult meg alapjaiban, amikor egy technikai eszközt – másképp: a technikai fejlődés eredményeit és az ezzel járó újfajta gondolkodást – elkezdett komolyan venni és elkezdte komolyan használni az eszköz kínálta előnyöket és lehetőségeket.

E logika szerint az első szakasz sok ezer éve nyugodtan sorolható egy verziószám alá, mert a számítógép megjelenéséig a kutatás könyvtár-, illetve papíralapú módszertana nemigen változott, amennyit pedig mégis, az korszakolható és leírható adott verziószámmon belül a verziószám finomításával (pl. Philologia 1.2, Philologia 1.4 stb.).

³ Hasonló megállapításokat olvashatunk a filológia újraértelmezésére tett, a filológia médiatörténeti vonatkozásait („a filológia médiatörténetét”) középpontba helyező intermedialis-interdiszciplináris tudományos újrapozicionálások esetében, például: „... a filológiai munka az a területe az irodalomtudománynak, amely jellegénél fogva talán a leggyorsabban, szinte elkerülhetetlenül reagál az információ rögzítését, tárolását és közvetítését meghatározó mediális környezet változásaira...” *Előszó*. In: *Filológia – interpretáció – médiatörténet* (szerk. KELEMEN Pál – KULCSÁR-SZABÓ Zoltán – SIMON Attila – TVERDOTA György). Budapest, Ráció Kiadó, 2009. 9.

Philologia 2.0 – „digitális Filológia”

„Az emberiség legelőször az alexandriai könyvtárban igyekezett egy időben és egy helyen összegyűjteni minden fellelhető emberi tudást. A legutóbbi próbálkozás? A Google.”
Brewster Kahle, az Internet Archive alapítója⁴

Az edinburgh-i e-Science Institute által 2008. március 25-27. között rendezett *The Marriage of Mercury and Philology: Problems and Outcomes in Digital Philology* című konferencián⁵ a digitális filológia mibenlétét így határozták meg: az információs és kommunikációs technológiák és a filológiai analízis egymásra hatásából születő filológiai módszertan.

A témával – elég csak végignézni az előadók anyaintézményeit – számos európai kutatási központ, illetve ezekhez vagy egyetemekhez kapcsolódó kutatási projekt foglalkozik, ilyen például a pisai Instituto Linguistica Computazionale, a firenzei Fondazione Rinascimento Digitale vagy az internetes, intézményfölötti PINAKES 3.0 Open Source Project (melynek nevében nem titkolt utalás van az alexandriai könyvtár filológusaira⁶) –, de ilyen volt hazánkban az 1976 és 1992 között készített Répertoire de la poésie hongroise ancienne (RPHA), később a Bölcsészettudományi Informatika Önálló Program (BIÖP – ma Informatikai Irodalomtudomány) vagy az az Arkhimédész-palimpszeszt kódexszel⁷ foglalkozó nemzetközi projekt – magyar projektvezetője Horváth László, az ELTE Görög Nyelvi és Irodalmi Tanszékének adjunktusa –, amelynek kalandos története kapcsán részleteiben is szépen lehet érzékeltetni a technika és a műveltség szintézisének a digitális filológia korában:

1998. október 29-én, délután két órakor a New York-i Christie's aukciósházban hosszas licitháború után a görög kormány kultuszminisztériummal mobilon kapcsolatot tartó képviselője elől egy ismeretlenségbe burkolózó gyűjtő – tudományos körökben kitartó pletykák szerint a Microsoft egyik bibliofil vezetője – szerezte meg 2 millió dollárért az Arkhimédész-palimpszeszt kódexet. A kötetet az új tulajdonos letétbe helyezte a baltimore-i The Walters Art Museumban, és tíz, természetesen finanszírozott évet adott a klasszikus filológusi szakmának, hogy megfejtsék – amennyiben ez nem sikerülne, páncélszekrénybe zárja. Néhány évvel később, 2003-ban a kaliforniai Stanford Lineáris Gyorsítóközpont (SLAC) fizikusai egy részecskegyorsító röntgensugarai által tették láthatóvá az addig ismeretlen Arkhimédész-tanulmányok egyes részleteit. A 20. században komoly károsodást (penész, ráfestés stb.) szenvedett pergamenlapok átírását végző kutatók a kódexet őrző The Walters Art Museum munkatársainak segítségét igénybe véve a legmodernebb technikát felhasználva rekonstruálták a kódexet. A munkát az egyes lapokról a legkülönbözőbb fényképezési módszerek alkalmazásával (különböző hullámhosszú fény, röntgensugár stb.) folyamatosan készülő digitális felvételek segítették. A Brit Királyi Akadémia a vizsgálatok nyomán 2006 februárjában szervezte meg az első

⁴ Brewster KAHLE: Universal Access to Human Knowledge. Előadás a NotCon'04 (2004) konferencián. (A konferencia előadásából készült videók itt nézhetők meg: <http://quernstone.com/notcon04/>)

⁵ <http://www.nesc.ac.uk/es/events/854/>

⁶ Arisztotelész után következett az alexandriai és pergamoni iskola tudós tevékenysége, melyeknek tagjai a görög írókról rendszeres katalógusokat (*pinakes*) készítettek.

⁷ Joannész Mürónász görög szerzetes a 13. században húsvét ünnepére összeállított imagyűjtemény elkészítéséhez különböző 10-11. századi kéziratok lapjait (folium) próbálta újrahasznosítani az eredeti írás kitörölésével. Az imagyűjtemény alsó, ledörzsölt írással hét Arkhimédész-értekezés mellett (amiről a palimpszeszt kódex a nevét kapta) egy eddig ismeretlen Arisztotelész-kommentárt, valamint az ókor egyik legtekintélyesebb szónokának és politikusának, Hüpereidésznek két – eddig szintén ismeretlen – beszédét rejtette. A pergamenre eredetileg a 10. században írták rá Arkhimédész tanulmányait Konstantinápolyban. (A némileg ártírt szöveg forrása: *Magyar kutatók fejtik meg az Arkhimédész-palimpszesztet*. = *Múlt-kor*, 2007. szeptember 18. – <http://mult-kor.hu/cikk.php?id=18353&pIdx=1>)

kerekasztal-beszélgetést, ahova meghívtak minden Hűperidész-kutatót, és a még megfajított négy kettős folió fényképeit kiosztották közöttük. A magyar kutatók (Horváth László mellett Farkas Zoltán, Mayer Gyula, Mészáros Tamás) 2006 őszére elkészült a rájuk bízott 64 sor szinte egészének átírásával.⁸

A filológia digitális verziószámú szakaszának alapja tehát a médiumváltás, a korábbi papíralapú médiumról a digitális médiumra való áttérés. Ennek fő feltétele, hogy a kutatási anyag meglegyen digitális formában is, akár régi szövegek beszkenelt változata (az Országos Széchényi Könyvtár például a Corvinákat 300 dpi-s TIFF formátumban RGB színrendszerben tárolja), akár bizonyos dokumentumokról készített digitális fotók, akár a bonyolultabb, szemantikus alapú keresőmotorok használatát is lehetővé tevő digitalizált szövegtörzsek legyenek ezek. E fő feltétel teljesüléséhez két dologra van szükség: (1) olyan technikai (hardver) és informatikai (szoftver) háttérre, amely lehetővé teszi a digitalizálást, a digitális állomány rendszerezését és kiadását; (2) tömeges digitalizálásra (*mass digitalisation*). Ez a folyamat – tulajdonképpen a Philologia 1.0 alapfeltételeinek, a valaha keletkezett teljes szövegtörzs megteremtése egy technikai szempontból új közeg rendszerében – a 90-es évek második felétől kezdve zajlik, Németországban például 1996, Magyarországon pedig 2003 óta az Országos Széchényi Könyvtár felügyeletével⁹, de ilyen a Projekt Gutenberg¹⁰ vagy a szerzői jogi botrányoktól hangos Google Books¹¹ is.

A digitális filológia megjelenésekor két részre osztotta a filológus-társadalmat. Egy részük ujjongva fogadta, hiszen az új technika addig ismeretlen dimenziókat nyithat meg a kutatásban, más részük pedig ellenérzéseit fogalmazta meg (nem annyira a digitális szakasszal, hanem inkább az ennek köszönhető új terület-, feladat- és pénzfelosztással kapcsolatosan), mint ahogy a BIÖP által szervezett, az ELTE BTK Tanácsstermébe 2004. március 4-ére összehívott *Filológia és digitális barbárság* című tanulmányi nap szinopsziséban is olvasható:

„Az előző információrobbanás, a reneszánsz idején a filológus jól keresett. A nyomtatott könyvön alapuló új művelődés, mely a kézirati alapú művelődés helyébe lépett, felértékelte a szövegtudományokat. A nagy könyvműhelyek ontották a klasszikus szerzők egyre megbízhatóbb szövegű, jegyzetekkel és magyarázatokkal kísért kiadásait. A sajtó alá rendezőnek bőven volt munkája. Ma a digitalizálási eurómilliók nem a könyvkiadóknak, hanem a könyvtárakba kerülnek, s ott formálódnak a legszebb és legbecsélyesebb tervek. A tudományos könyvkiadók nehezen találják meg helyüket a hálózat világában, és nem bízzák meg az irodalomtörténészeket, hogy rendezzék sajtó alá a klasszikusokat. A könyvtárosok maguk oldják meg a kiadói feladatokat. Az irodalomtörténészek munkájára alig tartanak igényt, legföljebb, olykor, a nevükre.”¹²

Az irodalomtudomány-történeti vita különböző résztvevőinek pró és kontra véleményének részletekbe menőbb bemutatása helyett inkább ugorjunk vissza dolgozatunk fő ívéhez, s nézzük meg, milyen általános új kérdéseket vet fel a digitális filológia. Ezt a problematikát legjobban Manfred Thaller, a Kölni Egyetem professzora foglalta össze

⁸ A történetet részben a Horváth Lászlóval folytatott beszélgetés, részben a The Archimedes Palimpsest Project honlapján (<http://www.archimedespalimpsest.org>) található anyagok, részben az előző lábjegyzetben is hivatkozott összefoglaló alapján írtam.

⁹ Az OSZK digitalizálási stratégiájának tervét itt lehet elolvasni: http://www.oszk.hu/frame_hu.htm?hunszakmai/tervek; A Pulman Digital Guidelines magyar változatát pedig itt: <http://www.ki.oszk.hu/old/pulmanldg/index.html>

¹⁰ http://www.gutenberg.org/wiki/Main_Page

¹¹ <http://books.google.com/>

¹² Ld. <http://magyar-irodalom.elte.hu/biopl/barbar/>

a fent említett edinburgh-i konferencián *Is it more blessed to give than to receive?* című előadásában.¹³ Kérdésfeltevése axiomatikusan kezel egy struktúraátrendeződést, amelyben a korábbi viszonyrendszerekhez képest a legszorosabb együttműködési háló a filológusok és az informatikusok között alakul ki – elég csak belegondolni az új médium kezeléséhez, karbantartásához és fejlesztéséhez a szükséges és elégséges feltételekbe. Két fő kérdést fogalmaz meg: (1) Vajon az informatikusok már kifejlesztettek mindent, amire nekünk filológusoknak szükségünk van? (2) Vajon a filológusok (tágabban: humán tudományok képviselői) már kihasználják teljesen a számítástechnika kínáta lehetőségeket?

Retorikus kérdéseire rögtön két válasszal is szolgál. Az első választ intellektuálisnak nevezi: Vannak olyan dolgok, amelyekre nekünk, humán tudósoknak szükségünk van, és a számítástechnika még nem fejlesztette ki – a megoldás tehát: közös fejlesztés az igények szerint. A második, általa politikusnak nevezett válasz: Már megvan, amire szükségünk van, de a további közös munka mindenképpen értékes tapasztalatokkal fog szolgálni. S ha már közös fejlesztésről és közös munkáról beszél, akkor elgondolkodik azon a nem jelentéktelen ponton is, hogy az ilyen jellegű fejlesztésekben mi lehet a kölcsönös, azaz mit tudnak adni a humán tudósok vagy filológusok a számítástechnikai fejlesztésekért cserébe. Válasza egyszerűségében és a jelenlegi fejlesztési irányokat ismerve szinte magától értetődő és cáfolhatatlan: Az internet tökéletlen, strukturálatlan, ellenőrizhetetlen, kaotikus adathalmaz („imprecise, ambiguous, out-of-control DATA – that is the web”), melynek rendezéséhez, rendszerezéséhez, átláthatóvá tételéhez, azaz az egész káosz szemantikailag értékessé tételéhez a filológusok (és nyelvészek) több mint kétezer éves összegyűjtött, kiforrott tapasztalata és gondolkodása elengedhetetlen.

Bármilyen optimista is szimbiotikus elképzelése, cáfolja a gyakorlat: az elmúlt évek utolérhetetlenül legnagyobb szabású szövegprojektjéből kiolvasható gondolkodási trend, amire Louis Menand harvardi nyelvészprofesszor mutatott rá a *New York Times*-ban, amikor a Google által fejlesztett kulturomika-projektet (<http://ngrams.googlelabs.com/>)¹⁴ szembeni kritikájának adott hangot: az 1500 és 2000 közötti 5.195.768 kötetből álló, digitalizált korpusz interneten kutatható világgönyvtárának fejlesztésébe nem vontak be humán tudósokat: „[Louis Menand] was also troubled that, among the paper's 13 named authors, there was not a single humanist involved. »There's not even a historian of the book connected to the project,« Menand noted.”¹⁵

Philologia 3.0 – „kiberfilológia” vagy „hibrid Filológia”

A filológia 3.0-val jelölt következő verziószámú szakasza egy másfajta váltást jelöl. Míg előbb a vizsgált anyag, a szöveg szerkezete, maga a szöveget hordozó médium nem változott – annak ellenére sem, hogy különböző technikákkal történő digitalizálási folyamatokon ment keresztül –, csak a kutatás módszertana fejlődött, váltott paradigmát; addig most maga a médium változott meg, a vizsgálandó szöveg, szövegtörzsek és -rendszerek, korpuszok anyagszerűsége.

A fordulópontot az új kommunikációs eszközök és csatornák megjelenése indukálja. Gondolok itt többek között a mobiltelefon, az SMS, a PDA, az e-könyv olvasók (és az e-margóra írt jegyzeteink), a különböző chat- és telefonprogramok naplófájlljai

¹³ Az előadás kivonata letölthető innen: <http://www.nesc.ac.uk/action/esi/contribution.cfm?Title=854>

¹⁴ A több mint egy tucat szerző által jegyzett eredeti tanulmány: *Quantitative Analysis of Culture Using Millions of Digitized Books*. = *Science* Vol. 311 no. 6014, pp. 176–182. Online megjelenés: 2010. december 16. – <http://www.sciencemag.org/content/331/6014/176.full>

¹⁵ Patricia COHEN: *New way to analyze cultural trends from Google and Harvard*. = *New York Times*, 2010. december 17. – http://www.staradvertiser.com/news/ny/20101218_New_way_to_analyze_cultural_trends_from_Google_and_Harvard.html

(pl. mIRC, Messenger, Skype, Google Talk, Facebook Chat stb.), az e-mail, a különböző közösségi oldalak (pl. Facebook, Iwiw), a blogok, a „csiripelő-felületek” (pl. Twitter, Google Buzz), esetleg a geolokáción alapuló közösségi mobilszolgáltatások (pl. Gowalla, Foursquare, Google Latitude, Facebook Places), a „kiterjesztett valóság” (*augmented reality*) alapuló alkalmazások (pl. Layar) vagy a virtuális valóság-játékok (World of Warcraft, Second Life stb.) megjelenésére, tömeges elterjedésére, és az ezekkel járó új kihívásokra, amikkel egy filológusnak szembesülnie kell – vagy kell majd harminc-száz év múlva, amikor az ezredforduló első évtizedének irodalmát vagy egy-egy szerző életművét szeretné tanulmányozni, vagy a szerző személyét szeretné teljességében látni és láttatni.

A jövő filológusának először is számolnia kell bizonyos dokumentumok vagy szövegkorpuszok hozzáférhetetlenségével: gondolok itt arra az „apró” különbségre, ami például Kosztolányi vagy egy jelen korunkban élő szerző levelezéséhez való hozzáférést jelenti. Míg Kosztolányi leveleihez hozzájuthatott valamelyik örököstől egy sárga selyemszalaggal átkötött pakkban (s legfeljebb a kézírás, a betűk felfejtése okozhatott problémát), addig kortársunk szinte teljes levelezése ismert vagy kinyomozható e-mail címek (saját és levelezőpartnerei mailtárhelyének) titkos jelszóval védett rejtekén várokozik, ha ugyan nem törölte őket a szerver inaktivitás miatt. Hasonló problémákkal kerül szembe akkor is, ha megszűnt a szerzőhöz tartozó weboldal, blog (stb.)¹⁶, vagy ha egy régi számítógép esetlegesen megrongálódott merevlemezének anyagához szeretne hozzáférni.

Másrészt új kérdéseket és kutatási módszereket kell a filológusnak kidolgoznia, ha korunkra, a másodlagos oralitás korára jellemző jelenségekkel, például a totális szórodással vagy az anonimitással találkozunk. Számos fórumhozzászólást, blogbejegyzést, blogkommentet, cikkhez fűzött hozzászólást, csipegést/zümmögést és üzenőfali hangulatjelentést írhat a kutató személy, akár több nicknéven, saját magának multiplex személyiséget létrehozva, amelyek mindegyikéből külön-külön hiányzik a ténylegesen és könnyen beazonosítható szerző – amihez hozzácsapható még a Kálmán C. György által röviden felsorolt, mennyiségében és minőségében is rendkívül sokféle paratextus, a Long tail hatásról nem is beszélve. E problematikára már Nagy Balázs is rámutatott *A virtuális szerző* című tanulmányában: „De ahogy a Gutenberg-galaxis szövegei számos eltérő formai és tartalmi jegyet mutatnak a digitális textusokkal szemben, úgy az elektronikus térben a szerzőség problematikája is újragondolásra készíti az új közlésmódokat kutató irodalmárt, hiszen az egyéniségnek tág teret adó új közeg átértelmezi az identitást is. Ez pedig nem merül ki annyiban, hogy a több száz éves hagyományra visszatekintő álnév helyébe egy „alias-név” kerül. Ahogy a digitális szövegkorpusz vizsgálatára sem alkalmasak a hagyományos filológia módszerei – ez csak a digitális filológia új módszertanának kidolgozásával lehetséges –, úgy a szerzőség által felvetett több kérdést is újra kell értelmeznünk a virtuális térben.”^{17, 18}

Továbbá a filológusnak olyan kérdésekkel kell tisztában lennie, mint például – s itt is gondoljunk arra, hogy harminc-száz év múlva a ma használt technológia mennyire elavult lesz, és a filológiai vagy historiográfiai kutatás szempontjából esetleg mennyivel enigmatikusabb, mint számunkra egy harminc-száz éves könyv: (1) hogyan működnek a különböző operációs rendszerek?, (2) hogyan kapcsolódnak a számítógépek az internetre –

¹⁶ Megszűnt, s még az önmagát újra- meg újragondoló weblapok „site-palimpsest” változatait archiváló adatbázisokban sem marad fenn, mint amilyen az Internet Archive (www.archive.org).

¹⁷ NAGY Balázs: *A virtuális szerző*. = *Spanyolnátha* 2008/tavaszi. – <http://www.spanyolnatha.hu/archivum/2008-tavaszi/22/szindbad-monitoran/nagy-balazs/1465/>

¹⁸ Kit nem kerít hatalmába a laikus kíváncsisága, hogy ki rejtözi a szöveg mögött például Jake Smiles vagy Spiegelmann Laura esetében?

hol tárolódnak vagy hová rejthetik az információkat egy szerveren vagy az interneten?, (3) hogyan működik egy merevlemez-meghajtó, azaz hogyan alkalmazható filológiai céllal a lemezgeometria?

Miért érdekes és fontos ez? Harminc-száz év múlva, ha egy „kiberfilológus” éppen például Falcsik Marit vagy Péterfy Gergelyt választja kutatási témájául, vagy az ő kritikai kiadásukat állítja össze, akkor kihagyhatatlan lesz, hogy az illető szöveg első megjelenési helye a Facebook mint médium volt, s úgyszólván kötelező lesz a Facebookon található kommenteket is szerepeltetni. Nagy kincs lesz – ahogy nagy kincs manapság egy-egy múlt század eleji kávéházi beszélgetésről írt naplóbejegyzés is. S kihagyhatatlan lesz egy olyan információ, hogy Péterfy Gergely 2010. június 12-én 11 óra 8 perckor 'Bloo for Android' segítségével, „Kép a képből: Facebook a Kert Könyvében. Készül a holnapi folytatás, 27. fejezet a Pannon Mesében.” megjegyzéssel egy fotót tölt fel, amelynek alján egy laptop monitorján halványan ő tükröződik, hátrébb egy félretolt fűnyíró, leghátul pedig kerti medencében pancsoló gyermekei.¹⁹

A fentebb részletezett problematika megoldására feltevésem szerint két egymás ellen dolgozó módszertan szintézise vezetheti el a jövő filológusát. Az egyik módszertan a hackereké, azaz a számítógépes bűnözőké. A filológus tőlük sajátíthat el olyan technikákat, mint például egy e-mail fiók vagy csevegőprogram feltörése, egy számítógép adathordozójához vezető kiskapuk megtalálása. A másik módszertan a bűnüldözőké, akiktől megtanulhatja az internetes és számítógépes viselkedésmintázatok kriminálpszichológiai alapú felgöngyölítésének technikáit, az információrendezés módszertanát vagy az adattisztításhoz szükséges információ-analízist, azaz a valós és vélt összefüggések és törvényszerűségek kezelését, elrendezését és „olvasását”.

Az e szintézisből nyert tapasztalatok alapján képzelhető el pár év(tized) múlva – amire e metodológia fejlődésével parallel a tömeges digitalizálás is majdnem teljes értékű lesz a papíralapú szövegtengerhez képest – a jövő filológusának eszköztára, módszertana és napi gyakorlata. Az e kettősségből épülő kutatói tevékenységet kiválóan bemutatja egy szellemes filológiai adatbányászat története, az első emotikon makacs keresése:

„Az interneten az első emotikon első alkalmazásáról többféle elmélet, szóbeszéd, legenda terjed, de a legkomolyabban vehető elmélet szerint 1982-ben használták először. Az Egyesült Államokban húsz évvel később szerveződött egy kutatócsapat, amely vállalkozott a kalandos felderítőmunkára, az első interneten előforduló smiley felkutatására, ami vetekszik a szénakazalban lévő tű megkeresésének feladatával. A több millió üzenetben és végeláthatatlan mennyiségű internetes szöveghalmazban a kutatócsoport egyre szűkítette a kutatási kört. A kutatás azért járhatott sikerrel, mert a korai internetre is jellemző volt, hogy az átfutó szövegeket, anyagokat archiválták a szervereken. Végül Jeff Baird 2002. szeptember 10-én találta meg azt az üzenetet, amelyet Scott E. Fahlman küldött 1982. szeptember 19-én a Carnegie Mellon Egyetem Számítógéptudományi csoportjának BBS (hirdetőtábla-rendszer, a hírcsoportok előfutára) üzenetküldő hálózatába. Az alább olvasható eredeti szöveg a következő weboldalon érhető el: <http://research.microsoft.com/~mbj/Smiley/Smiley.html>

¹⁹ Érdekes és messzire vezető probléma, hogy ha a humán tudósok (filológusok, irodalomtörténészek, történészek stb.) számára technikailag nem lesz megoldható a keletkezett digitális szövegtenger vizsgálata, akkor korunk, a digitális kor a középkorhoz hasonló „sötét” jelzöt kap majd – csak azért, mert az utókor számára hozzáférhetetlen lesz, *csöndben* marad.

19-Sep-82 11:44 Scott E Fahlman :-)
From: Scott E Fahlman <Fahlman at Cmu-20c>
I propose that the following character sequence for
joke markers: :-)

Read it sideways. Actually, it is probably more
economical to mark things that NOT jokes, given
current trends. For this, use: :-²⁰

De hogy mi lehet pontosan az analóg és a számítógépes filológusi kutatómunka közti paradigmaváltás, arra álljon itt egy idézet, amely röviden meghatározza egy high-tech nyomozó munkáját: „A bűn mint olyan, talán nem változott sokat, de a bűn elkövetésének módja a számítógépek és az internet miatt a felismerhetetlenségig megváltozott. Ha tehát valaki nem ért a technológiához, nem is remélheti, hogy csapdába csalhatja a bűnözőket – vagy megvédheti magát a támadásoktól. Ennek hatására született meg a kiberbűnözőket üldöző »hibrid« nyomozó.”²¹

Az idézetet átírva – a rendőrségi terminológiát humán terminológiára cserélve, s az eredeti idézet jelentésével párhuzamba állítva a keletkezett mondatot, szemléltethető, milyen is lesz a jövő filológusa:

A szöveg mint olyan, talán nem változott sokat, de a szöveg(ek) írásának módja a számítógépek és az internet miatt a felismerhetetlenségig megváltozott. Ha tehát valaki nem ért a technológiához, nem is remélheti, hogy felkutathatja a szerzőket és szövegeiket. Ennek hatására szülehet meg a hagyományos értelemben vett és a fentebb már többször említett eszköztárat használó analóg filológus és az informatikában jártas, digitális ujjlenyomatokat elemző és jelszavakat feltörő, „nyomozó” filológus keverékeként a kiberszerzőket kutató „hibrid” filológus.

Intermezzo: „prenatális Filológia”

Folytathatnám a gondolatmenetet a filológia vagy az életrajzírás utópiája felé, amelyben hamarosan megjelenik egy 2010-ben született leendő nagy magyar író képe, akinek online aktív szülei gyermekük iránti rajongásból és a jövőről mit sem sejtve már az anyaméh-állapottól kezdve napi rendszerességgel dokumentálják minden lehetséges online kommunikációs csatornán a leendő nagy magyar író minden percét – megjelenítve őt először az internet végtelen felületén, majd a cache-ben, majd ha valóban nagy író lesz, az őt mint embriót középpontba állító információkat is pályája egyéb állomásaival egy szinten a szándékadatbázisban.²²

(Ön)reprezentáció, (ön)marketing és Filológia

Nézhetjük mindennek a másik oldalát: a szerző online jelenlétét ezúttal nem mint a kutatás tárgyát, hanem mint az általa tudatosan vagy ösztönösen, természetesen vagy kényszer

²⁰ Az üzenet szövegének fordítása: „A következő karaktert javasolom viccjelölőnek: :-) Oldalról olvasd. Valójában, bizonyára gazdaságosabb, ha azokat a dolgokat jelöljük meg, amelyek NEM viccesek, az általános szokásnak megfelelően. Erre a célra használd: :-⁽” Az idézet és a fordítás forrása: BÓDI Zoltán – VESZELSZKI Ágnes: *Emotikonok – Érzelem-kifejezés az internetes kommunikációban*. Budapest, Magyar Szemiotikai Társaság, 2006. 9–10.

²¹ Peter WARREN – Michael STREETER: *Az internet sötét oldala (ford. PETNEKI Ábel – LENGYEL István – GYIMESI Csaba)*. Budapest, HVG Könyvek, 2005. 68.

²² „A szándékadatbázis nem más, mint a valaha begépetelt minden keresőszó összessége, minden keresőszóból generált találati lista, és a találati listából kiválasztott minden továbblépési irány.” John BATELLE: *Keresés! – Hogyan alakítja át kultúránkat, üzleti életünket a Google és az internetes keresés* (Ford. BOZAI Ágota fordítása). Budapest, HVG Könyvek, 2006. 11.

hatása alatt produkált (ön)reprezentációt és (ön)receptiót, azaz (ön)marketinget. Példának vegyük Simon Mártont, akinek első verseskötete (*Dalok a magasföldszintről*. L'Harmattan, 2010.) a 81. Könyvhétre jelent meg. Simon Márton nagyon jó és magyarországi kontextusban trendmutató ösztönrel kötetének rajongói klubot hozott létre a Facebookon²³. Így összehozta egyfelől azokat, akik szeretik a verseit (sok egymás számára ismeretlen, egyre több számára is ismeretlen), másfelől egy élő és lélegző, már több száz fős közegben egyben tartja és folyamatosan frissíti a kötet történetét, receptióját, mindez pedig kiegészül olvasói véleményével (vö. olvasói levelek) és egy olyan szubjektív réteggel, ami különbözik a „magánember” Simon Márton Facebook-aktivitásától és a honlapján, illetve blogjában időnként frissített személyességtől, információktól.²⁴

A csoportról én is – akár mint olvasó, akár mint kiberfilológus – úgy értesültem, ahogy bármely más Facebook-hullám eljuthat bárkihez: az üzenőfalán láttam, hogy közös ismerőseink csatlakoznak. Nem erőszakosan, nem rejtett címtettlistás körmailek irányítottak el egy addig ismeretlen új honlapra, ahol személyes adataim újbóli megadásával plusz egy támogató lehetek, de még csak nem is egy újsághírből értesültem, hanem internetre hálózott életterem rengeteg témája közt felbukkant ez is – diszkrétan ismerőseim hangulatai és fotói között. Körülbelül úgy, mintha egy nagyobb társasággal beszélgetve félfüllel hallottam volna egy munkahelyi anekdota és egy meccs-kiértékelés között. Ehhez tudni kell, hogy a Facebookon minden aktivitásom naplózódik üzenőfalamon, megjelenik ismerőseim előtt a „közös” üzenőfalán. Azaz mindenki, aki egy gombnyomásnyi szövegaktussal szereti („lájkolja”) Simon Márton első kötetét, abban a pillanatban első kötet reklámfelületévé válik. Pont ez ebben a megnyerő: visszahozza az egyik legősibb marketing-kommunikációs forma, a szájról szájra terjedő hír létjogosultságát.²⁵

Egy másik példát Csobánka Zsuzsa költővel együtt találtunk ki és valósítottunk meg. Második kötetem Vörösmarty téri dedikálását valós időben tudósítottuk a Facebookon. Azért ezen a felületen – lehetett volna egy blog is vagy egy Twitter-, Google Buzz-csatorna is –, mert „itt” „él” legtöbb ismerősöm/ünk, és őket, az online aktív és tényleges fizikai valójukban jelen nem levőket ilyen módon virtuálisan be lehetett vonni a hangulatba, a meginduló komment-beszélgetéssel kontinensnyi távolságból is aktív részessé, szinte jelenlévővé lehetett őket tenni, másfél órára olyan rövid életű közösséget összehozni, mint amilyen például egy valós idejű meccs-tudósítás alatt is kialakul a hozzászólók között, s talán sikerült egyfajta voyeur-élményt is teremteni – a maga dimenziójának korlátai között hasonlót a koncert utáni Lady Gaga-tweeteket faló közösségéhez.²⁶

Hasonló jelenségre mutat rá kortárs sztáríró-kontextusban Urfi Péter is: „Salman Rushdie-nak, a világ egyik leghíresebb írójának új szerelme van, és tegnap óta azt is tudja: gyermeke fogant. Bret Easton Ellis, a világ egyik legtöbbet elemzett írója ma Párizsba érkezett, és nem tud szabadulni a gondolattól: Mark Ronsonnal, az angol zenész-producernél vonzóbb férfit nem találhatni a Föld kerekén. Paulo Coelho, a világ egyik legnépszerűbb és legrosszabb írója tegnap este meghatódott rajongói szeretetétől, és azt üzent nekik: »egy könyv csak akkor létezik, ha ott van az olvasók szívében is«. Mindezt onnan tudom, hogy nevezett szerzők követője vagyok a Twitteren, ahol e három derék férfiú – számos céhbelihez hasonlóan – rendszeresen közöl információkat saját életéről és műveiről. Nem kell Teiresziásznak, de még

²³ „A 2010-es Ünnepi könyvhétre jelenik meg az első kötetem. Ha egy hörcsögnek lehet saját oldala, akkor ez is megérdemli. Nos, ez az.” Így szól a bemutatkozó szöveg, az oldal pedig itt érhető el: <http://www.facebook.com/pages/Dalok-a-magasföldszintről/111454275544860>

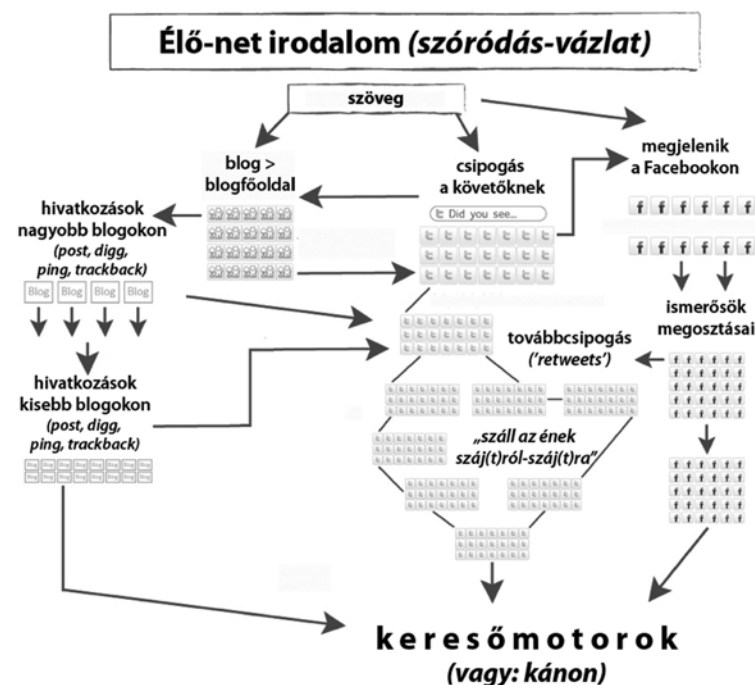
²⁴ „A digitális lét, önmagunk megszokásának lehetősége azonban alapvetően új módon veti fel a szerzői identitás kérdését, különösen, ha az új közlésmódokra és az online műfajokra gondolunk.” (NAGY Balázs im.)

²⁵ Ahogy azóta számok is igazolják: Simon Márton első kötetem mindenki, köztük kiadója legnagyobb meglepetésére olyan mennyiségben fogyott el pár nap alatt, ami ritkaság.

²⁶ A fentebbi példákat KÁLMÁN C. György már hivatkozott esszéjére válaszoltam (*Élő net-irodalom, kiberfilológia, (ön)marketing*. = *Élet és Irodalom*, LIV. évfolyam 25. szám, 2010. június 25. – <http://www.es.hu/?view=doc;26187>)

képzett olvasásszociológusnak sem lenni ahhoz, hogy átlássuk: a [...] sztárírók mindennapjaiba, gondolataiba bárki betekinhet, de legalábbis ennek illúziójában élhet.²⁷

Ez az a pont, ahol megérezve a végtelent, elfoghat minket egyfajta rettenet. Az (ön) reprezentációs online (ön)marketing csatornák – még a szépirodalom vagy annak kutatása mátrixban is – annyira elszaporodtak²⁸, hogy követésük szinte lehetetlen, s ha nem az irodalom vagy a művészet web 2.0-ás marketingtevékenységét akarjuk bemutatva elemezni, akkor igazat kell adnunk egyfelől az ilyen szemüveggel újraolvasott Marxnak: az online társadalom művészeti marketingje a művészetet mint óriási kommunikálható áru gyűjteményt jeleníti meg...²⁹ –, másfelől a kultúra Xerox-fokáról elmélkedő Baudrillard-nak: „Nincs olyan cselekvés, amely ne kívánna a virtuális örökkévalóságba emelkedni, mégpedig nem a halál utáni tartós örökkévalóságba, hanem a mesterséges memória rekeszeinek múltó örökkévalóságába. A virtuális kényszer az ellenállhatatlan vágy a létezés lehetőségére minden képernyőn, minden programban...³⁰ Ahogy az alábbi ábra is mutatja:

Megjegyzések: (1) A 'keresőmotorok' nem a szóródás folyamatának végét jelölik – valamelyest ellenben a némi iróniával aláírt 'kánon'-nal –, egy kereső által megtalált szöveg újra bekerülhet a körforgásba, annak bármelyik állomásán. (2) Az ábra szándékom szerint felvázolva szemlélteti, ezért leegyszerűsíti a folyamatot, számos egyéb állomással és a szóródási irányok végtelen kapcsolathálójával lehet kiegészíteni.³¹

²⁷ URFI Péter: *Oszd meg és unalkodj! – Írók, kiadók és a web 2.0 itthon.* = *Magyar Narancs*, XXII évfolyam. 39. szám (2010. szeptember 30.) – <http://www.manca.hu/index.php?gcPage=/public/hirek/hir.php&id=22284>

²⁸ Lásd megint a *Philologia 3.0* alfejezet elején lévő felsorolást.

²⁹ Az eredeti szöveg így hangzik: „Azoknak a társadalmaknak a gazdasága, melyekben a tőkés termelési mód uralkodik, mint »óriási áru gyűjtemény« [...] jelenik meg.” (Karl MARX: *A tőke, I. könyv.* MEM, 23. kötet. Budapest, Kossuth Kiadó, 1961. 41.)

³⁰ Jean BAUDRILLARD: A Xerox és a Végtelen. In: *A rossz transzparenciája – Esszé a szélsőséges jelenségekről* (ford. KLIMÓ Ágnes fordítása). Budapest, Balassi Kiadó, 1997. 52.

³¹ Az ábra a *The Social Media Effect* című ábra szövegterjedésre konvertált változata – magyar nyelvű kontextusban. Forrás: Social Reflexion (<http://socialreflexion.com/img/infographics/infographic-ex-4-full.png>)

Ha el is fog minket – mint mindennek a részését – egyfajta rettenet, kiberfilológusként mégis gyönyört érzünk. A szóródás éppen azt a kutatható, visszafejthető virtuális valóságot építi, amit harminc-száz év múlva is tanulmányozni fogunk. A lételméleti és filozófiai kétségbeesések helyett pedig olyan gyakorlati kérdéseket kell a mindennapi munka során egy szöveg és változatainak visszakeresése, terjedési útjának feltérképezése közben megoldanunk, mint például: (1) a szóródás és a szóródás által létrejött rekontextualizáció a vizsgált szöveg tulajdonsága-e vagy a szöveg olvasásának kontextuális mozzanata?; (2) a vizsgált szöveg genezise hogyan jelenik meg a különböző kommunikációs csatornákon, felületeken, illetve milyen külső hatások alakították ezt a genezist?³²; (3) mennyire függetleníthető a vizsgált szöveg „hordozójától”, azaz az őt megjelenítő/közvetítő kommunikációs csatornától?; (4) a vizsgált szöveg melyik szövegváltozata milyen mozgásokra volt képes a virtuális térben?; (5) mennyire lehet felruházni a vizsgált szöveget kommunikációs csatornák világának külső vagy referenciális kapcsolataival, vagy az ezen összefüggésekből kiolvasható szerzői életrajz-elemekkel?

Mi lehet tehát a szöveg köré rendeződő (ön)reprezentáció és a születő új szöveg beazonosítható mediális-kommunikációs mozgásának a kiberfilológusra vonatkozó tapasztalata? Talán ez: Ami ma online aktivitás, legyen szó egy vers publikálásáról, egy könyv befogadástörténetéről vagy egy real-time irodalmi tudósításról, az ma példányszámnövelő (ön)marketing, holnap már visszakereshető, azaz a recepciótörténet része, holnapután pedig kutatható, azaz a filológia tárgya lesz.

³² Példa no. 1.: „Ez a codex onlineus. Pannon mese lesz talán a címe, de még nem vagyok benne biztos. Szavazatom a címet a Facebookon. Az egészet online közegbe dobtam be, kíváncsi voltam, hogy sül el, és nekem nagyon megtetszett ez az íz. Jól használható ez a médium.” (A mentális Róma – Nagyvizitben Péterfy Gergelynél. JÁNOSSY Lajos és SZEGŐ János interjúja. *Litera.hu*. 2010. október 2. – <http://www.litera.hu/hirek/a-mentalis-roma>) Példa no. 2.: „Meghívtam olvasókat, hogy hozzászólásokkal és javaslatokkal járuljanak vissza a fordítás tökéletesítéséhez.” (részlet Dhananjay Jagannathan leveléből, mely Platón Protagorasz című művének nyílt forráskódú fordításáról (<http://openprotogoras.wordpress.com/>) tájékoztatja a szakmát. – <http://www.stoa.org/archives/1172>)

PERMITÁCTO

Bozsik Péter

Vándorszakács

(részletek)

Minden rendben van

a pultos csajjal, a telefonomat kikapcsoltam, már csak arra kell rávennem, hogy felírja, amit eddig ittam, de ha ma nem is megy, holnaptól már biztosan, mindig is a pincérnőket kedveltem a legjobban, mikor hazaviszed, kicsit olyan, mintha maradtál volna a kocsmában, és az agyad sem hagyja el gyorsan a kocsmá szaga, nincs annál rosszabb, mint amikor valami gyorsan hagyja el a szervezetet, mintha egy darabot ellopnál a pultból, ez vonatkozik arra is, mikor én álltam a pult mögött, és valamelyik vendéget sikerült lenyúlnom, emlékszel a Balkán kocsmára?, na az ilyen helyzetekre volt tökéletesen kitalálva, záróra után a hátsó alagútban, ahol az ágyak álltak, soha nem sikerült egyedül maradnom, a pult mögött pedig ott volt a zuhanyzó, az aktusok között pedig a bár, tele piával, ha megéheztél, a konyhában mindig akadt valami maradék, hű, hogy ott is milyen mocskok volt, te tudtad azt, hogy a francia szakácsok beleköpnek a levesbe, persze csak akkor, ha maguk nem esznek belőle, nos ez nem holmi tréfás szólás, magam láttam, mikor Belgiumban dolgoztam, mert ő művész, ezt mondta magáról, igaz, nem a tisztaság művésze, sőt, ellenkezőleg, azért piszkos, mert művész, az pedig, hogy az általa elkészített kaja jól mutasson, piszokkal jár, ha például ehhez a főszakáchoz odavittek ellenőrzésre egy szelet sültet, sosem villával nyúlt hozzá, hanem az ujjával csippentette föl és csapta le, körbekanyarította a tányéron vastag hüvelykuját, majd lenyalta, hogy megkóstolja a szószot, ismét megmártotta az ujját, ismét lenyalta, végül hátralepett, s úgy vette szemügyre a húsdarabot, ahogy festő méricskéli a művét, azután a helyére igazította kövér, rózsaszín ujjáival, melyek mindegyikét már vagy százszor lenyalta aznap, ha elégedett, fog egy konyharuhát, s letörli ujjnyomait a tányérról, majd megszórja szárított petrezselyemmel, hogy akkor se látszódjon semmi, ha véletlenül rosszul törölte volna le, és díszítésnek sem épp rossz módszer, aztán átadja a pincérnek, a pincér természetesen szintén megmeríti gusztustalan zsíros ujjait a mártásban, amelyekkel időről időre beletúr zsíros hajába, mindez persze csak az előkelő éttermekben van így, az olcsóbbakban más a helyzet, ott nem bajlódhatnak ennyit az étellel, villával kikapják a serpenyőből, és fogdosás nélkül odacsapják a tányérra, sommásan azt mondhatom, minél többet fizetsz az ételért, annál több verítéket és idegen nyálat vagy kénytelen lenyelni vele, nem értem, miért hagytam abba a Balkánt, igazán élveztem, a tulajok biztos jobban tudják, hogy miért zárták be a helyet, nekem is van némi elképzelésem róla, megint mennem kell, ilyen a házaselet.

Hihetetlen,

de itt egy kurva vasat sem kerestem, ám legalább jól éreztem magam, mondjuk a haverok nem hagytak ott egy kanyit sem, csak jól voltak tartva, erről az oldalról nem is volt panasz rám, most meg azon kezdtem el aggódni, hogy vannak-e kocsmák Marokkóban, az arab országokban ez nemigen szokás, úgy tudom, majd kávét iszok és hasist szívok, ezek a kilátások nem dobnak fel nagyon, de ha arra gondolok, hogy az Anettal leszek, akkor azért jóval fényesebb a dolog, a félrekúrás is problémás lesz, de ez csak azért fontos, hogy neki jobb legyen, a pincérnő egy katasztrófa volt az ágyban, és már

annak örülök, hogy milyen jó lesz az Anettal, különben is fantasztikus, de az ilyen balesetek után ennek az ezerszerese, nem ismer határokat a szexben, a portóit imádom mostanában, főleg, ha a lába közül iszom, a kedvenc italom lett ebből a kehelyből, úgy érzem, ez a három hónap, amit együtt töltöttem vele, ez volt az utolsó ajándék az életemben, még akkor is, ha holnap vége lesz mindennek, de remélem, még sokáig fog tartani, néha már örülök, hogy van ez a szar bennem, mert ez megoldja, ha vége legyen ennek a love storynak vele, nem kell keresgélnem valaki mást, ilyen úgy sem találok se formára, se emberben, az sem érdekel, ha nem lesz pénzem, hogy vele menjek, mert akkor elindulok gyalog Amsterdamból Marakesbe, csak odaérek egy hónap alatt, ha napi hetven kilométert gyalogolok, akkor ez harminc nap alatt kétezer-száz kilométer, most bajba kerültem, mert nem tudom, milyen messze van, legyen ötven nap, ötven napnál messzebb nem lehet, többet úgy sem bírják ki nélküle, itt két nap is elviselhetetlen, vagy csak azért van ez, mert ennyire felejthető volt a pincéernő?, azt gondolom, nem, már a kutyámat is elhanyagolom miatta, és olyan a munkám, amiért ezelőtt nem bírtak volna megfizetni, a világ összes pénzéért sem vállaltam volna, egy ötven centis résben közetgyapot szigetelést szegeztek a padló alá, gázálcban, napi nyolc órán át, ez már biztos a szerelem, mert ha nem csinálnám, nem tudnék vele Magyarországra menni öt napra, ha meg így sem lesz elég a pénzem, ki fogok rabolni valakit, vagy feltörök tíz parkolóautomatát, az is lehet, hogy nem iszok sört két hétig, hanem minden órában félreteszek 1,70 eurót, ha kiszámolom, akkor ez naponta 27,2 (tizenhat óras munkaidővel), tizenégy nap alatt 380,8 euro. Ennyiből csak megoldom az utazást, megpróbálhatok kölcsön is kérni, de hogy kitől, azt meg nem tudom, majd írok egy listát, a Zolika nem lehet rajta, mert 18-án megy Franciaországba, arra a szamárfarmra, ahova én is szerettem volna menni, Anett azt mondta, hogy ő nem kíváncsi egy ilyen fajta Disneylandre, szeretne inkább Szabadkára, Weissbrunnba és Budapestre utazni, de nem akadályoz meg abban, hogy odamenjek, de mi a faszt csináljak én ott nélküle, igyam a portóit a szamár picájából?, inkább vállalom a rizikót, hogy megbukok az új útlevellemmel, még így is több az esély a további együttlétre, nagyon közeleg ez a február, amikor utaznia kell Marokkóba.

(Szöveg a floppyról): A vendégekkel

csak este találkoztam, ez még jobban meglepett, mint a hely látványa, mindenki csont-ra betépvé érkezett, ittak, mint a barom, és FOLYAMATOSAN (kiem. – gép) tekerték a jointokat, egy teniszlabda nagyságú hasist dobáltak egymás között, megszólalt valami általam ismeretlen holland sláger, és elszabadult a pokol, a hosszú Frank egy székkal elkezdte püfölni a bádogplafont, arról persze szakadt a víz a kocsmában, de mindenki csak röhögött, és ordították a nótát, hétvégére kaptam segítséget, egyet péntekre, egyet szombatra, a pénteki Mr. Guy volt, egy leszerelt belga-kongói zsoldos, a másik James, a sittről szabadult, börtönbüntetését épp letöltött angol bankrabló, inkább csak láb alatt voltak, mint érdemben, James szájából soha egy pillanatra nem hiányzott a joint. Mr. Guy mindent használt, és sportszerűen piált is hozzá, este nyolcra mindig belemerevedett valamelyik fotelba, és csak reggelre tért magához, egy napi ismeretség után rögtön felajánlott megvételre egy Walter gyártmányú revolvert, másnap egy géppisztolyt, ha tankot rendelék, azt csak három napon belül tudta volna szállítani, a végén megelégedett azzal, hogy megnéztem a csüngőhasú malacát, akit nem sokkal a látogatásom után lelőtt a rendőrség, mert nagyon harapós volt, ha elszabadult, még a kutyák is féltek tőle, egyedül a Mopett nevű póni tudta valamilyen módon kordában tartani, fölírta, mint a bolondgombát, mi is egy lakókocsiban laktunk, a fűtést két virágcsereppel oldottuk meg, volt benne két égős gáztűzhely, és erre fordítottuk rá a cserepeket, cserepkályha á la Ariel, egész kellemes lett a hőmérséklet, Ágikám már

rendesen ivott ekkor, de szégyellt a kocsmában inni, ezért hetente kétszer mennem kellett vele bevásárolni, ezek a nagybevásárlások kizárólagosan piára összpontosultak, két üveg Campari, egy rekesz sör, és legalább tíz üveg bor, a kocsmában nem kellett fizetnünk azért, amit megittunk, de ő negyed óránként kiment a lakókocsijához, mert valamit ottfelejtett, vagy talált valami ürügyet, ezek a kemény piások is csak lesték, hogy életem értelmébe milyen csutka részegre sétálja magát minden este nyolcra, otthon sem tudott lefeküdni, hogy ne legyen ott mellette egy üveg pezsgő, mondtam neki többször, hogy azt is gyűlölöm, ha valaki plüssmackóval alszik ebben a korban, de az, hogy pezsgővel, az már tényleg nem normális, reggel, a kávéja előtt az esti maradékot pusztította el először, nekem az iváshoz mindig kellett a társaság, soha nem ittam magamban, mindig olyan helyen laktam, hogy a kocsmák csak pár lépésre legyen tőlem, szerintem az a legsúlyosabb nyomor, ha valaki egymagában iszik otthon, a Beleyvel sokszor az öngyilkosságig leittuk magunkat, de közben megVÁLTOTTUK A VILÁGOT (kiem. – gép), legalábbis elméletben, ilyenkor virtuálisan óriási üzleteket kötöttünk, de inkább az volt a fő gondunk, kitől szerezzünk pénzt piára, mert a Frankel Leó utca környékén már sehol nem kaptunk hitelt, különben sincs sok olyan kocsmák Magyarországon, ahonnan ne lenne örök időkre kitiltva, kedvenc idézete a Hrabaltól van: az igazi műveltség nem más, mint az elzúllás tudománya, a másik a Bizottság zenekartól: a jó ízlés az nevelés, a botrány az egészséges, ehhez tartotta is magát.

Holnap hajnalban

indulunk, semmit nem merek vinni, mert örülök annak, ha egyáltalán átjutok a határon, majd Pestről hívlak, csak odaérjek, volt már olyan, hogy Weissbrunnból elindultam, haza, Szatmárba, aztán itt kötöttem ki, Amsterdamban, betépvé, mint állat; lehet, hogy még ma elküldöm, amit floppyra írtam, nem sok, mert egy férjjelöltnek dolgozni kell, rengeteget, pedig vigyáznom kellene: a világ utcái eldobott férjekkel vannak kikövezve!

Végh Attila

Rilke sétója

Háza van ugyan, de már sose lesz,
s mert magányos, már marad magára,
fogva tartja az, amit nem ereszt,
és ha kilép, holt sétatér várja.

Sápadt fák, opálos fű. Hamulomb
füstöl az őrült, megvakult szélben.
„Átúszott rajtam az idő. Bolond
voltam, hogy a percet elcseréltem.

Az öröklétig írtam el magam,
és nincs, aki onnan visszavárjon.
Szívemben lengő istenhinta van,
az avart járja tízezer lábnyom.”

Ő nem vegyül a kísértet-haddal.
Gyengülő metrum szívdobogása.
És a levegőbe rajzolt angyal
intésére visszamegy a házba.

Ott a halál. Nem az, amely surol,
ha átúszik ezüstje a téren.
Nem, ez tompán, belülről ér utol,
és szeret. Viaszfények a vérben.

A sárkány szíve

Elmesélném neked, ha eléggé unnád,
a szent hajnalt, amikor Ész, a sárkány,
a reszkető orrcimpájú, fényevő vadállat
savósürke ködben kibújt barlangjából,
hogy szokott, rémes sétáját megtegye,
ám most döbbenten torpant meg,
a barlangból egy látomásba lépve:
az ég szétvágott koponya,
erre földszagú éj, amarra sápadt reggel,
s a barlang szája jóslatot lehel:
a világ végén állsz, vére vagy.

Áll a hulló hulló időben,
utolsó szörny, halál kapuőre,
és fél, és reszket, mert nincs semerre,
az idő hívása a világ szívében megállt.

Ekkor Észbe villan, hogy mindez csak
látomás, a meggyötört sárkánytest láza,
talán csak őbenne szakadt meg az élet,
talán soha nem érzett semmit,
és most az van, amit érez.
De hiszen akkor, üvölt az állat,
az én döngő sárkányszívem is barlang,
ott lakik rémem, a szív-sárkány.

Ki volna hát, aki bennem él,
dühöng az irdatlan száj, ámulat
tüzét hányva a sercegő szürkületre, és
barlangom miféle lény szíve lehet,
jaj, átokfényben jutottam át
múlton-jövön, nem így képzeltem,
bal szemem Hold, jobb szemem Nap,
látod, vak jószod lettem, Elmúlás,
fémpikkely-testem csillagvirág, harmat,
én pedig, mesék üldözöttje,
a jövőről nem tudok semmit.

Égre bámul az Ész, ordít félelmében,
pedig nem nő veszély a tejszínű ködből,
aluszna benne a lovagok mind,
elaludtak tanítványaik is, akik
úgysem tévednének ide, a világ végére,
mert bennük az élet nem torpan meg,
űzi a Példa és a Cél, eszükben intelmek
árnyjátéka, útjaik reménységügyi séták,
és ha megéreznék, hogy a sárkány útja betelt,
hát menten öngyilkos lenne mind,
mert a szörnyeteg titkos szolgálói ők,
képtelenek megenni a Tervet,
és ha az a sárkánnyal füstbe menne,
kiderülne: mindaz, amiben hittek, csak mese.

Látod, ezért nem mesélem el azt
a reggelt. Még mindig nem unod
eléggé az Ész meséit. Pedig csak az
unalomban bízhatunk. Minket
semmi más ki nem szabadít innen,
csak az elkenődő sárkányséta képe,
a nappal és éjszaka közt örvénylő ezüst,
amely a legmélyebb barlangba húz,
ahová a szavak gyökerei nyúlnak,

persze te nem érted ezt, hát jobb, ha
lemondok rólad, járkaljon benned tovább
a szörny, a lovagkor folytatódjon,
közben dűnnyögheted ezt a verset,
mintha dúdolnál: távolról, tompán,
el ne érjenek koszorúerei.
De ha végül mégis a szív barlangjához érnél,
rázzon ki a hideg a szörnyű ordítástól.

A szobában

Mottó: „Szeretni a legkegyetlenebb.” (B.Cs.)

Idegen ország fővárosában
szállodai szobába költözni,
ki sem mozdulni többé,
nem szellőztetni,
az utcáról szűrődő,
ismeretlen szavakból
hosszú évek alatt
megszőni egy tökéletes,
indokolatlan nyelvet,
tisztá jövőt,
halálosan sejtve, hogy
egy este majd,
mintha a Hold énekelne,
a bomlás fonalát követve
belép az ajtón egy idegen,
köpenye alól előhúzza
színezüst törét, és
elmeséli, hogy évek alatt,
mióta egy idegen ország
fővárosában él, szállodai
szobában, az utcáról
szűrődő képekből tökéletes,
indokolatlan emlékezetet szőtt,
tisztá múltat,
halálosan sejtve, hogy
egy reggel majd,
mintha a Napba nézne,
a bomlás fonalát követve
belép szobája ajtaján,
egy idegent talál ott, aki
köpenye alól előhúzza
színarany törét,
elmondja: végére ért a jóslat,
és a csoda fémes villogása
megnyitja a szeretet csatornáit.

Kolinda

Öreg tölgyfa három ága
leveledzik a világba,
teret markol, lombosodik,
értelme csak ennyi léssen,
útnak indul három fiú
háromfelé a világba,
a legnagyobb tudósnak megy,
kicsomagol minden szépet,
ajándékát okos szóval
kikéri a valóságtól,
a középső fiú pap lesz,
minden szépet becsomagol,
a szeretet köldökszínőre,
díszdobozon aranyzalag.
A legkisebb fiú költő,
pillantása sárkányparázs,
nem ad, nem kér ajándékot,
jobb szemében tudós bátyja
üldögél mint áristomba,
körülötte üres könyvek,
senki se jön beszélőre,
bal szemében a pap bátyja,
önmagának börtönőre,
körülötte halott lelkek,
dúdolgatja, amit hallott
az anyjától kiskorába.
Néz a költő szomorúan
tükrös éji, boldog órán,
testvér zokog jobb szemében,
testvér kacag bal szemében,
jaj, bátyáim, megvakulok,
a világom börtönötök,
világomat, ím, kioltom,
nem láthattok többé engem,
így vettessem örömtűzbe,
minden dalom lángot fogjon,
halálotokból kihajtsón,
örök halált megteremjen,
aki hallja, elsorvadjon,
szomorúan földbe hulljon,
belőle egy tölgyfa nőjön,
öreg tölgyfa három ága
teret markol, lombosodik,
értelme csak ennyi léssen.

Molnár Illés

Blanka darabokban

A színlelés nem erőssége,
csak magát játssza meg Blanka,
a szó elszáll, a formalin megmarad,
szól. Múló hírnevet szűz földeken, ha arat.
Ha fel-feltűnik is néha darabokban,
hamar összeszedi magát. Meg is hatna,
ha csak úgy darálna valami sztenderdet,
hova lett a szavak súlya, mit mérlegelhet.
A rutin csak parolázik, nem hallja
az egyik nyelv, miről hallgat a másik,
hisz mindkettő formalinban ázik.

Tengelyes tükrözés

Nincs kedvem magyarázkodni,
hogy miért esik le minden alufólia-
virág a falról hibás feltevéseid miatt,
mintha el se indultál volna,
tátogod magadban csengő és csukódó
buszajtók közepette.

Minden sarkon kirakatüvegek vagy más
reflektáló felületek adódnak, külön féligazságok,
oda kell figyelnem, hogy ne nézzek folyton oda.
Tengelyeket fúrok magam alá, hogy feloszzam

valamiképpen a teret, de senki sem vesz észre,
mintha elő sem bújtam volna, még bennem
a pokróc szúrós utóérzete, és az eljövendő,
ráncos, összeakadt tekintetek a tarkómon.

Csak szeleteket látok mindenből. Ami fehér
és puha, ódzkodva kerüli az éles és fényes
körvonalazódást. Ezek rossz beidegződések
– vágom oda reflektálatlanul két szem közé.

Áfra János

sógorok

apa nagyon mérges lett, pattogósabban beszélt,
mint ahogy velem azelőtt bármikor, aztán bevágott
ajtót és kaput, keresztapa pedig csak sírt a nappali
sárga csempéi felé görnyedve, beleszürkült a vele
egykorú fotelbe, papára gondolt, akinek a koporsójába
sosem nézhetett bele, hogy ő most vajon mit tenne,
odaültem mellé, nyakon öleltem, elmondtam neki,
hogy apa biztosan... apa nem gondolta komolyan!
(pedig akkor nagyon féltem, hogy mégis) és hogy
majd elfelejti! amit mondott, és vele sírtam, mert
fájtam már sokszor én is hasonlóan, és keresztapa
letörölte az arcomat, éreztem, hogy most jót tettem,
megkérdezett, hogy durván szólt-e apához meg
anyához, mielőtt azt mondták, hogy hogy mersz
így beszélni?!, meg hogy mit képzelsz magadról?!,
és a többit, amiről már minden mondat felesleges,
megnyugtattam, hogy nem, nem beszélt csúnyán,
csak apa, ő nagyon, de majd úgymint elfelejti!, eddig
nekem is mindig megbocsátott: a szaladgálásért,
meg az ügyetlenkedésekért, a felhorzolt térdekért
és az eltörött játékokért, a sírásért, meg azért, hogy
játszani akartam vele, miközben focit nézett, dühös
tekintetei és fülfájást megelőző kiabálásai után
pár perccel mindig eleresztett egy poént, és azt hitte,
ezzel el van intézve, és el is volt, pedig akkor már
nem fogtam fel a mondatait, csak azért nevettem,
hogy megnyugodjon, meg néha a csiklandozás miatt,
de most sírni volt kedvem, mert úgy tűnt, keresztapa
nem fog többé olyan őszintén nevetni, mint régen

Üveggolyók

pultot töröltem, mikor ő még óvodába járt, gyakran vittem onnan magammal délutánokra, hétvégén otthonról indultunk, előtte órákig várt figyelve, ahogy készülök, mert adtam másokra, lassú séta után bárzékra ültettem a kis szerelmem, és levettem a mackós pulcsiját, csapoltam, ő meg mesecsatornát nézett, amíg nem volt sok vendég, aztán apró után kutatva, szőke fürtjeivel söpörte végig a hely padlózatát, másnapokon üveggolyót vettünk, büszke volt, hogy maga vadászta össze a rávalót, jópofiztak vele barátnők, aktuális pasik, mert tudták, hogy aztán majd játszhatnak velem, így kerültek közel hozzám, amennyire csak lehet, majd egyszer egy ilyen közeli reggelen nyitott be öcsém, és azóta ő is mást ért játék alatt

Horváth László Imre

Az úszómedence

Október elején otthon volt hétvégén, szépen sütött a nap, az őszt szinte nem is lehetett még érezni, elhatározta, lesétál a kisváros tanuszodájába, mindenképp jót fog tenni az úszás, a séta is, hétközben alig mozog, ledolgoz most valamit a szokásos büntudatból, a hosszú séta után megérkezett, megvette az egész árú felnőtt belépőt, kölcsönzött úszósapkát is, ahogy mindig kénytelen volt, mert korábban elmulasztotta, hogy vásároljon valahol egyet saját magának, átöltözött, meleg vízzel lezuhanyzott, a medence vize mégis kellemes volt, magasabb hőfokú, mint várta, bátran állta az első néhány úszástempót, a kisebb borzongást, utána már csak számolni kellett, huszonöt méteres a medence, negyven hossz kell, hogy kiteljen egy kilométer, emberes adag, ezt a célt tűzte ki maga elé, nehezen aludt el előző éjszaka, ki akarta fárasztani a testét, és mondani is akarta majd később, ha kérdezik, hogy „ma úsztam egy kilométert”, lassan teltek a hosszak, néha azt gondolta, belekeveredett a számolásba, ilyenkor inkább rászámolt, szigorú volt magával, legyen több, de semmiképp sem kevesebb, főleg egy lányon gondolkodott, vagyis inkább hagyta, hogy az emlékezete lustán elbíbélődjön az utóbbi néhány nap eseményein, azon kívül idegrendszere háborúk és versek nyomát kutatta magában, történeteket ismételt át, vagy alakított tovább, mintha ételekről merengene, teltek a hosszak, a harmincnegyedik környékén ötlött fel benne a játék, ami végül nem hagyta nyugodni, annyi évet fog élni, ahány hosszat képes ma, itt és most leúszni a medencében, új számítás kezdődött a negyvenedik hossz után, mindenképp el akart jutni ötven évig, élvezte a játékot, ahogy olyan évek jöttek, amiken még soha nem álmodozott, akkoriban hányadik regénye, drámája készül el, milyen gyerekei lesznek, mikor lesz együtt már több ideje a feleségével, mint amennyit összesen leélt

életében eddig egyedül, hetvenkét hosszat bírt, ilyen lehet ilyenkor már, gondolta ironikusan, kényelmetlen, a klóros víz marja a bőrét, vizelnie kell, több mint egy órája úszik (néha a hátára fordult, az nagy megkönnyebbülés, rendkívül kényelmes, csak nem látja addig, hogy merre és hogy halad), hetvenkét év bőven elég lesz, remegő tagokkal kikászálódott a medencéből, az öltöző felé tartva holtan esett össze, előtte még rájött, mit rontott el.

Merényi Krisztián

Józsai bácsinál

- Hova megyünk, apu?
- Józsai bácsihoz!
- Már megint –... – Auuu, ez fáj!
- Miért kapott pofont Burkus?
- Te is kaphatsz, ha nem hallgatsz!

Pedig a kövér, öreg Józsai bácsi okos, jól sakkozik, és sok nyelven beszél. Mégsem szeretünk odajárni.

A villamos gyorsan átér a Dunán. Leszállunk a pályaudvarnál, onnan gyalog a körúton. Beérünk a hűvös lépcsőházba.

Csengetünk. Józsai bácsi köntösben nyit ajtót. Vietnámi balzsamillat csapódik ki a lakásból. Nagyothalló-készülékét babrálja. Rekedtes, berregő hangján betessékel minket:

- Gyertek, pakoljatok le.

Apunak most is ad valamit. Sosem látjuk, hogy mit, mert mindig elfordulnak. Apu fejlehajtva köszön el. Józsai bácsi szereti a gyerekeket, és régóta van egyedül. Ezért kell látogatnunk.

Az asztalon kóla, sajtos tallér, száraz teasütemény. Burkus otthon érzi magát. A fo- telba ugrik, bekapcsolja a televíziót. A szobadíszeket nézegetem. Józsai bácsi Burkus mellé ül, és kérdezi: „Jól megy a sulis? Van már lány? Hogy kosztolsz?”

Burkus illetudón, tagoltan válaszol, aztán kerek szemmel mesél az iskoláról. Józsai bácsi figyelmesen hallgatja, közben egyre jobban fújtat, szuszog, és Burkus combjára teszi a kezét.

- Feküdj hanyatt, megmasszírozzalak.
- Jó, Józsai bácsi, de utána Vikádiét is, ugye?
- Persze, csak feküdj már le!

Burkus hátát nyomkodja balzsamillatú kezével. Egyre lejjebb halad, közben fújtat. A televízió érdekesebb híreinél a sajtos tallérhoz kap. Majd Burkus hájas hasát markolássa, keze becsúszik az alsónadrágba. Szegény Burkus, nem szól, de látszik rajta, hogy fél. Józsai bácsi hol alul, hol feljebb matat, közben berregi:

– Eeezt szeretik a lányok, ha itt simogatod nekik... hmm... erre van a csikló... na, hadd nézzem mekkora már...

Burkus hagyja, hisz csak úgy kap zsebpénzt.

Józsai bácsi elvitte tavaly öt egy hétre Bulgáriába. Az utazás után Burkus sokáig bepisilt. Mostanában is beszél álmában, és gyakran felriad. Józsai bácsi a hazaérkezéskor Burkus kezét fogta, s legalább tíz évet fiatalodott.

Burkusnak egyszer azt mondta, hogy azért dögönyözi őt szívesebben, mert én csontos vagyok. Józsai bácsi múltkor benyúlt neki oda, ahol kakilni szokott. Ez nagyon rossz volt Burkusnak; szégyellte magát és csiklandozta. Megkért, hogy ne mondjam el senkinek.

Több mint két éve járunk ide. Anyunak azt kell mondanunk, hogy Józsai bácsi nagyon aranyos, szeretünk nála lenni, kapunk zsebpénzt és leckét tanulunk.

Karácsony előtt is ott voltunk. Józsi bácsi sok likőrt ivott, és olyanokat csinált, amit eddig még soha. Nagyon vártuk, hogy elvigyen minket apu, és sose hozzon vissza. Burkus szomorú szeméből láttam, hogy ne reménykedjek, ő már csak tudja; okosabb és nagyobb nálam.

Apura nézek, Józsi bácsival beszélget, megveregetik egymás vállát. Végül hosszasan kezet fognak. Meglátom azt a valamit, amit Józsi bácsi mindig odaad apunak; a nagyon sokat érő lilapénzt, amelyenkből anyuék a lakást vették.

Úgy sodródunk a körúton lemaradva, mint két vihargyötört falevél. Apu csak ritkán néz hátra.

Dukay Nagy Ádám

Egy új idegennek

és Nyilas Atillának

Többé nem fordulok elő.

Emelt fűvel, emelt
gyógyszeradaggal töltöm
írólapjaimra mostantól az időt.
Hatóránként letusolok,
héjastól megfőzök egy édesburgonyát,
majd hámozatlanul,
apró harapásokkal megeszem.

Nem nagyon van térerő itt,
de ha mégis elérsz, mielőtt fölvenném,
kihajolok a telefonnal az ablakon.
Hogy azt hidd, járt utcákat járok,
hallgatásunk mögé beúsztatom
az épp alattam futó egyirányú moráját.

Köztünk marad

Néha rátör még
a sarokba szorítottak őtjögése,
de igazából nem akar már szabadulni,
csak hangját, erejét próbálja.

Huszonnégy órás felügyelet alatt tartom –
nyugtatom, -tózom,
de nem áltatom, hogy valaha is
elhagyhatja kenneletét.

Bár többször kérte, nem altatom el.
Nem azért, mert közös testet használunk,
hanem mert tudom,
ugyanebben a filmben ébrednénk újra.

Jahoda Sándor

Hamutól

A holdnak most
olyan az arca, akár egy hamutál.
Míntha tele volna csikkkel,
tévedéssel.

Égő füstszűrők szagát érzem,
ha föléhajolok.

Vajon ki ült mellette?
És mért nem ürítette ki?

Én nyúljak fel,
és hajítsam az űrbe
az egészet?

Hamu szállna mindenfelé,
és parázsló cigarettavégek,

hullócsillagok...

Orcsik Roland

Hangrobbanás

Az Adagietto már elviharzott, mikor
Gustav először kacsintott Almára.
A felütéssel véget is ért a játék,
összegyűrdtek a kártyalapok.

Madame Curie sem hitte volna,
felfedezése később keserű méz lesz,
a rádium szétmorzsolja a városokat,
s kő kövön nem marad a jóból, rosszból.

Katicabogár mászik az ujjbegyen,
hirtelen megrebbenti szárnyát,
hallani, közeledik a távoli hang,
majd vihar pusztít a tudatban.

Farkasok órája

Vigyázz, a vád utol ne érjen,
kiéhezett, vicsorgó farkas,
beléd kap az, kitől tartasz
magadra hagyva a sötétben.

Morog rád az elveszett éden,
tovább ne hergeld, mert bekattan.
Hírnöke habzó szájú angyal,
közeledik, hozzád ne férjen,

egy újabb nyálcsorgató farkas,
ne vesd a dögöknek koncul magad:
felnyársalja mindet a hajnal.

Keresztülfúrnak a napsugarak,
beléd hasít, zsákmánynak hitted,
de farkas voltál, vádló: magad.

Szétmorzsolva

Mit Aufschwung, aber nicht eilen

Mi támad fel, ha nem a test,
mely egy másik testből bújik elő,
és romlásnak indul, ha fogyni kezd
az öntörvényű életerő.

Fáraszt a tömjén-tömény parancs,
tudja a test, szeret papolni az ész,
kár a szóért: nem lila attól a vérnarancs,
talán ha majd átlátszik a szemfedő.

Addig is, idézzünk: állj költészet!
Ne fess fess szárnyakat a malacnak,
cicoma nélkül add a halotti beszédet.

Csendet? Nem. Szóljon a zene a vaknak,
hadd közelítsen a világtalan végzet,
s mi előtámad, darabokra szaggat.

Sirbik Attila

St. Euphemia

(Részletek egy készülő kihagyásos regényből)

I.

A Tv-s Sztévó Egyáltalán nem értettem, miről beszél anyám, hogy minden karácsony este, vagyis egészen pontosan éjfél körül – akkor ez az éjfél dolog már ismerős volt számomra, mint úgynevezett unalmas horrortoposz – valaki kétszer-háromszor kopogtatott az ablakon. Hogy meghűlt-e ereikben a vér, arról már nem volt szó, talán mert látták rajtam, ha tovább folytatódik a történet, még majd nem merek aludni. Mindenesetre nekem ez a hülyeség egyáltalán nem illett a karácsonyesti hangulathoz. Viszont tényleg összeszartam magam, amikor valóban kopogtatott valaki az ablakunkon, miközben a következő évben díszítettem a karácsonyfát. Szerencsére még nem volt teljesen sötét, így jól kivehetően megpillanthattam a Tv-s Sztévót az ablakunk előtt. A Tv-s Sztévónak félig le volt égve az arca, és ötvenévesen még mindig özvegyen maradt anyjával élt a közeli földes utca kanyarjában. Állítólag az özvegy mindig a kivilágított szobában, le nem engedett redőnyök mögött vetkőzött, és a szomszéd gyerekek be is verte az orrát a Sztévó, mert épp jött hazafelé hangtalan cipőjében a puha, szikkadt földes utcán, a szomszéd gyerek meg nem vette észre, mert belefeledkezett a látványba. A Sztévó meg mindig védte az anyját a tekintetektől, meg minden férfitől, borzasztóan féltékeny volt. Tv-s-nek meg mi nevezünk el az utcabeli haverokkal, mert mindig mindenkitől megkérdezte, hogy nincs-e otthon egy fölösleges Tv-je, mert neki is kellene egy, mindig csak akkor nézhet Tv-t, ha már este van, és valaki elfelejti leengedni a redőnyöket, akkor ő, kódorgásai során megáll, és nézi a Tv-t. Hozzánk is azért kopogott be az ablakon karácsony este, hogy ha már a redőnyt nem engedték le, akkor kapcsoljuk már be a Tv-t, de anyám elküldte a picsába, emlékszem, egészen pontosan ezt kiabálta neki, hogy menjen innen a picsába, mert nagyon megijedt ő is, és szentül meg volt győződve ezután, hogy a Tv-s Sztévó volt az, aki éveken át, éjfél körül reménytelenül megkocogtatta az ablakunkat.

Étvágy A penészes fürdőszobánk ablaka a szomszéd galambász Imre udvarára nézett. Én néha önkényeztetésbe vettem magam, fölálltam a kád szélére és a szűnyoghálón át lestem az Imre feleségét, ahogyan rövid, lenge ruhájában tesz-vesz a hátsó udvarban. A legjobban azt a részt szerettem, amikor lehajolt a maradékokat kikanalazni a kutya ütött-kopott, fehér-piros pöttyös lábasába. Szerettem, amikor nem volt étvágya az Imrének, mert olyankor hosszabb ideig kanalizott ez a két visszeres láb. Apám meg utálta az Imrét, mert a galambjai összeszarták a vécéablakot, amit ő sohasem takaríthatott el, az Imrének meg mindegy volt, meg azt hiszem, őt az bosszantotta, hogy az udvarukra néz az ablak. Mindig azt hittem, azért, mert észrevette, hogy lesem a feleségét. De végül is kiderült, hogy csak egy álló fasznyi terület miatt utálkoztak, hogy állítólag centiméterekkel arrébb építette apám a házfalat, úgyhogy a szar is jogszerűen állt és keményedett a párkányon.

Erotski Dodir A papírgyűjtéssel voltam elfoglalva napok óta. Jártam a pincéket, a panelházak szemétdobó lomtárait, a közös padlástereket. Volt, aki közben gyanúsán méregetett, vagy éppen rákérdezett, mit, kit keresek. Amikor mondtam, hogy papírt gyűjtök, néhányuk elküldött a fenébe, hogy itt nincs semmiféle papír, mások meg szó

nélkül hagytak. Az egyik pincébe lesurranva, kivárva a liftkattogás végét, az ajtócsukódásokat, hogy ne kelljen esetleg megint kellemetlen párbeszédbe bocsátkoznom, kutakodni kezdtem, miután kivártam, hogy a szemem megszokja a sötétet. Régi füzeteket és újságokat dobáltam a magammal hozott kockás bevásárlótáskába, majd amikor már a felszökkenéshez készülődtem, kivárva újra, hogy tiszta legyen a levegő, megpillantottam egy dobozt a pincejáró lépcsősora alatt. Tele volt színes, külföldi és hazai pornóújságokkal. Én ennek különösen megörültem, mert nem volt barátnőm, de a nemi vágy túltentett bennem. Az újságok meg erőteljesen hozzásegítettek a fantáziám színesítéséhez. Az Erotski Dodir című hazai pornólapban egy olyan képsorozatra bukkantam, ami igencsak meghökkentett. Míg a lap címe, szabadon fordítva, erotikus érintést jelent, addig a képeken egy házvezetőnő kényeztette magát a porszívócsővel. Az újságokat nem mertem hazavinni, elkeverni a többi szerzemény közé meg semmiképpen sem szerettem volna, nehogy az Otpad papírlerakójában kössenek ki. Beletettem őket kétrétegnyi nylonba, és a zsidótemető mellé, a kiserdő bokros részében elástam a földbe. Heti két-három alkalommal is meglátogattam a helyet, hogy meggyőződjek róla, ezt a porszívós önkényeztetést tényleg nem én találtam ki, hanem valóban dokumentálva van, ott a temető mellett, húsz centiméterre a föld színe alatt, elcsomagolva.

II.

Fényképezkedés Csak nagy címletű pénzt sikerült ellopnom otthonról, anyámék fiókjából, ami nem is lett volna gond, ha nem a tejpiac végén fizettem volna vele aznap először a cigarettaárus cigányoknál, akik addig számolgatták, mennyi a visszajáró, míg egy nulla el nem tűnt. A puhadobozos Marlboróval a számban siettem a Piccadillyig, hátha ott találok Emiréket, a skinhead haverjaimat, hogy örömet okozzak nekik egy kis okkal dúsított, akcióra való bujtogatással. Ott is maradtak az asztalon a kiürítetlen sörösüvegek. Egy órán belül újra a Piccadilly korzóra néző teraszán ittunk, a táskáinkban néhány karton cigarettával, a zsebemben a visszajáróval, csak az volt a baj, hogy miközben futottunk el a színhelyről, senki sem nézett hátra, és nem vettük észre, hogy a cigányok a nadrágtartójánál visszarántották és ott fogták Emirt, aki végül a rendőrségen kötött ki. Így lettem néhány nap múlva skinhead-szimpatizánsként sorszámmal a kezemben előlről és profilból is lefotózva.

Zöld faajtó Anyám minden kora délután bepakolta az ütött-kopott fém ételhorodóba az aznapi ebédet, a legfelső részbe pedig vacsorárávalót csomagolt, és mehettem a Pistához. Pista, amióta én ismertem, rokkant volt, régen, egészen kiskoromban, emlékszem, még ki tudott csoszogni az udvarra és beleülni a régi, munkahelyéről kiszuperált borbélyszékbe, kicsavarodott lábfejekkel, pihegve élvezni a napfényt, de később már az sem ment neki. Csak feküdt naphosszat az alacsonyplafonú szobájában, a közös udvar legvégében található beugró mögötti sötét szobában. Az ágya mellett volt egy lelakatolt, kis zöld faajtó, mindig meg akartam tudni, mi van mögötte, de a kulcs csak ígéret maradt. Miután kivittem a műanyag vödört, az udvari vécébe lötytyintettem Pista aznapi ürítését, megnyugodtam, hogy sikerült elkerülnöm Lillát, aztán tányérra szedtem az aznapi ebédet, beszélünk még egy kicsit a semmiről Pistával, állítottam a rádióállomáson és elköszöntem, hogy majd holnap jövök. Végighaladva az udvaron megint abban reménykedtem, hogy aznap is látom majd a kilencgyerekes, cigány Dezsóék lányát, ahogyan fésüli hollófekete haját az udvaron, vagy ahogyan megfüröszteti kreol arcát a kútnál. De Lilla nem volt sehol, csak mikor már becsapódott mögöttem a nehéz faajtó, akkor, a résen át pillantottam meg. Alig vártam, hogy másnap újra jöjjenek apám rokkant bátyjához.

Spasić Már egy ideje ették a szart a kigyúrt sátánista black rosesosok a városban. A békésnek sosem nevezhető Lenin parkból ráncigáltak ki minket a vasútállomás elé, hogy tisztességesen verekedjünk meg velük, mindenki válasszon egy párt magának, és egy az egyben mehet a bunyó, ha ők nyernek, vernek meg többet közülünk, akkor black rosesosok kell, hogy legyünk, ha nem, akkor békén hagynak minket. A Kispálfinak sem kellett több hülyeség, felkapta a néhány méterre lévő lepukkant bódékocsmá kinti asztaláról a hamutartót, és tarkón vágta a szabályoztó vezért. Hogy végül is ki nyert, a fene se tudja. De mi nem lettünk black rosesosok, az biztos. Csak Spasić sajnálta, hogy aznap éjszaka, beszipuzva, hazafelé menet félreértette a dolgot a Szent Teréz templom melletti kivilágítatlan ösvényen. Csodálkozott is, hogy ezek a sátánista, fekete csuklyás black rosesosok miért a miatyánkot mormolják, miközben rugdossa őket.

Kele Fodor Ákos

Gímek doktrínája

kár

Éjalagútban végzár lámpa, szűrőfény;
gázolt vadak, gázolt gímek
bénult dühébe, küszködésébe bújt mosoly
– mint mikor hazaérkezek.
Talán könnyezni látom;
ő nem pislog, sípol még a teste,
s az idegeimbe égeti, hogy
hasogató kéj ahogy ütközik;
embrióhónvágy, százhoz kiló-
erő ahogy ütközik,
s a hatóók kérlelhetetlen törvénye.
Talán nem is fáj, ami múlik
összetört zsigereimben.

Ha arcom nem is lesz,
mégis ellep egy elégedett mosoly.

Belátom

vége

A látványban enyészpontot keresek,
de a szem felszabadíthatatlan,
mert kitakarják a túlsó véget
a kérlelhetetlen tárgyak a tájban.
Kialakítottam, hogy legyen helyem.
Ablakot is vágtam – kilátástalan
viszonyaimon nem könnyített ez sem,
mert a jövőből végleg kizárultam.
Visszavonhatóvá vált a remény.
Visszavonul vele a bánatom,
s így ez a talpalatnyi bérlemény
beszűkülő távlat: ezt belátom.

Megformáltam – a világ karnyújtásnyi.
Csak nem tudom magam belefoglalni.

Lanczkor Gábor

Vas

A hat tonnás vasoszlop
nagyjából hét méter magas;
a százra osztott
arány-mércén kilencvennyolc egységnyi tiszta vas

az öntvény összetétele.
A nyirkos nyár, párás tavasz
rozsdájának már csak 2008-ban is be kellett volna ennie
magát a kezeletlen tiszta vas

lágyl felületébe, de nem: negyedik századi
a Visnut dicsőítő szanszkrit véset vonalai közt az ősz panasz.
Vörösmarty. Ady.
József Attila. Füst. Hajas.

Hagyd átütközni,
vegyük egy száz szavas
felületüket, azt a kilencvenkilenc szóköznyi,
jelentés nélkül panaszoló anyagot. Mint a vas.

Állat

Szabolcsnak

Elöl nyolc széken ült négy úr, négy hölgy, előttük a földön két kutya és egy kisgyerek, a hátsó sorban tizenegy úr és a szélen két szikh testőr állt az árkádos, széles tornác előtt. Amikor exponált egy nulladik valaki szemközt velük, és elfordította a fejét, hiába fogta a nyakörvét a lady, ez a fiatal, izgága fehér kutya. Testes fénycsóva lett a nyújtott koponyában végződő négy lábú alak lenyomata a korabeli fényérzékeny felületen. Az a hölgy mögötte, világos kalapjában: egy állat. A többiek mind, komoly, keresztény britek, a kisfiú és a másik kutya, állatok, őrzi őket két fegyveres szikh állat, mint lélek híján a rég szétrohadt testük valószínűtlen, pillanatnyi képét a fénykép. Aki exponálta, az a testetlen állat: annyi, akár egy kutya kísértete.

Ayhan Gökhan

harmadik félreértés

Ön szerint, ki hordhatja vissza?
Ki képes rá? Menjen az asztalhoz, tegyen fel zenét. Schubert, az való ide, szerintem kevés alkalom adódhat az életben, amihez Schubert ne illene. Szeretném, kérem, beszéljen németül, a leghosszabb német szavakat, lassan, érthetően, anélkül, hogy figyelne rájuk, terítse szét a figyelmét, Németországban élni át a telet, kedves uram, azt szerettem volna, egy téli utazást, megtalálnom a magam varázshegyét itt nem sikerült, meg lehet nincs, sehol sincs, kivétel Németország, mit gondol, van e olyan, ami Németországon kívül nem létezik, és létezhet e az, aminek határa van?

hatodik félreértés

Mi ugyanabból a világból jöttünk, azt hiszem, a testvériséghez elegendő. Nekem ez a tiszta levegőjű város nem mond semmit, soha nem is akart igazán megismerni, közeledésem visszautasította. Ketten állunk ugyanabban, fogja meg a kezem, el ne engedje, magát se, kérem, fontos beszélgetések érnek véget egy hirtelen senki nem számította ponton; tudja, én kölcsönként szavakkal dolgozom. Ennyi lelkifurdalással az ember nem jut messze, évek óta nem voltam sehol, nem mintha szükségem lett volna utazgatásra.

nyolcadik félreértés

A csepegések, az egymást követő, lassú csepegés. Mosókonyhában a nézelődés, körültekintés óvatosan. Szeretni a csapból hosszan kiengedett víz szagát. Megérinteni. Vizes ruhában, mint vizes csendben, nem folytatható, annyira nincs egyben.

Türjei Zoltán

Diavetítés

Az utolsó kocka is felszaladt,
a diavetítő még bűg,
a fénycsíkban nyüzsögnek a porszemek.
Végigsimítom holnapi özvegyem.
Vér alvad a filmen,
a vásznon fénylő üresség.
Holnap már csak
falra vetített kézzel leszek.
Ő még mindig itt fog ülni
az égett porszagban.
Fekete ujjaim belemártom a hajába.
Nem leszek több, mint
falak közé zárt töprengés.
Csontba fogott velő.
Fémházba rekedt foton.

Meghátrál előlem az ősz.

Vörös István

Biztonság éjjel-nappal

Nagy bátorság egy huzamban 8 órát aludni. De ha elalszunk, alattunk az ágy kitágul, sárga levél borította erdei talajjára nő, lapul és keményedik, az ágy lába a Föld lába lesz. A Föld egy kacsalábon forgó kék tojás. Ha kikel, sárkány ugrik ki belőle: a jó. Ha elalszunk,

a takarónk piros vagy zöld fűszertakaróvá puhul, ritkul és szelídiül, a szoba kitágul körülöttünk. Ha elalszunk, fölpattan a szemünk, és megpihen a rövid- és távollátásunk. Kihuny a vakságunk. Dadogni kezd az ékesszólás. Elfárad a fáradság, a helyünkre kéretőzik, már nem is mi horkolunk.

Nagy bátorság egy huzamban 18-20 órát ébren lenni. Az ágyunk akkor üres, az erdei lombba nem alusszuk bele magunkat, bár az előbb ott keltünk föl. Tudjuk, merre visznek innen az utak, tudjuk, kivé ébredtünk. Aki nappal és éjjel ugyanaz, aki takaróval és takaró nélkül ugyanaz, aki bűnnel és

bűn nélkül ugyanaz, az úgy alszik, mintha az erdő – a világ – közepén aludna.

A vágy iránya

Nem mindig nőre, nem mindig szerelemre vágyakozik az ember. Nem mindig férfira. De olyan még sose volt, hogy nem-szerelemre, vágyott volna valaki. Nem boldogságra, nem közelségre, nem meghittségre. A vágy

pontosan megjelöli, ami nincs, körülrajzolja, ami van. Eltakarja előlünk, de az árnyék ráhull, látjuk, ami lehetséges, ami lehetetlen. Érdemes-e a lehetetlennél kevesebbre vágyani? Rendszeresen vágyunk

a boldogtalanságra, és azt rendszertelenül meg is kapjuk. Nem mindig a másik kéne, van amikor mi magunk inkább, de nem ér rá. Pénz? Hatalom? Siker? Emberre vágnak, rossz ízlésük van, maguk válogatnak közülünk.

Ha valamelyik fölhabál, meg se törli utána a száját.

HAJTÚKANYAR

Tallér Edina

Eileithüa

(részlet)

A kecske kérődző állat, mindent felzabál. Lucerna, vörös here, bíborhere, szudáni cirokfű, kukorica, édes csillagfűrt, cukorrépa, káposzta, szeder, szőlő, mogyoró, répa, krumpli, csicsóka, tök, savanyú cukorka alufóliás műanyag csomagolásban, akármí. Az enyém szereti a csikket is, egy darab sem marad a fűben, ha Amalcsi nekiáll. Így hívják a kecskémet. Ez a beceneve, különben Amaltheia, az összes állatomnak görög nevet adok, ezek tetszenek, bennem is csörgedezik görög vér, anyai ágon.

Fél négykor kelek. Hajnalban. Nem kell csörgőóra, beállítom az agyamat, hogy hánykor kell ébresztenie és úgy. Anyámtól tanultam. Anyám gyógyító. Előtte benn dolgozott a szomszédos nagyvárosban, de igazából vajákos volt akkor is, csak a városokban nem tudják, mi az, neki pedig nem volt kedve elmagyarázni. Régen tudták. Aztán később nem, és most megint azt hiszik, hogy tudják.

Felébredek fél négykor, de nem kelek ki azonnal az ágyból, meditálok. Képzletben ott vagyok, ahol a legjobban szeretnék lenni, a világ tetején. Azt is hozzáképzem, hogy nincs hideg, még csak tél sincs, a világ tetején nyár vége van, már majdnem ősz, de azért még nyár, úgy huszonöt fok lehet. Anyám miatt csinálom. Szerinte a teremtőerőmet nem szabad elherdálni, zabolázzam meg, használjam a vonzás törvényét, amit elképzem, valóra válik, ha csak fantáziálok össze-vissza, mit sem ér a különlegességem. Hajnalonként a legmagasabb hegy tetején üldögélek. Mint a templomok plafonjára festett, felhőkön lebegő angyalkák, úgy. Lógatom a lábam, nézek lefelé, jobbra, balra, mindenfelé, körbe-körbe. Ha nem kéne anyám kedvéért ezzel vacakolnom, elég lenne négykor kelni. Fél ötkor kezdem etetni az állatokat. Vannak lovaink és két tehén, malacok, tyúkok, libák, plusz Amalcsi. Múlt héten hoztunk négy kisbárányt, elhullott az anyjuk, nem lehetett már megmenteni, itt maradtak a picik. Én etetem őket cumisüvegből, hígított kecsketejjel. Ha apró koruktól táplálok, egészen furcsa kapcsolat alakul ki ember és jószág között. Például ezek le sem szállnak rólam, egész nap a sarkamban vannak, úgy kíséretnek, mint a kutyák, egy percre sem veszítenek szem elől, azt hiszik, én vagyok az anyjuk. Nem csak a birkákat szeretem. Szeretem a disznót, a csirkét, a libát, még a lóhúst is megeszem.

A kecske mindent megkóstol. Szájába veszi, megrágja, rágja, rágja, lenyeli. Amit nem tud megemészteni, kis idő múlva, apró részletekben öklendezi vissza. Visszaöklendezi, megrágja újra és lenyeli megint.

Nem elég csak üldögélni, lógatni a lábam, mint az angyalok, és nézelődni. Nagyon bosszant, hogy nem tudok továbbképzelnem semmit, mindig csak eddig van meg, aztán

elvesztem a fonalat. Az még megy, hogy ellazulok, és azt képzelem, néhány másodperc alatt egy nagyon magas hegy csúcsára érkezek. Jobbra-balra tekintetek, hófödte csúcsok, fenn az ég, lenn az erdő teteje, nyújtogatom a lábam, spiccelek, hátha elérem valamelyik hatalmas bükkfát, a legmagasabbra pipiskedő ágról a levelet. Eddig megy. Aztán elvesztem a fonalat, szétmosódik minden, visszaalszom, hülyeségeket álmodok, hogy innen fentről lepisilem a szép zöld lombokat, szerencsére az első csepp előtt felébredek, rohanok a vécére, nagyon kell, majdnem becsurgott. Ilyeneket el sem merek mesélni anyámnak, haragudna, hogy gyenge vagyok, azt hinné, nem veszem komolyan az életem.

Eileithüa vagyok, tizenhat éves, tisztán érző jósnő. Van normális nevem is, de az nem fontos. Szerintem a városban túl sok húst esznek az emberek, ráadásul rosszat, nem tudják, milyen a jó, nem érzik a különbséget. Mindennap négykor kelek ki az ágyból, friss fát teszek a pislákoló tűzre, gyertyákat gyújtok, elrendezem az asztalon, legyezőformában kiterítem a kártyát is. Szétterítem legyezőformában, árnyak játszanak a lapokon, a gyertyaláng tisztítja a teret. Húzok magamnak hármat, múlt, jelen, jövő, így kezdem a napot. Nincs szükségem kártyavetésre, tisztán érző vagyok, de rászoktam, így egyszerűbb. Meg kell mutatni az embereknek, hogy ezt vagy azt honnan tudom, különben nem hisznek nekem. Ha megkérdezik, mit hoz a jövő, kártyát vetek, megmutatom nekik a lapokra rajzolt képeket, vagy néha kristálygömbbe bámulok, mint a mesékben. Az emberek a szemüknek és a fülüknek hisznek. Ma reggel, mire visszaértem a jószágok etetéséből, Amalcsi beszkökött a konyhába és a Mágust, a Remetét, a Főpapnőt meg a Kiegyenlítődést megette, most új paklit kell vennem négy kártya miatt, külön-külön nem árulják.

Anyám azt mondja, amíg ő él, nem lehetek gyógyító. Egy családban csak egy lehet, ez a szabály, az ilyesmi apáról fiúra száll. Illetve nálunk rám fog maradni, nincs férfi a családban, nem tudom, ki az apám. A falunkban emberemlékezet óta asszonyok vajákolnak, még hozzá a mi családunk. Addig, amíg nem lehetek gyógyító, az állatok etetése és a pénzkeresés a feladatomban. A kártyajóslással sokat lehet keresni, a gyógyításban nem hisznek az emberek.

A kisbirkák miatt kell különben korán kelnem. Tovább alhatnék, a többi állat ráér, de ezekkel, amíg szopnak, be kell tartani a rendet. A lovaaim szabadok. Naphosszat a mezőn játszanak, akkor esznek, amikor akarnak, és a többi állattal is így szeretnék bánni. Hajnalban lefejek Amalcsitól pár deci tejet, forralt vízzel hígítom, foltokban oldódik a zsíros lé. Kavargatom és igét mormolok, de ez titkos. Azért mormolom, hogy dús legyen és hasznos a táplálék, amit megesznek a barikáim, a végén beleköpök az ennivalóba, hogy ne csak a kívánságomat adjam hozzá, hanem magamat is. Métiszt a kedvencem. Falánk, sokat zabál, lökdösi arrébb a többit, én meg hagyom, olyan édesen csinálja, szuszog, fujtat, a fejcskáját előre fúrja, addig nem nyugszik, míg a többiket arrébb nem löki. A pocakja egyre nőtt, nagyon édes volt, kedves, kövér kisbirka. Nem akarok gyereket, az állatokkal könnyebb. Így is gondoskodhatok másokról, csak kevesebb a családás. Sajnálom Métiszt, de nincs túl nagy baj, maradt még három. Legközelebb jobban vigyázok, most megtanultam, mára virradóra szétrepedt a gyomra, túlzabáltattam, nem kellett volna ennyire szeretni. Még meleg. Megnyúzzuk, felvágjuk, a hűtládában fél évig is eláll.

Ahhoz, hogy anyám meghaljon, kell várnom még legalább harminc évet. Azt mondta, addig is etessem az állatokat és beszélgessek az emberekkel, főleg férfakkal, ismerjem

meg a világot. Jósoljak, vigasztaljak mindenkit, aki eljön hozzám, foglalkozzam velük, az is gyógyítás, ha segíték az embereknek a döntésben.

Velős pirítóst készítettem reggelire. Nehéz étel, a pirítós könnyű, a velő nehéz, rákenem a puha velőt a ropogós kenyérre. Beleharapok, kicsit morzsálódik, apró darabok hullanak az ölembe. Lassan eszem, élvezettel. Élvezem az ízt. Amikor befejezem, mutatóujjammal a morzsákat egytől egyig lepattintom az ölemből

Csicseriborsó, bablencse, fekete szemű menyecske, ne menj haza este, mert megbök a kecske, pattantyú. Szeretek énekelni, ha tehetem, mindig dúdolgatok, és ettől előbb-utóbb jókedvem lesz. Néha elszomorodom. De olyankor is dúdolgatok, és ettől előbb-utóbb jókedvem lesz, örülök, hogy vagyok, lenni jó. Olyan férjet szeretnék magamnak, aki művész. Zenész vagy festő, talán költő. Művész, mindenképp, ez illik hozzám, zenész, festő, költő, valami ilyesmi. Esetleg színész, mert akkor nem kell választanom, szerethetnék bárkit, az egész csak jelmez kérdése.

Szeretem a férfiakat, egyelőre csak ezzel tudok valamit is hozzátenni a világhoz. Gyógyító akarok lenni, de ahhoz, hogy anyám meghaljon, kell várnom még legalább harminc évet, addig sem akarok haszontalan maradni. Ha a férfiak elégedettek, akkor szelídek, kenyérre lehet őket kenni, kérhetsz tőlük mindent. Nem anyám miatt csinálom, nem érdekel a pénz. Hasznosnak érzem magam, ha valaki megölel és örömét leli bennem, ezért vagyok oda a férfiakért. Állatokat mindenki etethet, nem nagy dolog, csak arra kell figyelni, ne adj nekik több ételt a kelleténél, mert beledöglenek. Jósolni is akárki megtanulhat, a kártyákhoz használati utasítás jár a boltban, le van írva, hogyan pakold ki a lapokat, melyik mit jelent, szerelem, halál vagy nagy szerencse. Ha két paklit veszel egyszerre, jóstippes könyvecske jár hozzá, hasznos tanácsokkal, hogy például mindig gyújts gyertyát jóslás előtt, és hogy a gyertya színe nagyon fontos. Piros a szenvedély, kék a béke, a munka narancssárga, barna a barátság, zöld jelenti a gyógyulást, lila meg a természetfeletti képességet. A fekete szín a rossz elűzését segíti, a sima sárga meg az értelemre hat. Ezüst a látónoki képesség, arany pedig az anyagi javak. De a fehér mindenre jó, végül is választhatod azt is, ha a sok szín meg jelentés túl bonyolult.

Férfi is lehet gyógyító, de az gyengébb. Nálunk különben sincs férfi a családban, nem tudom, ki az apám. Nem illik házasságon kívül születni, nagy szégyen vagyok anyámnak, a városban elnézik az ilyesmit, de itt nem. Ezért is kell megbecsülnöm magam, sokat kell még bizonyítanom. A teremtmőerőmet nem szabad elherdálni, a legfontosabbra kell koncentrálni, és akkor minden valóra válik. Ébredés után nem kelek ki azonnal az ágyból, hanem koncentrálok. Elképzelem, ott vagyok, ahol a legjobban szeretnék lenni, nagyon magasan, például a Holdon vagy egy hegy tetején. Be kell bizonyítanom a világnak, hogy nem véletlenül lettem.

Palágyi Ildikó Brigitta

Ha belefúlsz, megöllek

(részlet)

(Álom x)

Lóversenypályán vagyok, szerintem Angliában. Egy üvegfalú épületből rálátok a járta-tóra, még sosem voltam itt. Aztán a pálya mellett sétálok, már vége van a futamoknak, sehol senki, csak én. Észreveszek egy kiscsikót. Jaj de szép vagy, kiáltok fel. Gyere ide, mondom, és a kis hülye odaficánkol hozzám. Megsimogatom, túri, sőt tetszik neki, majd meglátok egy nagy, barna lovat, ami egyre gyorsabban közelít felém. Az anyja az, futni kezdek, ez most biztos agyonrúg vagy átgázol rajtam, aztán megbotlok, és elhasalok a gyepen. A ló utolér, már felettem van, felágaskodik, ez most agyon fog taposni, gondolom, erre lesz. Álomban leszar egy ló, baszdmeg.

Nem tudom hány másodpercig vagy percig aludtam, de még mindig ugyanaz a lila hajú néni ül mellettem, naftalinszag árad a kabátjából. Remélem, nem bukácsolt a fejem le-fel, miközben elbóbiskoltam, nem szeretek nevetséges lenni. Az viszont nagyon vicces, amikor valaki, aki nem én vagyok, úgy alszik el a metrón, hogy szép lassan, akár egy lassított felvétel, elkezd dőlni a mellette ülő felé, majd hirtelen visszaegyenesedik, aztán megint elindul, újra fel, és ez addig ismétlődik, amíg már nem tud uralkodni a testén, és rádől. A szerencsés utastárs a folyamat elején megpróbált arrébb-arrébb húzódni, ijedt tekintettel azt latolgatva, hogy most mi a nagyobb ciki, ha feláll és átül máshová, vagy ha ott marad és megvárja, míg a szomszédja ráfekszik. Nem mosolyog rajtam senki, a néni sem nézett vissza rám rosszállóan, úgyhogy valószínűleg nem kerültem közelebbi kapcsolatba a vállával.

Az ajtónál áll egy férfi. Alig lehet több ötven kilónál. Fekete ballonkabátot és szürke szövetnadrágot visel, apunak is éppen ilyen van. Leszáll. Neki sincs haja. Nem úgy nincs, hogy kopaszodó típus, hanem mert kihullott, valami izétől, valami kezeléstől, felismerem az ilyet. Furcsa érzésem támad. Az ablakból utána nézek, ahogy jár, húzza a bal lábát, bot van nála. Még épp le tudnék ugrani, még nyitva az ajtó, követhetném ezt a kis törékeny embert. Hamar utolérném, látnám az arcát, megszólítanám, szia apu, észre sem vettél, egy metrón utaztunk. Belém karolhatna, és együtt mehetnénk tovább, rám támaszkodna, nem a botra, de az ajtók záródnak, elindulunk és az arca nem az apámé. Apám meghalt.

Somogyi Aranka

csont

lerágott csont vagy öreg barátom péter éles foga a porcokat is leharapta
belsődből kiszívta a velőt

ajándékaid elfogadta viszontláthatod
őket az ecserin egy másodosztályú
őszeres kis asztalán jól megforgatta
pénzt csinált belőlük
ha nem
otthon mutogatja a köveket és
fossziliákat
mintha legalábbis maga ásta volna
a bánya mélyén az ötszáz millió
éves trilobitát aminek a nevét is
tőled tanulta

százaszélén ott lógnak mondataid ne félj nincsenek egyedül ott vannak apáméi is meg
az enyémekek lassan sorvadnak el nem táplálja őket se szív se gondolat

nincs már szüksége rád a háta mögé vet a kutyáknak
a körítés nem érdekli mohón nyúl a következő tál
után

csontkritikulás

jó lenne emlékezni ki volt az utolsó egy leégett hátú építőmunkás vagy
egy beszívott filmrendező bámult utoljára a dekoltázsomba

*

huzatos folyosó a péterffy alagsorában
csontsűrűség vizsgálatra várok itt rögtön a
mammográfia és az ultrahang mellett
a vékony szandálon átsüt a kő hidege

*

sajnos egy bizonyos kor után mondja majd automatikusan a fiatal orvos
van gyógyszer ami lelassítja a folyamatot meg a helyes táplálkozás is
fontos belerúgok ha szóba hozza a testsúlyomat
nem foglalkozik velem a számítógép fölé hajol nyomtatja a leletet

*

az egyiptomi forró homok beszivárogoz a sarum pántja alá
igazgatom a szerelmem mögém lép szakkarában csak
le kell hajolni és egy ötezer éves szobordarabot vagy
cserepet találsz rajta emberkéz nyoma

*

leejtek valamit egy nap százszor biztos régen is csak nem vettem észre
otthon egyszerűen odébrúgom később a partvissal összetolom
a piacon készsleges fiatalember ugrik szívesen néni kérem mondja
vagy nem mondja csak gondolom

*

a nílus partján állattetemek bordák meredeznek egy kutya mintha elolvadt
volna a napon a bűzt megszokja az ember néhány óra alatt
a hilton huszonharmadik emeletéről fényképezem a viskókat a tetőkön
kecskék és gyerekek amíg egy milliomos arab illendőségre nem int
szégyenkezve teszem el a gépemet

csak az első alkalommal fotózom a szegényeket és nyomorékokat
később piramisok múzeumok meg táj a többit megjegyeztem fejben

*

jól nézel ki mondja a barátnőm ő is jól néz ki régen is jól néztünk ki de nem mond-
tunk egymásnak ostobaságokat

*

egyiptomban egy korombéli nő már öregasszony
fejkendőjét oldalról a szájába húzza zavarja hogy
nincs az arca előtt fátyol

*

süteményért indultam a szamos cukrászda előtt ott áll a volt szeretőm őszülő hajjal
ki akarok szállni a kocsiból gondolom megkérdezem hogy van de a gázra lépek és
felteszem a napszemüveget

*

egy másik meg egy kiállítás megnyitón azt mondja nekem volt a legszebb mellem az
egész városban és még mást is

*

nagyanyám meg azt mondta kilógnak a bordáid sovány vagy édes lányom
örülhetne most már nem lógnak ki

*

az anyósomnál laktunk nem esett jól nála az étel
hazalógtam az előadások helyett behúzódtam a
rég szobámba nagyanyám hamarjában
mákosztésztát csinált

a mákosztésztát számomra mindig központi kérdés volt
benne az ötben amit szerettem

amikor várandós voltam nem kívántam akkor sem mást csak a mákosztésztát
nagyanyámhoz mentem az elfekvőbe te terhes vagy kérdezi minden nap
megdöbbenve én meg kanalazom szájába a becsináltlevest

este hazaértem anyám mákosztésztával várt rosszul lesz fiam mondta de
én csak ettem aztán már nem tudtam megvárni az estét az irodában kávéfőzésre
beállított rezsón vizet forraltam és a szomszéd zöldségesnél vett tésztát mind
belezüdítettem alig vártam hogy megfőjön rá a mák és a cukor
kristálycukorral szerettem apám nézett nem hagyta semmit kérdezte meglepetten

*

a csonttritkulás oka lehet hajlam vagy helytelen táplálkozás
osteoporosis
jelentősen ronthatja az életminőséget

*

életminőség
nem lehetne csak egyszerűen élet
ahogy volt

*

mahalabejja egy édes tejberizsfajta ezüstkankarkőről nyalogatom a
légkondicionált étterem üvegfala mellett itt ettem januárban
epret tejszínhabbal nem ma hanem ezerkilencszáznyolcvanhatban
sztróberri fiszt volt
kint por és tevék dzsellabis arabok már nem vagyok turista nem
kell a rézpiramis nem veszek még egy kőszkarabeuszt sem

*

egy régi berakásos fadobozból borulnak ki
réz és ezüstkarkötők nyakláncok közül
mindig undorodtam a rovaroktól
hogyan lehet szentként tisztelni egy ganajtúróbogarat

Zilahi Anna

Varratszedés

Felnyitom, beledobom, visszaengedem a tetőt. Most már nyugodtan feljöhet, nem fogja látni, hogy kiszáradt. A múltkor megjelent, hozta ezt a virágot, három hét alatt öltem meg, nincs büntudatom, nem ez az első. Büntudatom van. Ha ma feljön és megkérdezi, hová lett, aminek még a nevét is lusta voltam megkeresni, hát mit mondok. Volt egy kertjük a várostól öt kilométerre, elég kicsi, olyan tizedholdnyi, a nagynénémmel művelték. Akkor jártam ki velük, mikor csak úgy letettek náluk, aztán két nap múlva felvettek, na azokat a két napokat töltöttem a földön, semmit sem csinálva. A locsolószerkezetet rejtő bunker tavasz végére mindig tele volt darázs-fészkekkel, amikor untam magam, felmásztam a létrára, és borsóval töltöttem be a kijárataikat. Engem állat még nem csípett meg.

Nagybátyám áll és fújja le a fészkeket, este leszedi őket a palatető és a téglafal közötti derékszögből, négyéves vagyok, és megjegyzem, ugyanoda áll be centire pontosan mindkét alkalommal. Kiesik a borsó, kirepülnek mögüle a darazsak, nagybátyám egy napig fekszik.

Utáltam a kertet, nem volt benne játék, az állatokat meg nem engedték befogdosni, mert korábban elbízta magam. Nagybátyám bal kézzel kapkodja a káposztalepkéket, aztán elengedi őket, gondolom, ez nekem is menni fog. A bunkerben találok egy befőtt üveget, az alján van valami kék, oké, ebben tartom majd őket. Ki a rétre, kiszórom a kéket, ne lássák meg, úgy futok. Visszaérek, odanyújtom, neked fogtam, igaz, nem sikerült bal kézzel. Átveszi az üveget, megnézi közelebbről, rám üvölt, felpofoz. Ott áll, ahonnan ölte a darazsakat.

Birkózott, ez volt az élete, aztán ebből mi maradt, egy kert. Fogja az ásót, beleszúrja a földbe, kiemel egy darabot, és mintha ellenfél lenne, mint egy testet, arrébb dobja. Versenysportolt, most borsót termeszt, a kert végében epret. A kerítésre felfuttatott szőlőt gálliccal permetezi, mint mindenki más. Pedig tudja, hogy kell győzni, mondjuk fogyal le a döntő előtt, egyél napi egy tojást egy hétig, a versenyre pont csúcsra leszel, aztán megnyered és összeesel. Megnyeri. Úgy nyeri meg, hogy a döntő meccs döntetlen, két fáradt sportoló, nem bírnak egymással. Helyszíni mérlegelés. Az nyer, aki könnyebb. Először az ellenfelet mérik, aztán őt. Elkezd félni, nem rajta múlik. Mielőtt odamenne, beleszarik a nadrágjába. Letolja, megnyeri. A szomszédától elválasztó kerítés mellett, a bejárattól távol eső sarokban pottyantós állt, két személyes, ezt nem értettem soha. Ha ma átjön, ne hozzon virágot, mit csináljak vele.

Azért kaptam ki, mert mindig muszáj volt valakit legyőznie, azt ütni kell, aki a peremszert elszórja és a helyén rovarokat dögleszt. Nem mesélt soha. Megkérdeztem tőle, mi az a hosszú vágás a vállán, nem állt velem szóba órákig, tizenkét öltéssel varrták be. Megvette ezt a kertet, itt nem nézi senki a sebhelyét, mondta a nagynéném. Hát én most megnéztem, mi lesz a kerttel. Mi lenne, jól felpofozott. Mondhatni, kioperálták belőle a birkózást.

A busz épp átvizsgálja Újszegedre, éjjel van, egy birkózóval járok. Felszállnak, a sorban áll egy lány, pirosító van rajta, nekem is kéne venni, nagyon csinos. Kicsim, örülök, hogy nem vagy ilyen műnő, ezt egy birkózó mondja nekem ugyanarról a lányról. Nem festem magam. Felérünk hozzá, egy fekete papírmacska van a falon, egy izmos test alszik alatta minden éjjel. Az ablak zöldövezetre nyílik, tele gazzal. Ilyesmí gyomnövényeket

fogtam meg, téptem ki tövestől, és amíg nagybátyám összepakolta a szerszámokat, szétszórtam a magjait az epresben. Engem te ne pofozzál fel, ezt biztos nem gondoltam négy évesen. Nem nőtt ki belőle semmi, azt hiszem.

A fekete macska alatt fekszünk, végigsimítja a heget a térdemen, megmutatja, neki is ott van. Birkózol még? Nyit két búzasört, nem válaszol. Jó érzés, hogy tudja, mi a járókeret. Azért küzdöttem, hogy egyedül mehessek elé a nagybátyámnak, mikor eljött meglátogatni. Varratszedésre már nem látszott semmi a járásomon. Nézem a forradást a lábán, fakóbb az enyémnél, remélem nem vesz kertet és epret se, padlízánt se természet sport helyett. Inkább felöltözünk, elmegyünk sétálni. Megállok ott, ahol a pirosítós lány fel akart szállni. Ugorj egyet, mondom a fiúnak, felugrik oda, ahol ült a buszon egy órával korábban. Megyünk át a hídon, kihalt az egész szerkezet. Elkezd ordítani mindenfélét, elég piás, én meg azon gondolkozom, van olyan, amit így sem vagyok képes belekiabálni az éjszakába. A derekát átkarolom, visszafordítom, menjünk inkább haza.

Bocs, de ez nem megy, inkább alszom a nagybátyámnál. Most haragszol? Elindulok gyalog, éneklek magamban, a magas i-ket ü-nek ejtem, mint a német. A karmesterem ismételte ezeket a fortélyokat, a szeptimugráshoz meg mindenki kottájába egyenként halálfejet rajzolt. Az í az visít, inkább ü-vel csaltunk. A kórustalálkozók előtt lelkünkre lett kötve, a darabba nem tapsolni bele, a magyarnak rossz a ritmusérzéke, ezt is mondták, hallottál már kitarított vastapsot idehaza? A néger kitarítja. Verem az ajtót, nincs benne semmi szabályszerű, a kilincs fölött valamivel. Alhatok itt? Visít az í, kilátszik a sebhely a vállán.

Kész a lakás, kitakarítottam. Mondom, levittem a virágot is, kivágtam a kukába, majd azt hazudom, hogy tetves lett, úgy sem hiszi el, akinek földje van. Beteg, otthon maradt. A nagynénémtől tudom, ő jön helyette. Odalép, ahonnan a nagybátyámnak utánanéznék távozóban. Gyere fel, igyunk egy kávét. Lenn maradunk a kapualjban, rákezd a régi történetekre, mindig ugyanazok, néha a központosítás változik, már csak erről tudunk beszélni. A borsó, a darazsak, ja meg amikor kiszórtad a permetszert, kilencvennégy, na az egy nagyon rossz év, elért minket minden. Jó erőben volt az öreg, akkor még bírta. Valami gaz megtámadta a kert végét is, vagy másfél napig gyomlálta az eprest.

Kupa Júlia megyek

a rákóczi úton nézem a kirakatokat, mindről te jutsz eszembe. akármelyik utcán megyek, bejön egy kép, mindig múlt időben. itt értél hozzám először, andrássy út és dalszínház utca sarka. ennek az oszlopnak dőlve kérleltél, hogy ne menjek még haza, déli pályaudvar.

úgy döntöttem, anorexiás leszek. míg nem hívsz, nem eszem semmit, legalább le is fogyok végre, nem mintha kövér lennék amikor elindulok. még nedves a legvastagabb pulcsim. a sapkám is kimostam, mert leesett a sárba, mikor múltkor futottam utánad. nem száradt meg az se, de hideg van, mindkettőt felveszem.

ebben a villamosmegállóban, a wesselényi utcánál töltöttem majdnem egy egész éjszakát, mert azt mondtad, menjek át, aztán mégse voltál otthon, de nem akartam, hogy a szüleim megtudják, nem alszol velem.

álomban megcsallak minden ismerősömmel, néha lányokkal is, mikor felkelek, el akarom mesélni neked. piszkoztatban megvan mind az e-mailfiókomban. kilenc napja nem láttalak. leszállok a metróról a kálvin téren, egy fiú átölel egy lányt, téged látlak, mégha nem is öleltél így. beülök a könyvtárba, ez egyedül is jó.

van egy lány, valami furcsa neve van. blogot indított a szerelmének, hátha egyszer elolvassa. öt éve írja, vagy még régebben. ezt a húgomtól tudom, ő olvas mindenféle blogot. kiderült, hogy a lány csak egyszer csókolózott ezzel a szerelmével. a húgom jót röhögött rajta, milyen elmebeteg, hogy így megbolondul egy fiú miatt. csak egyszer találkoztak, és mégse bírja elfelejteni.

szerintem blogolni hülyeség. „hátha egyszer elolvasod”, és ha elolvasod? szegény lány nem tudja, hogy senki nem érti úgyse, amit ír. kifelé kell figyelni, nem be. például találkozni barátokkal, szerelmeskedni másokkal, elkezdni oroszul tanulni vagy spanyolul. kidekorálni a szobát, festeni, zongorázni.

amikor elmentél, lehúztam az ágyneműt, azóta egy pokróccal alszom és a díspárnákkal. heti háromszor járok újabban tornázni, néha úszni is. a szaunában lehet ismerkedni. veled szaunáztam először meztelenül.

sok mindent veled csináltam először meztelenül, nem is gondoltam, hogy ennyi mindent lehet. locsolni, napozni, főzni, zongorázni, takarítani, táncolni, tévét nézni, számítógépezni, enni, inni, futni. egyedül is jó mindez, felöltözve. kivéve most a főzés és evés.

egyedül is jó. új ágyneműt húzok, kifestem magam, kilakozom a körmeimet, felveszem az új melltartómat és a lila ruhát, hogy megőrülj értem, ha meglátsz.

világtalan.

annyira fájtál akkor éjjel, hogy képtelen lettem volna megbocsátani. még nem lehetett. nem is kérted tőlem, hogy bocsássak meg. tulajdonképpen sose kértél semmit. mindig csak adtál. mindenedet odaadtad. először csak a tárgyakat. asztalt, széket, virágot, minden füzetedet és könyvedet, minden szekrényt, ajtót, ablakot. lassanként az egész házat kiürítetted, hogy mindent nekemadj, és én elrakjam nálam. hogy azután hivatkozhass a tárgyakra, amikor folyamatosan velemvagy. neis miattam kelljen ott lenned mindig mellettem, hanem a te életed dokumentumai miatt. a tárgyak után viszont jöttek a madarak, a fák, a folyók, a tenger. tudtam, nemfog minden beférni egyetlen lakásba. akármilyen nagy is, kétszázötven négyzetméteren sem tudsz mindent elrendezni. nemtudod hova rakni a háromezredik hegyet és a nyolcezredik országodat. de tévedtem. mindent tökéletesen bepakoltál. gyönyörűlt a lakásom. rajtakívül már nem is igazán létezett semmi. bármilyen kerestünk, a konyhaszekrényben, a komód fiókjában vagy a japán vázák mögötti polcon megtaláltuk. így már nemcsak te, énsem léptem ki többé a lakásból. ez nem is lehetett volna másképp. képtelen voltam felfogni eddig miért akartam kimenni. miért nem jutott eszembe, hogy dehiszen az egészvilágot begyömöszölhetem a krétautcai öröklakásba, és mégcsak nem is veszi észre senki, hogy mostantól nem a nagyalföldön vagy párizsban, hanem az én fürdőszobámban él. de miután az egészvilág ott hevert a szobáimban, nemérezted többé, hogy szeretni tudnálak. azt hitted a folytonos ajándékaid nélkül nemvagyom már igazán érdekes nekem. tévedtél. de persze nem tudtam mire készülsz. nem tudtam mitérszel. én boldog voltam akkor. boldog voltam akkor még. úgy éreztem, mostantól mindig így lesz.

aztán egy napon, éppen a fürdőkád balszélén úsztam a csendesóceánban, amikor benyitottál, és azt mondtad, némaleszel mindörökre, hogy az enyém lehessen a hangod. tudtad, hogy mindígis imádtam, ahogy beszélsz, ahogy énekelsz, ahogy kiejted a nevemet. aztán odaadtad lassan mindenedet. az álmaidat, a törődésedet, a szívveréseidet, mindent, szépen sorban. minden napra egy-egy újabb dolgot tartogattad. mindig utánamjöttél a világvégeire, akár a nappaliban voltépp, akár a hálóban. hiába fájt olykor neked a részeid kiszakítása, kéthét után már követeltem, hogy mindig kapjak valamit. akármit belőled. elérted, hogy mindenedet meg akarjam szerezni, pedig nekem előtte igazán elégtelvolna az egészvilág. én nem akartam. ténylegnem. de valahogy mégis úgylakult, hogy néha már én téptem ki belőled azt, ami épp megtetszett. nemszólt senki, hogy ez nem csupán neked fáj majd. ugyan ki mondta volna, hogy amint mindenedet elvettem, ottleszel te is bennem, ahogy ott volt a himalája a kamrában és velence a tetőn felgyülemlt tócsában. és akkor már nekem fáj. akkor már ez is értem és bennem fogod tenni, hogy lássam, mennyire számítok neked. amikor kiteptem az utolsó mozdulatodat, én kezdtem érezni a te halálod ízét. hiába gyűlöltelek emiatt, többé nem választhattalak el tőlem. és hiába akartál meghalni, végül mégis életben maradtam. azóta minden éjjel próbálom álommá tenni az egészet. az első porcelánfigurától kezdve addig, hogy azt mondtam, akkor most már minek hazamenned, hogyha mindened itt van, marad velem örökké. de nem megy.

Jacopo Antonio Marcello*

Quando Amor i aletta arzente

Ha Amor isten tiszta tűzü szárnya
ámuló lelkemen végigsuhint,
érezem gyönyörbe vegyülni a kint,
s a lelkem küzdve sóvárog utána.

Saját szívem szán emígy a halálra,
és önnön végét kívánja, amint
Ámor benne magasztosan kering,
s a jóságával hatalmába zárja.

De épp attól vágyom élni örökkön,
ha érzem szárnya perzselő szelét,
és addig járom az utam e Földön,

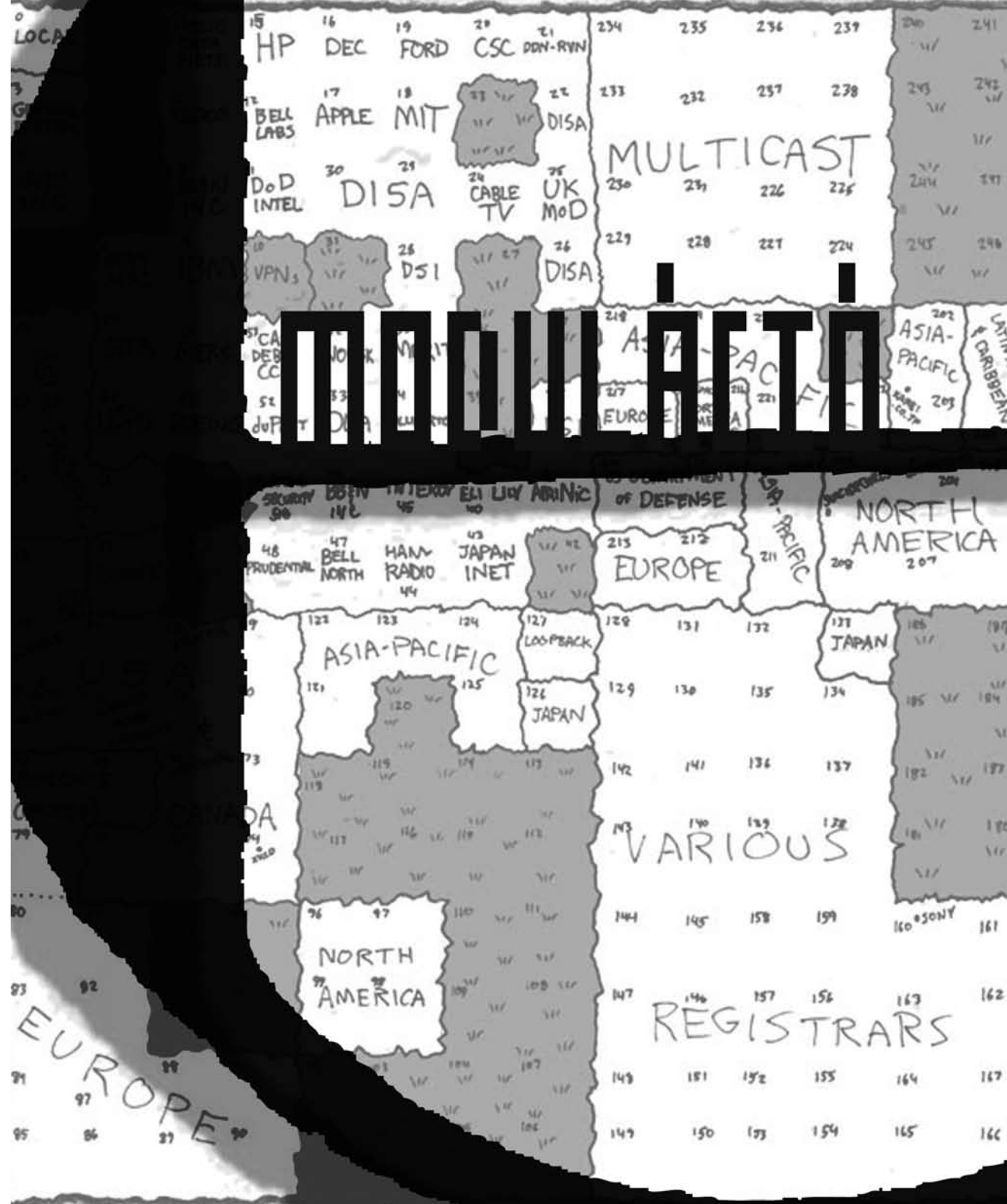
amíg értelmem s lelkem tőle ég;
s ha végül elhagy, sorsomat betöltöm,
mert Véle találkozni hív az Ég.

Fordította Horváth Viktor

* Jacopo Antonio Marcello 15. századi velencei patrícius – politikus, hadvezér –, Janus Pannonius padovai tartózkodása idején a költő mecénása és atyai barátja. Janus három itáliai epigrammájában (32. De versibus Marcelli a se latine expressis; 33. De eodem paulo aliter; 226. Ad Marcellum) arról ír, hogy Marcello olaszul, Petrarca stílusában írott verseit ő, tehát Janus fordította latinra. Marcello vulgáris nyelven írott verseit mindezidáig elveszettek hittük – a fenti szonettet meglepő módon egy egyiptomi gyűjteményben, a Kairói Occidentalista Szakrepertórium (KOSz) reneszánsz részlegében fedezte fel Horváth Viktor.

MAP OF THE INTERNET

THE IPv4 SPACE, 2006

Müllner András

„Áthadni a koporsót”

*Megjegyzések a neoavantgárd eredetiségéről*¹

Rosalind Kraussnak először 1981-ben jelent meg *Az avantgárd eredetisége* című, azóta sok kiadást megért tanulmánya.² Jelen sorok írója olyan lelkesedéssel vetette rá magát erre a tanulmányra, amelynek elemző és mítoszromboló kedve kongeniális érzéseket ébresztett benne, hogy csak miután lefordította azt, tudta meg, hogy már lefordították magyarrá.³ Ez az esemény segít abban, hogy Pierre Ménard-i pátosszal a figyelmet arra a nem is szándékos, nem is látványos, mégis igen termékeny módon szubverzív öniróniára irányítsam, amely az elődöket (el) nem ismerő (ön)tudatlanságban rejlik, melyben a fordítás elkészítésekor részem volt. Ez az önirónia esemény-jellegű: megtörténik, anélkül, hogy valaki akarná, hogy megtörténjen. Ez persze logikus, hiszen magától értetődő módon az önirónia nem annyira elterjedt, mint az irónia, vagy ha már öniróniára fanyalodik valaki, akkor szereti azt kordában, saját uralma alatt tartani, mintegy jelezve ezzel azt, hogy rálát magára, jobban, mint más. Jóllehet a fenti fordítás történetével magam is egy olyan öniróniát akarok eladni, aminek tudatában vagyok (vagy gondolom, hogy vagyok), azonban mégiscsak fontos, hogy egyszer nem voltam tudatában; egyszer azt hittem, én vagyok az első, és ez azt jelenti, hogy az a tudatlanság, tudáson kívül állás, nevezzük avantgárd extázisnak, bármikor újra megtörténhet. Az esetek többségében nem tudunk róla, illetve nem veszünk arról tudomást, hogy valaki már csinálta előttünk azt, amit mi éppen csinálunk. És ezen a ponton már ott tartunk, amire a Krauss-tanulmány címének iróniája is vonatkozik. Krauss idézőjelben érti az avantgárd „eredetiségét”, mivel azonban iróniáról van szó, az idézőjel nem jelenik meg konkrét formában, virtuális marad, és maga a tanulmány hivatott kifejteni, jogosságát alátámasztani. A szerző radikális módon az avantgárd nem-eredetisége mellett érvel. Az avantgárd csak akart *volna* eredeti lenni (messzemenőig rokon lévén a romantikával), de ez nem sikerülhetett neki. Nem azért, mert tehetségtelen emberek művelték/művelik. A nem-eredetiség nem az *utánzó*, az *epigon* vagy a *tolvaj*, és nem is az ezekhez általában társított *értéktelen*, *gyatra* vagy *tisztességtelen* szinonimája. A nem-eredetiség azt jelenti, hogy elkerülhetetlen idézés történik, és ez nem(csak) annak a „természetéből” (vagy inkább: kulturális meghatározottságából) fakad, aki megidéz, hanem a dolog természetéből, legyen az nyelv vagy egyéb munkaanyag.

¹ Jelen tanulmány eredetileg a Deréky Pál tiszteletére kiadott festschriftben jelent meg. (Ágoston Zénó BERNÁD, Márta CSIRE, Andrea SEIDLER (szerk.): *On the Road – Zwischen Kulturen unterwegs*. Lit Verlag, Bécs – Berlin, 2009, 107–116.) Újraközlését azért tartom fontosnak, mert egy ünnepi tanulmánykötet nem feltétlenül ér el a szélesebb közönséghez, viszont a tanulmányban megfogalmazottak nagyobb publicitást kapva talán generálhatnak egy (remélhetőleg pozitívra hangolható) vitát.

² A tanulmány először az *October* 1981-es őszi számában jelent meg *The Originality of the Avant-Garde* címmel, aztán a *The Originality of the Avant-garde and Other Modernist Myths* című könyvben a MIT Press-nél 1985-ben.

³ Rosalind E. KRAUSS: *Az avantgárd eredetisége. Egy posztmodernista ismételés. = Enigma* (1994/3), 88–101. (A fordítás VAJDOVICH Györgyi munkája.)

Ez kétségkívül traumatikus hatással bír, ezért az a valaki, akivel ez történik, könnyen kateptikus állapotba kerülhet, miközben öntudatlanul is realizálnia kell, hogy nem tartja uralma alatt a történéseket. Freud szerint az utólagosság, ami egy bizonyos esemény vagy dolog ismétlődésének tudata, kísérteties érzést kelt.⁴ Nem mellékesen idézi Schellinget: „Kísérteties mindaz, ami titok, tehát rejtettnek kellett volna maradnia, mégis föltárult.”⁵ A halottakkal és a halállal, a szellemekkel és a kísértetekkel kapcsolatos primitív hiedelmek a kísérteties fogalmában élnek tovább, amely tehát az azonos(nak hitt) visszatérése, megmagyarázhatatlan ismétlődése. Mindennek megvan a maga vetülete a modern művészetben is. Logikusnak látszik, hogy ott, ahol az eredetiség követelménye vált az uralkodó eszménnyé, az ismétlés traumatizáló hatású legyen, következképpen az elődök megtagadásának kényszerével járjon. (Más esetekben a „művi helyzet” dialogikus természetének felismerésével és kihasználásával, tehát annak tudatosításával, hogy radikálisan, forradalmian, mindent eltöröl és egyben semmiből teremtő módon eredetinek lenni nem lehet.) Ez talán közhelynek tűnik, amit minek újra és újra elmondani, elmondták már azt a „naiv” romantikával kapcsolatban elégszer. De a közhiedelemmel ellentétben egyáltalán nem egyértelmű az eredetiség kritikai szemlélete. Az avantgárd például a (csak bizonyos szövegekből felépített sztereotip képbe foglalt) romantika hűséges örököse tud lenni e téren, főleg, ha további olvasás helyett elfogadjuk szlogenjeit és ideologikus frázisait – ezekre Rosalind Krauss hoz jónéhány példát említett tanulmányában.

Az avantgárd eredetiséget, amely több mint ellenállás vagy a múlt megsemmisítése, szó szerint eredetiségként gondolják el, a nullpontról való elindulásként, születésként. Marinetti, aki egy este 1909-ben egy vízzel teli üzemi csatornába esett, azért emelkedett ki abból mint magzatvízből, hogy megszülessen – elődök nélküli – futuristaként. Az abszolút önteremtés e parabolája, mellyel az első *Futurista Manifestum* kezdődik, modellként szolgált arra, amit a kora huszadik századi avantgárdban originalitás alatt értettek. Mivel az eredetiség organikus metaforává vált, amely nem annyira a forma szerinti találékonyságra, mint inkább az élet forrásaira vonatkozott.⁶

Rosalind Krauss tanulmánya ennek az esztétikai ideológiának a kritikája. Még egyszer hangsúlyozom, nem abból a célból, hogy epigonnak mutassa be az avantgárd művészetet, hanem hogy láttassa, mennyire elemi erejű a készítés az eredetiségre, és mennyire más a megvalósulás eseménye. Ez az esemény nem másolás, hanem hasonlattal élve olyan nyomkövetés, mint amikor a rajzolás során a papír alatti akadály (repedés, valamilyen tárgy) elvezeti a ceruzát, kimozdítja eredeti(nek szánt) irányából, és egy másik irányba csatornázza, vagyis sablont ad, mintát kölcsönöz a mozdulatnak. Fontos, hogy lássuk, a Krauss-féle kritikai olvasás, amely dekonstruálja az újra vonatkozó avantgárd elképzeléseket, éppen hogy nem tradicionalista vagy konzervatív. Írásában sem a hagyomány, sem a művész nem rendelkezik a hagyományosan hozzárendelt kitüntetett pozícióval, hiszen a dekonstrukció mindkét témát érinti. A kulturális rendszerek (stílusok, nyelvek, hagyományok, eljárások) szubvertálódnak, de ez a lehetőség messze nem annak uralma alatt áll, aki ezt megcélozza. Önkéntelenül idézni fog, akár önmaga ellen is, és nem feltétlenül pontról pontra beazonosítható sémákat.

⁴ Sigmund FREUD: *A kísérteties*. = BÓKAY Antal, ERŐS Ferenc (szerk.): *Pszichoanalízis és irodalomtudomány. Szöveggyűjtemény*. Budapest: Filum Kiadó, 1998, 65–82.

⁵ Ibid. 67.

⁶ KRAUSS: *Az avantgárd eredetisége*, 92. – A tanulmány itt idézett és idézendő részeit saját fordításomban közlöm, de felhasználtam Vajdovich Györgyi fordítását is.

Hogy konkrét témához eggyel közelebb lépjek, megemlítem, hogy az abszolút új mítoszt nemcsak a klasszikus vagy történeti avantgárd művészei mondták újra és újra, más és más teremtéstörténetekben, hanem a neoavantgárd művészek is – ennyiben feltétlenül hasonlítanak egymásra. Erdély Miklós egyenlők között az elsőként tudott kisajátítani elsőseket, erre számtalan példát lehetne hozni, és ezen elsősegek értékét rendre azzal emelte, hogy önmagát mindig öntudatlannak állította be. Olyan-ként, aki például úgy honosított meg neoavantgárd műfajokat Magyarországon, hogy nem ismerte azok nyugati „megalapításait”, hanem mintegy abszolút módon intuitív művészként, a kor hívó szavára hallgatva elkezdte az adott műfajt művelni honi környezetben. Tradicionális *enviromen*tben intuitív *objet trouvé* – ez Erdély képe önmaga neoavantgárd művészetéről. Eme önnemző természet megnyilvánulásának jellegzetes példáit lehet olvasni a Peternák Miklósnak 1983-ban adott interjújában.⁷ Itt Erdély néhány bekezdésben belül magának követeli a happening, a performansz és a konceptuális művészet magyarországi megalapítását, és emlékei szerint mindezt igen nehéz körülmények között kellett elvégeznie (meg nem értettség, magány, konfliktus és nem-tudatos művészi cselekvés). Ez hozzátartozik az avantgárd művész *image*-ének eredetiségéhez, és talán nem járunk messze az igazságtól, ha azt mondjuk, hogy ez az *image* maga is egy mű.⁸ Mindez azonban azt is jelenti, hogy nem feltétlenül kell referenciálisan olvasni ezeket az önképeket, legalábbis nem az ún. valóság szerint, abból kiindulva vagy arra következtetve. De azt sem jelenti, hogy ezek a képek ne lennének referenciálisak, csak éppen jelölőerejük más mezőben fejt ki hatását. Ez a mező a fiziognómia, az allegória, a típus, az ikonográfia területeinek érintkezéséből jön létre, mindabból, ami többek között a művész prototípusát is kitermeli. Valójában tehát az avantgárd művész *image*-e esetében sem a totális eredetiséggel találkozunk, hanem egy nagyon is jól ismert sémával, ami bár az eredetiséget hangoztatja, de ezt bizonyos hagyományok, beszédmódok és ábrázolások felhasználásával teszi.⁹

Van, amikor ez a fajta kisajátító beszédmód vevőre talál. Beke László többször hangoztatott véleménye szerint Erdély, például az 1956-os pénzgyűjtési akció kisajátításakor, hogy tehát az az ő forradalmi ötlete és tette lett volna, valójában és konkrétan kisajátított, de ezt abból a célból tette, hogy mintegy műalkotássá, pontosabban művészeti tevékenységgé változtassa azt, ami eredetileg nem annak indult. Vagyis itt a társadalmi tettnek művészi tette való átértékelése a lényeg, ami egyfajta *appropriation art*ként értelmezhető. Ezzel szemben a kor- és művésztszerek közül jónéhány számára ez a kisajátítás egyenértékű az eltulajdonítással, így ők kevésbé tolerálják az elsőség diskurzusát, legalábbis, ha más műveli. Íme egy példa:

Vannak, akik azt állítják, hogy Erdély, élete utolsó éveiben, amikor cezaromániájában már az ujjá köré tekerte a fél várost, azt mesélte úton-útfélen az ájult hallgatóságnak, hogy mindent ő talált ki és fel, mint a Szovjetunió. Ez azért látszik valószínűnek, mert publikálta azt is, hogy ő csinálta a világon az első performancet a *Do You See What I See?* címmel rendezett est során, amit én szerveztem 1968 novemberében az Iparterv termében, holott jelen volt, sőt részt is vett egy verse Altorjai Sándorral való elszavaltatásával azon az Írószövetség klubjában rendezett eseményen, amit Altorjay Gábor és én szerveztem 1967

⁷ PETERNÁK Miklós: *Beszélgetés Erdély Miklóssal 1983 tavaszán*. = *Árgus* (Szeptember-Október. 1991), 75–88, i. h. 78–79.

⁸ Erre már sokan figyelmeztettek az „élet mint mű” témáját érintve. A magyarországi neoavantgárd kapcsán ezzel kapcsolatban lásd HAVASRÉTI József: *Alternatív regiszterek. A kulturális ellenállás formái a magyar neoavantgárdban*. Budapest, Typotex, 2006, különösen az „Életstílus és dandyizmus” című alfejezetet.

⁹ Ennek a mítoszképzésnek a működését próbáltam bemutatni Hajas Tibor esetében, lásd MÜLLNER András: *Majdnem-morál. Hajas Tibor: Szövegek*. = *Beszélő* 11/2 (2006), 89–97.

áprilisában, ahol az ő szemlélete szerint performance-okra került sor (bár akciók voltak azok).¹⁰

A fenti sorok szerzője, St. Auby Tamás kritikáját Erdély kisajátító természete felé irányozza. De észre kell vennünk, hogy itt nemcsak Erdély kisajátításáról van szó, hanem azokról is, „akik azt állítják” Erdélyről, amit itt olvashatunk, hogy tehát „mindent ő talált ki és fel”. Vagyis a szerző azokra céloz, akik megalapozatlanul beszélnek Erdély eredetiségéről, és így megvalósítják a művészetről szóló diskurzusban kultikusként aposztrofált beszédmódot. St. Auby szövege valójában nemcsak ezt az egy megjegyzést tartalmazza az eredetiségről, hanem sokkal többet és tágabb körben. Érdekes ezekből a megjegyzésekből párat sorra venni, mert segíthetnek tárgyunk alaposabb szemügyre vételében. Nem mellékes, sőt kifejezetten lényeges, hogy St. Auby írása (ami valójában egy email-interjú) minek kapcsán született. St. Auby írásának tárgya, pontosabban annak egyik kitüntetett vonatkozási pontja, mondhatjuk kritikájának célpontja az a tanulmány, amely a Deréky Pál és jómagam szerkesztette *Nél/ma* című tanulmánykötetben jelent meg 2004-ben. A tanulmány címe: *Az első happening. A magyarországi neoavantgárd akcionizmus vázlatos története*, szerzője Müllner András. Őt, vagyis engem St. Auby „az a Müllner” néven emleget és „kóklernek” nevez, alább részletesen ismertető okok miatt. St. Auby szövege harcias szöveg, tele becsmérlő kifejezésekkel, az ellenfelet lealacsonyító jelzőkkel és megjegyzésekkel. Kijelenthető, hogy ennyiben valódi avantgárd beszédteret van dolgunk, mely nem kevés invencióról ad számot. Személyes érintettség okán nehéznek tűnhet mindentől elvonatkoztatni. Valójában azonban, amennyiben nyelvi eseményről van szó, nem is szabad elvonatkoztatni, hiszen ezekkel a fordulatokkal, ezzel a retorikával együtt teljes a deklaráció. Nem lehet leválasztani a formát a tartalomról, lemosni a harci festéket, hogy láthatóvá váljon az igazi arc. Megpróbálok elemző módon viszonyulni a szöveghez, mégpedig annak minden rétegében, hiszen tárgyam szempontjából (az avantgárd eredetisége) nagyon is fontos a retorika.

Beszélni, főképp hazudozás nélkül, nehéz, különösen olyan meghatározó emlékekről, mely[ek]ben a bennfentes elmerülést a jóízű tiltja. De van kiút! – írja Erdély. Nos, Müllner A magyarországi neoavantgárd akcionizmus vázlatos története című írásában kiutat keresve valóban kitér a tények világából, odakünn bennfentesen elmerülve összemontíroz a „kronológiától terhelt” (Müllner) művészettörténetben egymáshoz nem tartozó időket, tereket és eseményeket, mindebbe még Goethét, Schillert, Schopenhauert, Benjamint s másokat is bevon egy amolyan összeurópai, elitista, nekrofil gangrape-be, amit csak ökölrázó filológusok képesek lázálmodni. Ők, akik az ilyen egzaltált giccsbarkács-teóriák belterjesztésével keresik provinciális hírük és sanyarú kenyérük, ők a hivatásos művészettörténet-hamisítók, a hamisan tanúskodók, a rágalmozók, s a NETRAF (Neo-Szocialista Realista Nemzetközi Paralel Unió Globális Kontra-Művészettörténet-Hamisítók Frontja) ezekkel szemben lép fel.¹¹

St. Auby „joggal” van felháborodva, úgy értem, a jog terminológiáját használja fel, amikor „hivatásos művészettörténet-hamisításról”, „hamisan tanúskodásról”, „rágalmazásról” ejt szót. Ez a rágalmozó hamistanúság abban a montázsoló eljárásban rejlik, amelynek eredményeképpen „egymáshoz nem tartozó idők, terek, események” kerülnek egymás szomszédságába. Ez a kronológiával való abúzus lázálomszerű csoportos

¹⁰ KRUSOVSKY Dénes, SZABÓ Marcell, URFI Péter: *Közegészségtelen töredékek. Levélinterjú St. Auby Tamással.* = *Puskin Utca* (2008/4), 18–24, i. h. 22–23.

¹¹ Ibid. 21.

erőszak (*gangrape*) formáját ölti. Nem derül ki, hogy ki lehet az áldozat, így több lehetőség is felmerülhet: a művészettörténet, a művészek, a művészeti események, vagy ez mind együtt. (Ezt a sort kiegészíthetjük az említett filozófusokkal, esztétákkal is, bár kérdés, hogy ők milyen státuszban elszenvedői az erőszaknak, milyen értelemben „vonnódnak be”: tevőleges segítségükkel vagy éppen rajtuk esik meg.) Mivel nekrofiljáról esik szó, tényként kezelhetjük, hogy a csoportos erőszakot hullán vagy hullákon hajtják végre.¹² A művészettörténeti hamistanúság egyben szexuális erőszak is, mégpedig holtakon végrehajtott. Próbáljuk meg feloldani a tömör képet. A használt metafora szerint a filológusok ideális esetben olyan tanúk, akik szavahihető módon tanúskodnak az eseményekről, és tanúságuk bizonyító erővel bír. A szóban forgó filológusok viszont nem ilyenek: a tanúk padjáról át kell őket ültetni a vádlottak padjára, mert az események elferdítésével (megegyezésével) kimerítik a hamis tanúsítás bűnét.

Nem mellékes, hogy St. Auby az erőszakot egy művészettörténeti fogalommal írja le, épp egy olyannal, amit az avantgárd kapcsán kezdtek használni, és neki magának is fontos hivatkozási alapként szolgált, ahogy arra az itt szóban forgó tanulmányban utalok. Ez a fogalom a montázs, ami valóban erőszakos aktust implikál, legalábbis egy erőteljes felbontást és újraszervezést a manipuláló részéről. De nemcsak ezt, hanem bizonyos értelemben nekrofiljáról is, hiszen a montázsoló élettelen tárgy(ak)on „erőszakoskodik”. Igazi perverz módjára élettelen testben leli gyönyörét, de tegyük hozzá, a nekrofillel ellentétben nem mentes a reprodukciós szándéktól: frankensteini hittel hiszi, hogy ez az élettelen, összeeszkábált test egyszer majd megéled, és maga is nemzeni kezd. Nézzük, maga St. Auby milyen eszméket szerkesztett össze több mint három évtizeddel ezelőtt, mikor még nem volt kitéve a filológusok erőszakának, abból a célból, hogy mintegy kiáltványyszerű formában hirdesse a montázs fölforgató és egyben emancipatív erejét.¹³ Ennek feltárásához kissé távolabbról kell gombolyítanunk a történeti fonalat.

Zsilka János egyetemi előadásait többen látogatták a neoavantgárd körből, minden valószínűség szerint művészetük tudományos igazolását találták meg a nyelvész kutatásaiban.¹⁴ Zsilka szerint a szintagmatikus szerkezetek kezdetleges mondatformák vagy „ösmetaforák”, montázsszerűségükben archaikus rekvizitumok. Bennük rejtett módon jelen van a nyelvtörténet, ami tett-értékű antropomorfizáló gesztusokból áll: ezek révén az ember eredeti konkrét, szó szerinti nyelve összevonó tendenciák során elvonttá vált. „A fiú a tehenet a jászolhoz köti”-mondatban¹⁵ az absztraháló transzformáció eltüntette a (Zsilka szerinti) eredeti és szó szerinti összefüggést, vagyis azt, hogy „A fiú köteleket köt a tehenre”, illetve, hogy „A fiú kötéssel köti a tehenet (a jászolhoz)”. „Tehenet kötni a jászolhoz”, ez egy montázsszerű és metaforikus kifejezés, csak éppen holt metaforáról van szó, bár ez a holt metafora őrizi magában önnön történetét, mondja a nyelvész. Innen már egyenes út vezet az avantgárd kritikai gesztushoz: amennyiben a nyelv mint intézmény ilyen megszilárdult metaforákkal van tele, akkor ezeket át kell rendezni, vagy rá kell mutatni eredetükre. Hogyan adaptálódik, fordítódik át ez St. Auby zsilcai eredetű szövegébe?

¹² És a filológusok lázálomukban teszik mindezt. De tekintsünk el ettől, mert akkor el kellene képzelnünk, ahogy egy filológus ökölrázás közben lázálmodik – ez képtelenségnek tűnik, még egy filológus részéről is. Hacsak nem onániáról van szó. Ez, szexuális vonatkozásai lévén, végül is illik a képbe.

¹³ Az itt olvasható rész, melyben St. Auby és Zsilka szövegeinek kapcsolatát elemzem, átdolgozott formában a következő tanulmányból származik: MÜLLNER András: *A filmes performativitás. Erdély Miklós vetítései.* = *Metropolis* 11/4 (2007), 24–44, i. h. 32

¹⁴ Így többek között Bódy Gábor, Erdély Miklós és Dobai Péter is utalnak Zsilkára.

¹⁵ A példa Zsilka Jánostól származik, lásd ZSILKA János: *Nyelvi rendszer és valóság.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1971, i. h. 92–93.

a nyelv az élet sémája. sémája, azaz koporsója, amit a tett, a formáló tett megnyit, és áthat. válasszunk ki egy példamondatot. köti kötéllel a tehenet. ennek a példamondatnak az elemei, szerkezete, jelentése ugyanolyan végtelen egyszerűséggel és természetességgel illeszkedik életünkbe, mint az a mondat, hogy »nagyképességű ember, tehát remekül keres«. az új csoportosítás ötletéből kiindulva, felcseréléssel, behelyettesítéssel, magán a nyelvi szerkezeten nem változtatunk, de amint a valóság egyéb elemeivel hozzuk kapcsolatba, azaz tetté formáljuk, kiderül, hogy nem csupán a nyelvi forma belső viszonyairól van szó, hanem az új módon csoportosított szerkezet a környezetében zavart kelt, azzal konfrontálódik és változásra ingerli. idegen elemként jelenve meg környezetében olyan módon hat, mint abban a képzeletbeli rendőrségi jegyzőkönyvben, amiben a főnevek helyére minden esetben ez a mondat kerül: köti kötéllel a tehenet, kétségtelenül új szempontokat fog nyújtani az életünkhöz s így bátran állíthatjuk, hogy a régi szerkezet új szerkezet, új életfázis létrejöttét idézte elő. [...]»¹⁶

A részletben a tetté formálás lehetősége egyelőre hipotetikusan merül fel (mint a kiáltványokban általában), hiszen az idézett mondatot egy *képzeletbeli* rendőrségi jegyzőkönyvbe írjuk. Nem tekinthetünk el azonban attól, hogy (igaz, más módon, de) az említett tett mégiscsak végrehajtódik. A beszélő nemcsak mondja a montázst (definiál), de csinálja is, hiszen idézi a zsilikai példát (még ha ez a csinálás a jelöletlenség miatt elsőre nem feltétlenül tűnik is fel). Jelen esetben tehát egy textuális montázsról van szó (vagy egy textuális *kentaurról*, hogy St. Auby Balázs Béla Stúdió-beli filmjére utaljék). Ezzel együtt fel kell hívni a figyelmet az idézet nekrofil jellegére: a nyelv itt koporsó, amelyben az élet maga fekszik, míg a *formáló* tett fel nem nyitja ezt a koporsót és át nem *hatja*. A *nyelvvél* (konvencióval, intézménnyel, bürtönnel) ily módon szembeállított tett egyébként nem mai találmány, egészen Kassáknak *A Tett* című lapjáig visszamehetünk (vagy ha már addig, akkor tovább is, a *Die Aktion* című német aktivista lapig, hogy csak az avantgárd körén belül maradjunk):

Az új irodalomnak, hogy önmaga fontosságát beérhesse s igazságaival és szépségeivel, amelyek mindig az élet lényegéből formáltattak, hatni tudjon: szabadulnia kell minden konvencionális „eszmei” és technikai pályvától. Mert mindaz, ami a tegnapi művésznek alkotó forma, vagy tartalmi lényeg volt, az a mai alkotónak csak lejtőbe vágott csatorna lehet a lényeg elvesztéséhez.¹⁷

„Hatni tudás”, „élet”, „szabadulás”, „konvenció”, „pányva” – ezek a szavak mind kulcspozícióban vannak (vagy egy-egy szinonimával jól beazonosíthatók) St. Auby szövegében, még a *pányva* is párjára talál a *kötélben*. Hasonlóképpen ismételi St. Auby egy Beke Lászlónak adott 1971-es interjújában. Ott a „tettmontázs” kifejezés mellett a másik fontos szókapcsolat a „konkrét valóságban megnyilvánulni”.¹⁸ Ezzel párhuzamosan Kassák az aktivizmust „közvetlen cselekvésként” definiálja.¹⁹

¹⁶ SZENTJÓBY Tamás: *köti kötéllel a tehenet. ismeretterjesztő akció* (Egyetemi Színpad, 1973. április 8.). = PAPP Tamás (szerk.): *Jelenlét. Szógetető* 1/1–2 (1989), 268–269.

¹⁷ KASSÁK Lajos: *Programm. = A Tett* (1916/10), 153–4. Lásd még BÉLÁSI Miklós, POMOGÁTS Béla (szerk.): *Jelzés a világba. A magyar irodalmi avantgarde válogatott dokumentumai*. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1988, 60–62, i. h. 61.

¹⁸ BEKE László: *Beszélgetés Szentjóbby Tamással*. = PAPP Tamás (szerk.): *Jelenlét. Szógetető* 1/1–2 (1989), 255–262, i. h. 255., 257.

¹⁹ Kassák Lajos: *Aktivizmus. = Ma* 4/4 (1919), 46–51. Lásd még BÉLÁSI, POMOGÁTS, Jelzés a világba, 138–149, i. h. 138. – *Az ebéd* St. Auby-féle, *Puskin Utca*-beli olvasata ezekből a fogalmakból építkezik: „cselekedet”, „prezentáció”, „valóság tett”, „bevezetés a realitásba”, „visszatérés a piacra”.

Mint már jeleztem írásom elején, mindez távolról sem azt jelenti, hogy St. Auby epigon volna. Ez többek között azért sem állítható, mert a neoavantgárd akció, ha ideológiailag és manifesztumszinten sokban hasonlít is elődjére, mégis sokban más-ként szerveződik, mint a klasszikus avantgárd esemény. Itt pusztán arról van szó, hogy a neoavantgárd szövegei ismétlő jellegűek – mint azt már allegorikus jellegük kapcsán Erdély Miklós műveiről is próbáltam megmutatni. A magam részéről egyébként még véletlenül sem akarom ezt az ismétlő jeleget művészettörténeti korszakok drámájában színre vinni, és így posztmodern színben feltüntetni a (neo)avantgárdot. Ehelyett hadd ismételjem meg itt Zsilka János egy mondatát (amit ő más kontextusban fogalmazott meg, és olyan esszencializmussal, amit az idézettel együtt itt nem szeretnék megörökölni): „Az állapot összefüggéseiben történeti összefüggések reprodukálódnak.”²⁰ Ahogy St. Auby szemében kultikusnak tűnő tanulmányomban leírtam, az allegóriának mint az avantgárd retorikai előzményének gondolata Peter Bürgernek *Az avantgárd elmélete* című könyvéből származik, aki ezt a tézist Walter Benjamin értekezései alapján dolgozta ki. A „nekrofil gangrape” tagjai közül hárman (Goethe, Schiller, Schopenhauer) az allegóriával szemben a szimbólumot részesítették előnyben esztétikai ideológiájukban, és ez a nézet a 19. században uralkodó maradt. Walter Benjamin ezzel a hagyománnyal szemben rehabilitálta az allegóriát. Kora avantgárd törekvéseire (például a dadaizmusra vagy az expresszionizmusra) és a filmre is érvényesnek tartotta az allegóriát mint *aurafosztó* (vagy egy St. Auby által is sokat használt és alkalmazott fogalommal élve: képromboló) eljárást. Az allegorikus elv előtérbe állításának szándékát a kortárs művészetfilozófia minden bizonnyal Benjaminszólástól örökölte, ha hihetünk a nagyszámú hivatkozásnak, köztük a Benjamin Buchlohénak: „A montázs eljárása az, amelyben minden allegorikus elv beteljesül: a kisajátítás és a jelentés kiürítése, a töredékesség és a töredékek dialektikus egymás mellé helyezése, valamint a jelölt és a jelölő elválasztása.” Tegyük hozzá, ez az elv egyben lehetetlenné is teszi az eredetiséget, legalábbis annak mitikus formájában.

Végül egy szótörténeti bemutatóval zárom ezt az írást, mégpedig a *kókler* történetének bemutatásával. Ha minden igaz, a *kókler* német eredetű szó, a *der Kohl*-ból származik, jelentése a ’káposzta’ mellett: ’hülyeség’. Így tehát aki *kókler*, az ’hülyeséget beszél’. St. Auby így vonja használatba: „Nem csoda, hogy az utcán járva gyakran botlom kisebb-nagyobb csoportokba, akik azt kiabálják, hogy ’Müllnera-kóklera-müllnera-kóklera’. Brahmahaha!”²¹ Két lehetőség áll fenn: vagy igaz tanú módjára beszámol a valóságról, vagy egy olyan beszédaktust hajt végre (csúfolódik), amellyel kapcsolatban nincs értelme igazságról és hamisságról beszélni, hiszen itt a *beszéd tett* volta a lényeg. Mivel az előbbit illetően nincs megfelelő támpontom (ráadásul, ha lenne, se tudnék mit kezdeni vele, hiszen ebben az esetben St. Auby pusztán beszámol az eseményekről, ez pedig írását nem jellemezné lényegileg), ezért ennek a lehetőségnek a mérlegelését ideiglenesen elhalasztom. A második, retorikusnak nevezhető lehetőség érdekesebbnek tűnik, már csak azért is, mert azzal a személlyel kapcsolódik össze a szó művészettörténeti pályafutása, aki jelen esetben felhasználja: St. Aubyval. Éppen St. Auby és társai ellen használták a hatvanas években ezt a szót, nyilvánvaló denunciatív szándékkal, többek között a későbbiekben az avantgárd érdekében sokat munkálkodó Pomogáts Béla a *Magyar Ifjúság* hasábjain, 1967-ben: „Fiatalkorukról van szó, mindannyian húszegynéhány évesek. Kár lenne értük, ha jobb ügyhöz méltó buzgalommal és hittel fogódznának a misztifikált ösztönösség happeningnek nevezett hóbortjaiba. Kár lenne értük, ha tanulásra s már-már alkotásra való éveiket egy kóklerség oltárán

²⁰ ZSILKA: *Nyelvi rendszer és valóság*, 226.

²¹ KRUSOVSKY és mások: *Közegésztelen töredékek*, 22.

áldoznák fel.”²² St. Auby tehát újra ismétél, és ismétlése két értelemben is tett értékű. Egyrészt performatívumról van szó, másrészt viszont idézetről. A kettő messze nem mond ellent egymásnak: a performatívum úgy tesz szert performatív értékre, ha azt azonosítani lehet mint ismétlést (persze nem feltétlenül konkrét azonosításról van szó, hanem a kontextus azonosításáról, amiben az adott szó meg szokott jelenni). A jelen tanulmány által nyitva hagyott kérdések közül az egyik éppen az, hogy mennyire sikerült a szóban forgó csúfolódó *recycling*gal, performatív megnyilatkozással St. Aubynak „megnyitni és áthatni a koporsót”.²³ Másképp fogalmazva, egyszerű ismétlés helyett mennyire sikerült új kontextusba helyezni ezt a bizonyos szót: felülírni azt a hatalmi konvenciót, ami a kóklerral mint megbélyegzéssel jár. Ami viszont ezzel szemben bizonyosnak látszik, az az, hogy visszatértünk a kísérteties témájához. Egy koporsó megnyílt, bár talán nem abban az értelemben, ahogy azt St. Auby szerette volna.

²² POMOGÁTS Béla: *Happening*. = *Magyar Ifjúság* (6.5. 1967). Újraközölve: *Magyar Műhely* 41/123 (2002), 71.

²³ Nem akarom azt a látszatot kelteni, mintha minden egyes kritikai megjegyzést vagy retorikai vágást válasszal illettem volna ebben az írásban. St. Auby sok kifogást emel az említett tanulmányommal kapcsolatban. A tervem az, hogy ezekre egy másik alkalommal még részletesen visszatérek.

Kántás Balázs „Komor ég alatt”

A szép aktualizálása Paul Celan kései költészetében

Jelen tanulmányban a szépség aktualitásával, annak lehetséges megjelenési formáival kívánok foglalkozni Paul Celan, a XX. század emblemikus költőjének költészetén belül, a szerző három, viszonylag ismert kései versének elemzésén keresztül, rávilágítva Celan szépségről és művészetéről alkotott eszményének néhány lehetséges aspektusára.

Ahhoz, hogy megértsük, mit is jelenthet Paul Celan lírájában a szépség, úgy vélem, szinte elengedhetetlen, hogy bizonyos előismeretekkel bírjunk a szerző életrajzát, történelmi helyzetét, nyelv- és líraszemléletét illetően. A Celan-szakirodalom jelentős része a szerzőt a holokauszt költőjeként tartja számon. A német anyanyelvű, csernovici születésű (Bukovina), zsidó származású (ily módon zsidó identitással is bíró), több nyelvet ismerő költő minden bizonnyal az európai kultúra számos szegmensét magáénak érezhette, ugyanakkor egyes aspektusokhoz, mint például saját zsidóságához is, meglehetősen ellentmondásosan viszonyult. Költői nyelve részint a holokauszt mint történelmi és emberi tragédia, illetve az azt követő esztétikai vákuum hatására költészetének kései fázisában a hallgatás felé közelített, azaz Celan kései versei hermetikus, magukba zárkózó, a valóságra nem, vagy csupán részint reflektáló, magukat az értelmezésnek nem könnyen felkínáló szövegek. Jelen lehet-e hát e sűrű, komor ég alatt íródott, az idő és a tér dimenziójából magát szinte kizáró, önnön terét és idejét megteremtő lírában a *szépség* mint cél, de akár csak téma vagy motívum? Érdemes-e egyáltalán az első pillantásra borús, saját szövegi valóságába zárkózó költészetet az esztétika, a szépség aspektusa felől megközelíteni?

Úgy gondolom, a szépség és annak keresése, a művészi szépség megalkotására vagy inkább újraalkotására való törekvés nem csupán elvétve, áttételesen jelenik meg Paul Celan költészetében, mint azt eleinte a (főként kései) Celan-szövegek kapcsán feltételezhetnénk. Korántsem biztos, hogy Celan lírája oly letisztult, steril, „esztétikamentes” volna, mint az felszínes olvasásra tűnhet. Sőt talán nem is annyira szélsőségesen elméleti, filozofikus, semmint esztétikus költészet, ahogyan azt egyik jelentős magyar fordítója, Lator László is burkoltan megjegyzi egyik, a hazai Celan-filológia történetének még viszonylag korai szakaszában írott tanulmányában.¹ Vélhetően inkább arról lehet szó, hogy Paul Celan olyan történelmi, eszmei és emberi kontextusban alkotott, volt kénytelen alkotni, amelyben sok minden, mint például a nyelv kifejezőképességébe vetett hit, a szépség fogalma is, többé-kevésbé átértékelődni látszott, pontosabban: a második világháború, valamint a holokauszt után már semmiképpen sem teljesen ugyanaz számított esztétikai / művészi értelemben véve szépségnek, mint az a korábbi európai tradíciók értelmezésében megjelent – miközben persze kétségtelenül sok közös vonás megfigyelhető az az előtti és utáni idők szépségeszménye között.

¹ LATOR László: *Paul Celan*. = *Új Írás*, 1980/10, 94

Amint Bacsó Béla Ingeborg Bachmann egy, a második világháború utáni európai költészetéről szóló előadására hivatkozva megjegyzi,² Celan lírája a *Grauen és Schönheit*, a borzalom és szépség fogalmi közötti térben helyezhető el. E kategóriák értelmezhetők szélsőségekként, azonban létezhet olyan olvasat is, mely szerint a borzalom alkalmat ad a szépség fogalmának újradefiniálására. A háború és a holokauszt, mint a történelem, illetve azon belül egyéni emberi sorsok által megtestesített borzalmak, adott esetben alkalmat adhatnak a művészet, ezzel együtt pedig az esztétikai értelemben vett szépség létjogosultságának megkérdőjelezésére is. Ingeborg Bachmann és Bacsó Béla véleménye szerint ugyanakkor a művészet megkérdőjeleződése egyáltalán nem feltételezi annak végleges megszűnését, elszikkadását. A kategóriák átértékelődése egyáltalán nem vonja magával azt, hogy bármi is megszűnne létezni, pusztán ami addig létezett, a traumatikus helyzet után más formában, redukáltan vagy rejtetten létezik tovább.

Mint a második világháború után alkotó európai költők jelentős része, Paul Celan ebben a határhelyzetben,³ egy egyszerre történelmi és személyes trauma után kezdte meg és tetőzte be költői működését. Miként Lator László megjegyzi, viszonylag korai verseiben Celan még sok költői képpel és motívummal vette körül versei magvát, azonban ahogyan élete és munkássága haladt előre, egészen tragikus, 1970-es öngyilkosságáig a verseiből egyre inkább eltűntek a felesleges elemek, kései versei körülbelül 1960-tól számítva egyre rövidebb, hermetikussabb, sejtelmesebb és nehezebben értelmezhető szövegek.⁴ Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy mentesek lennének mindenféle szépségeszménytől, szépségre való törekvéstől.

A szépség aktualizálását Paul Celan költészetében három, viszonylag kései versén keresztül igyekszem megvizsgálni, mivel meggyőződésem, hogy ezen érett költemények a lehetséges látszat ellenére hívebben, autentikusabban tükrözik a költő művészetszemléletét és szépségeszményét, mint korai, érett lírájához képest kiforratlan, habár helyenként esztétizálóbbnak mutatkozó szövegei. Babits⁵ szavaival élve hiszem, hogy *ami valóban szép, az nehéz*, mégpedig abban az értelemben, hogy az értelmezésnek olykor ellenálló mélységet hordoz, megértéséhez pedig különös érzékenység szükséges.

Az esztétikai értelemben szép mű, melynek fogalma ráadásul egy háború és egy népiirtás után szükségszerűen átértékelődik mind az individuális, mind a kollektív tudat szintjén, mindig túlmutat önmagán, mindig valami sokkal többet hordoz annál, mint ami. A költészet megnyugvást, feloldódást hordoz magában, adott esetben az intellektuális-spirituális értelemben vett pusztulás utáni újrakezdés lehetőségét. Nem fogalmazhat azonban egyértelműen ott és akkor, ahol és amikor minden felborulni, megrendülni, a visszájára fordulni látszik, és ahol az emberi nyelv már nem képes a korábbi tradicionális értelemben szépnek tartott retorikai eszközökkel, szóképekkel, alakzatokkal, metaforákkal megfelelni egy definíciónak, mely ha meg nem is szűnik, de gyökeresen megváltozik, mintegy önmagát változtatva

² BACSÓ Béla: *A szó árnyéka. Paul Celan költészetéről*. Pécs, Jelenkor, 1996, 6–7. A tárgyalt BACHMANN-szöveg helye: Ingeborg BACHMANN: Frankfurter Vorlesungen. Probleme zeitgenössischer Dichtung. = UÖ: *Werte*, 4. k., szerk. Christine KOSCHEL et al., Piper Verlag, 1978, 108.

³ Paul Celanról szóló doktori disszertációjában Kiss Noémi több helyen nevezi Celant határháború, kultúrák és korszakok határait átlépő, ugyanakkor őket össze is kötő költőnek. Lásd KISS Noémi: *Határhelyzetek. Paul Celan költésze és magyar recepciója*. Budapest, Enigma, 2003.

⁴ LATOR László: *Utószó*. = Paul CELAN: *Halálfüge*. Ford. LATOR László, Budapest, Európa Könyvkiadó, 1980, 123–128.

⁵ Babits szállóigévé vált állítását, valamint annak bővebb kifejtését többek között lásd: BABITS Mihály: *Könyvről könyvre*. = *Nyugat*, 1934/14–15. <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00580/18143.htm>

meg. A szépség teljesen más formában aktualizálódik és tör elő újra abból a művészeti-eszmei közegekből, amelybe egy olyan történelmi-eszmetörténeti folyamat juttatta, mely megkísérelte elpusztítani, a létező fogalmak közül per definitionem kitörölni is. Meglátásom szerint Celan költésze bizonyos szempontból védekezés is, védekezés a holokauszt és a második világháború emberekkel, eszméikkel, értékekkel, művészetekkel szembeni támadása ellen, e védekezés keretében pedig a költő a művészi nyelvhasználat adta lehetőségekkel élve igyekszik újrateremteti azt, ami majdnem vagy részben megsemmisült, komolyan sérült. De vajon involválja-e a művészet fogalma a művészi-esztétikai szép fogalmát, vagy létezik olyan művészet, mely nem törekszik a szépségre, csak egyfajta absztrakt tisztaságra? Nem szépség-e már ez is? Erre a kérdésre talán nem létezik egyértelmű válasz, azonban meglehetősen valószínű, hogy Celan három, elemzésre kiválasztott, művészet-filozófiai-líraelméleti interpretációt is megengedő verse egyértelmű bizonyíték arra, hogy a szerző kései, hermetikussnak és olykor talán obskurusnak is aposztrofált lírájában ugyanúgy a szépség elérésére, nem pedig a meghatározható esztétikai minőségek felszámolására törekedett.

A sokat idézett *Fadensonnen (Fonálnapok)* című költemény 1967-ben, az *Atemwende (Lélegzetváltás)* című kötetben jelent meg, mindössze három évvel a költő tragikus halála előtt. A verset Lator Lászlónak a *Halálfüge* kötetben olvasható fordításában⁶ idézem:

a szürkésfekete pusztán.
Egy fa-
magas gondolat
fényhangot fog; van
még dalolnivaló
az emberen túl is.⁷

A verset elsősorban művészetelméleti vagy líraelméleti költeményként szokás olvasni, és már a szerző életében született róla interpretáció. Kiss Noémi felveti annak lehetőségét, hogy a szöveget talán érdemes az ironia szemszögéből megközelíteni – ezen olvasat szerint a *Fadensonnen* utolsó két sora, mely szerint léteznek dalok az *emberen túl is*, afféle ironikus túlzás, mely alatt inkább önmaga ellenkezőjét kell érteni, azaz: hogyan is létezhetne bármi az emberen túl?⁸ Ez csupán vízió, játék a szavakkal, de a szavak önmagukban semmit nem érnek, mint ahogyan többé a világ, az ember sem.

A költemény kiindulópontja olyan költői kép, melyben egy *szürkésfekete pusztaság* (hamuvá égett táj?) felett *fonálnapok* gyülekeznek. A német *Fadensonnen*, mely Paul Celan összetett neologizmusa, nehezen értelmezhető, enigmatikus jelentést hordoz – azonban minden bizonnyal arról lehet szó, hogy a táj feletti komor égbolton gyülekező felhőkön fonálszerűen tűnnek át a napsugarak, keresztültörve a pusztulás (vajon a holokauszt?) utáni légkör rácsain. A szürkésfekete pusztaság képe meglehetősen hasonlít T. S. Eliot klasszikus versének, a *The Waste Land*nek *pusztaországára*, a két versnek pedig közös pontja, hogy mindkettő világháború után íródott. Eliot klasszikus verse ily módon megelőlegezi Celan hasonló tematikájú költeményét – Celan verse ennek értelmében dialógust folytat többek között T. S. Eliot művével.

⁶ Lator László fordítását lásd: Paul CELAN, *Halálfüge*, 77.

⁷ Az eredeti mű: über der grauschwarzen Ödnis. / Ein baum- / hoher Gedanke / greift sich den Lichtton: es sind / noch Lieder zu singen jenseits / der Menschen.

⁸ KISS Noémi: *Határhelyzetek*. 175–176.

A *famagas gondolat* ismét nehezen értelmezhető szókapcsolat; a fa és annak magassága azonban lehet a növekedés, az élet, az újrakezdés szimbóluma – famagas gondolat sarjad a pusztítás után szürkésfekete pusztaságon, mely felett a napfény is feltűnik, azaz valami újraéled, újjáalakul. A *gondolat* motívuma mentális tevékenységre, emberi vagy isteni jelenlétre utal, hiszen gondolat, gondolkodás nem létezhet a gondolkodó, a gondolkodás által pedig teremteni képes elme nélkül. A gondolat ráadásul *fényhangot* (*Lichtton*, mely az eredetiben a filmgyártásban is használatos szakkifejezés, tehát nem csupán Celan költői neologizmusa) fog, e hang pedig, mely a fényt is magában foglalja, mindenképpen földöntúli, transzcendens motívum, olyan hang, mely valami felettes értéket, az emberi világon túli erőt hordoz. A pusztaságban, a vers metaforikus terében olyan motívumok, jelenségek kerülnek előtérbe, melyek akár arra is utalhatnak, hogy az elpusztítani kísérelt szépség újra feltűnik, újra megteremtődik a vers világán (s talán nem csak azon) belül. Vajon esztétikai értelemben szép látvány-e a versben vázolt költői látomás? Egy háború és/vagy népiirtás után (amennyiben megint csak Celan személyes tapasztalataira gondolunk) a szépség és a művészet szinte eltűnt a létezésből, a világ szürkésfekete pusztasággá változott. Az emberi alkotóerő azonban ekkor sem ismer határokat – az égbolton fonálnapok gyülekeznek, a komor ég alatt pedig famagas gondolat fakad és kap fényhangba. E lírai jelenségek egytől egyig utalhatnak arra, hogy a művészet, a művészi szépség újjáéled, aktualizálódik, megjelenik.

A vers záró sorai szerint *van még dalolnivaló az emberen túl is*. Az állítás véleményem szerint, habár Kiss Noémi megközelítése alapján értelmezhető ironikusan, sokkal inkább egy művészi, költői koncepció kijelentéseként értékelhető. A *van még dalolnivaló* egyértelműen utalhat arra, hogy a pusztítás, a pusztaság ellenére léteznek még *dallamok*, azaz eldalolni való (a német eredetiben *Lieder zu singen – eléneklendő dalok*), a művészet, a költészet, és ezzel együtt a szépség nem halt meg, továbbra is létezik, még ha más formában, más elvek szerint is. Ami azonban *jenseits der Menschen – az emberen túl van*, talán az ember után, egy ember nélküli világban (a szürkésfekete pusztaságban?) létezik, ám a vers azt az olvasatot is lehetővé teszi, hogy ami *az emberen túl* létezik, az az ember által nem érzékelhető tartományban, mint transzcendens, metafizikai entitás van jelen, s létezése nem feltételezi az emberiség létezésének megszűnését, az ember világból való eltűnését. A két értelmezés között meglehetősen nagy szakadék tátong, hiszen nem mindegy, hogy valami az ember pusztulása után, vagy az ember által nem érzékelhető, metafizikai világban létezik. Noha az olvasatok egyenrangúak, amennyiben helyt adunk annak az elgondolásnak, hogy Celan költeménye az esztétikumot, a művészi szépet szándékozik aktualizálni, újradefiniálni, akkor inkább a metafizikai értelemben az emberen túl lévő dalokra gondolhatunk. E költői, művészi kijelentés pedig, mely szerint mindannak ellenére, ami a világban történt és történik, van dalolnivaló *az emberen túl*, implikálja azt is, hogy a művészet és általa az esztétikum nem szűnt meg, nem szűnhetett meg létezni – a művész célja pedig nem kevesebb, mint hogy elénekelje az emberen túli dalokat, és olyan művészetet teremtsen, mely akár a korábbi, eszmei-szellemi pusztítás előtti szépet is meghaladhatja.

Közismert, hogy Celan kettős nyelvszemlélete keretében egyrészt célja lehetett az addigi nyelv lerombolása,⁹ másrészt egy új, a korábbinál mélyebb tartalmak kifejezésére képes költői nyelv megalakítása. Ezek alapján elképzelhető, hogy az új nyelv igénye újfajta művészet, újfajta esztétikum kialakításának igényét is jelenti, innen nézve a vers az esztétikum keresésének allegóriája is.

⁹ Lásd többek között: SZEGEDY-MASZÁK Mihály: *Radnóti Miklós és a holokauszt irodalma*. = <http://nyitottgyetem.phil-nst.hu/lit/holoc.htm>

A következőkben Celan egy másik, *Im Schlangenwagen* (*Kígyózó vagonban*) című verse kapcsán körvonalazom a művészi szépség keresésének és aktualizálásának költői dilemmáját. A vers ugyancsak az *Atemwende* című kötetben került publikálásra, tehát Celan ugyanazon kései alkotói korszakához tartozik, mint a *Fadensonnen* is.¹⁰ A szöveget Hajnal Gábor fordításában idézem, a magas színvonalú fordítás kisebb-nagyobb eltéréseket mutat az eredetihez képest.

Kígyózó vagonban,
fehér ciprusok mellett,
özövízen át
fuvaroztak el.

De benned,
születésedtől fogva,
más forrás habzott,
a fekete
emlékezés sugarán
napfényre kúsztál.¹¹

Az *Im Schlangenwagen* kezdetű költemény valószínűleg a holokauszt borzalmas élményének megörökítéseként is értelmezhető, erre utal a *Schlangenwagen* szóösszetétel is, mely lehet a fenti fordítás szerint kígyózó vagon, kígyóvonal (vagy vonatkígyó), de akár kígyókkal teli vagon, kígyók vontatta fogat is, ahogyan azt különböző fordítások, pl. Marno János vagy Lator László átültetései másként értelmezik. Ahogyan Bartók Imre fogalmaz, a *Wagen – vagon* szóhoz társítható asszociációkat ecsetelni talán teljességgel felesleges.¹² Ugyancsak Bartók hozza kapcsolatba a fenti verset az Orpheusz-mítoszszal és az *katabázis*, az (alvilágba való) alászállás motívumával.

Celan minden bizonnyal ismerte az Orpheusz-mítosz egy középkori német feldolgozását, melyben megjelenik a fehér ciprus és az özönvíz motívuma, a másik lehetséges forrás pedig valószínűleg azonos Mnemoszünével, az emlékezet görög mitológiai forrásával. Orpheusz alászáll az alvilágba, hogy halott kedvesét, Euridikét kimentse és visszahozza az élők világába. Bartók Imre interpretációja szerint a versben Orpheusz néma szereplő, a vers megszólítottja pedig lehet akár Euridiké vagy bárki más, sőt, tehetjük hozzá, önmegszólító versről is szó lehet.¹³ Bartók kapcsolatba hozza Celan versét Orpheusz mitológiai bukásával – a mitikus költő elveszíti szerelmét, Euridikét, aki végül a Hádészban marad. A művész bukása azonban Celan költészetében szorosan kapcsolatba hozható a művészet és a szépség radikális aktualizálásával és újragondolásával. Ahogyan Bartók fogalmaz, Orpheusz bukása a művészet sikere, hiszen a mű már magában a mítoszban készen áll. Amennyiben elfogadjuk ezt az interpretációt és feltételezzük, hogy az *Im Schlangenwagen* című költeményben Celan tényleg az antik Orpheusz-mítosz egy

¹⁰ A pontosság kedvéért megjegyezném, hogy a *Fadensonnen* és az *Im Schlangenwagen* kezdetű versek már korábban, 1965-ben is publikálásra kerültek egyazon önálló kötetben, korlátozott példányszámban, a Celan feleségének illusztrációi kíséretében megjelent rövid versciklus, az *Atemkristall* (*Lélegzetkristály*) darabjaiként.

¹¹ Az eredeti szöveg:

IM SCHLANGENWAGEN, an /der weissen Zypresse vorbei, / durch die Flut / fuhren sie dich. / Doch in dir, von Geburt, / schäumte die andere Quelle, / am schwarzen / Strahl Gedächtnis / klommst du zutag.

¹² BARTÓK Imre: *Paul Celan. A sérült élet poétikája*. Budapest, L'Harmattan, 2009, 160–162.

¹³ Bővebben Hans-Georg Gadamer foglalkozik az én-te viszonyával, lehetséges referenciával Paul Celan költészetében. Lásd GADAMER: *Wer bin ich und wer bist du?* = UŐ: *Ästhetik und Poetik II. Hermeneutik im Vollzug. Gesammelte Werke*. 9. k. J. C. B. Mohr (Paul Siebeck) Verlag, 1993, 63–147.

változatát idézi meg, akkor a költő, a (csaknem poszt)modern művész dialógust folytat az antikvitással, a görög kultúrával és annak szépségeszményével. A szépség és a művészet újrafogalmazása nyomán olyan művészet és esztétikum alakulhat ki, mely a pusztítás – a kigyózó vagonban történő utazás – után a megelőző művészetet is képes meghaladni. Bartók elgondolása szerint a katabázis, az alvilágba történő alászállás motívuma nem feltétlenül a halállal való szembenézést tűzi ki célul, sokkal inkább a *Grauen*, a borzalom megtapasztalásáról van szó általa, hiszen Bacsó Béla elgondolását követve a borzalom után létrejöhet egy újfajta, az előzőeket is meghaladó szépségeszmény. A katabázis után ott csobog a művész lelkében a *másik forrás*, az emlékezet forrása, melynek útján az *emlékezet sugarán* a művész-költő-Orpheusz (?) a borzalom szélsőségeit, az alvilág sötéttségét megjárva a *napfényre kúszik*. A napfényre történő felkúszás költői képe meglátásom szerint párhuzamba állítható a fentebb elemzett *Fadensonnen* című verssel, amelyben a napsugarak a szépség pusztítás utáni újbóli megjelenését is szimbolizálhatják. Orpheusz, a mitikus költő megjárja az alvilág mélységeit, hogy szerelmét, Euridikét, aki lehet akár a keresett szépség megtestesítője is, megmentse – azonban ha őt el is veszíti, még mindig ott van az emlékezet forrása, a megjárt alvilági borzalmak után pedig képes kitörni a napfényre. A katabázist, az alászállást végül a felszínre való visszatérés követi. E szerint tartható állításnak tűnik, hogy Paul Celan versei aktualizálni kívánják a szépséget, a borzalmakat követően pedig új értelmet, új definíciót kívánnak adni neki. Értelmezzük az *Im Schlangenwagen* című verset akár az Orpheusz-mítoszt szem előtt tartva, akár általánosabb kontextusban, a szövegből mindenképp kiolvasható a holokausz által megtestesített borzalom, illetve a lélekben csobogó másik forrás, mely erőt ad a fény felé kapaszkodáshoz, azaz a borzalmakból való kitöréshez, az újrakezdéshez. Innen nézve a költészet, a művészet egyik célja lehet a borzalommal való szembeszállás, majd az új szépségfogalom, az új értékek megteremtésének kísérlete.

A költői alászállás motívumának értelmezhetősége után a következőkben a szépségnek és igazságnak a gondolkodókat már az antikvitástól kezdve izgató viszonyára, viszonylagosságára igyekszem rákérdezni Celan *Ein Dröhnen (Megzendül az ég)* című kései verse kapcsán, mely igazság és művészet, igazság és szépség kapcsolata felől bizonyul termékenyen értelmezhetőnek. A verset Lator László húnek mondható tolmácsolásában idézem (ugyancsak a *Halálfiúgából*):

az igazság maga
lépett az emberek
közé,
metafora-
fergetegbe.¹⁴

Kiss Noémi Celan-monográfiájában felveti a vers interpretációja kapcsán Nietzsche metaforaelméletének bevonását, mely szerint az emberek számára a tények csupán homályos metaforák képében válnak elérhetővé, így pedig szinte minden jelentéstartalom hozzáférhetetlen. A nyelvet bár az ember hozza létre, uralkodni nem képes felette – a nyelv önálló életre kel, önálló rendszert alkot, melyben a jelentések instabil, folyamatosan változó struktúrákat eredményeznek.¹⁵ E felfogás természetesen megelőlegezi a 20. század nyelvi fordulatát, illetve a posztmodern filozófiai-irodalomtudományi irányzatok, főként a dekonstrukció nyelv- és jelentésfelfogását.

¹⁴ Az eredeti vers:

EIN DRÖHNEN: es ist /die Wahrheit selbst /unter die Menschen / getreten, / mitten ins / Metapherngestöber.

¹⁵ KISS Noémi: *I. m.* 175–176

Celan valószínűleg maga sem hitt teljes mértékben a nyelv közvetítő-készségében, költőként azonban mindenképp igénye lehetett egy új költői nyelv megalkotása, mely kései verseiben, szokatlan metaforikus szóösszetételei,¹⁶ jelentéstömörítései, művei szemantikai telítettsége révén minden bizonnyal sikerült is neki.

Nyilván nem válaszolható meg egyértelműen az a kérdés sem, vajon a fenti vers ironikusan vagy szó szerint értelmezendő-e – bizonyos értelemben mindkét interpretáció megállja a helyét. Ha azonban feltesszük, hogy a fenti Celan-vers nem ironikus hangon szól, hanem a lírai beszélő valóban olyan kijelentést tesz, miszerint a metaforák kavargó fergetegébe – mely minden bizonnyal maga az emberi, és talán egyben a művészi nyelv – valamiféle *igazság* száll alá mennydörgések közepette, akkor elgondolhatóvá válik az is, hogy ez az igazság, mint egyfajta művészi igazság-igaz művészet-abszolút művészet egyben *szép* is, tehát a szépség a pusztítás után is aktualizálódik, újratelemződik, mintegy megváltásként, bizonyosságként száll alá a bizonytalan, metaforákkal, instabil jelentésekkel teli világba. E ponton eszünkbe juthat John Keats ismert verse¹⁷ és a romantika szépségeszménye, művészetfelfogása is, mely természetesen nagyban támaszkodik az antik esztétika elgondolásaira: ami *igaz*, az *szép*, és ami *szép*, az igazságértékkel bír. Igazság és szépség csaknem szinonim fogalmak, de mindenképpen kölcsönösen feltételezik egymást. Amennyiben pedig helyt adunk ennek az *Ein Dröhnen* interpretációjában, úgy Celan műve dialógust folytat a romantika alkotásaival is, de ezeken keresztül magával az antikvitással és annak szépségfelfogásával úgyszintén. Szóba hozhatjuk ezzel kapcsolatban S. T. Coleridge művészetfelfogását egyaránt, mely szerint a művészi szépség – Platón filozófiájából kiindulva – igazságértékkel kell, hogy bírjon, ellenkező esetben a szavak teremtő ereje veszélyessé válhat, akár a társadalomra nézve is, a művész-költő pedig ily módon lázító eszmék, veszélyes extázis terjesztőjévé válhat.¹⁸ Talán Celan számára is éppen ezért fontos, hogy a vers, a költészet, a művészi szép igazságot is tartalmazzon – igazságot akkor, amikor minden érték eltűnni, vagy legalábbis relativizálódni látszik. Habár Celan lírája párbeszédet folytat a romantikával, mint arra bizonyíték lehet többek között az is, hogy életművében számos helyen találhatóak Hölderlintől és egyéb német szerzőktől vett idézetek, a háború és a holokausz után Európára köszöntő eszmei légkör merőben más, mint a romantika eszmei légköre volt. A művészet, a költészet egyrészt már nem akar didaktikusan tanítani, másrészt nincs helye benne a zsenikultusznak, a társadalomra szavai által veszélyessé váló költőnek sem – ebben az értelemben viszont Celan és Coleridge vélt művészi elképzelései merőben hasonlóak. Az újjászülető művészet, így az egymást feltételező igazság és szépség azt sugallja, hogy a metaforafergetegbe leszálló *igazság* egyben *szépség* is, *igazság* alatt

¹⁶ Habár a Celan-filológia kapcsán szokás arról beszélni, hogy Celan kései verseiből kikoptak a metaforák, egyik hazai elemzője, Danyi Magdolna szokatlan szóösszetételeit metaforaként értékeli. Lásd DANYI Magdolna: *Paul Celan (metaforikus) főnévi szóösszetételeinek értelmezéséhez*. Újvidék, A Magyar Nyelv és Irodalom Hungarológiai Kutatások Intézete, 1988.

¹⁷ John Keats: *Óda egy görög vázához – Ode on a Grecian Urn*. A költemény közismert zárószorai:

Beauty is truth, truth beauty,—that is all / Ye know on earth, and all ye need to know.

Igaz szépség s szép igazság! – sohse / Áhítsatok mást, nincs föbb bölcsesség!

Tóth Árpád fordítását többek között lásd: John KEATS, *John Keats versei*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1975, 296–298.

¹⁸ Ezen Platónról eredeztetett költő-kép, a költő veszélyessé válása kapcsán idézhetjük a Kubla Kán c. Coleridge-vers zárószorait:

And all should cry, Beware ! Beware ! / His flashing eyes, his floating hair ! / Weave a circle round him thrice,

And close your eyes with holy dread, / For he on honey-dew hath fed, / And drunk the milk of Paradise.

s „Vigyázzatok!” kiáltana, / „Szeme villám! haja libeg! / Hármast kört reá elébb,

s csukja szemünk szent borzalom, / mert mézen élt, mézharmaton, / s itta a Menyország tejét!”

Szabó Lőrinc közismert fordítását többek között lásd: SZABÓ Lőrinc: *Örök barátaink. A költő kisebb lírai versfordításai*.

I. k., Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 502.

pedig nem feltétlenül verbalizált igazságot kell érteni, hiszen mint minden, a nyelv is elveszítette azt, amire korábban még képes volt – hogy igaz állításokat, stabil jelentéseket kommunikáljon. Másfajta igazságra, másfajta *nyelvre* van szükség, a szépség nyelve pedig a borzalmak után, azokkal szembenézve képes valami olyannak a megalkotására, mely menekülés lehet a történelem, az emberi élet szélsőségei, szörnyűségei elől. Bacsó Béla Celan-könyvének értelmezése kapcsán Németh Marcell is egyetért azzal, hogy Ingeborg Bachmann vélekedése alapján a *Grauen és Schönheit*, azaz az iszonyat, a borzalom és a szépség meglehetősen nehezen meghatározható viszonyai valóban áthatják Paul Celan költészetét.¹⁹ Celan lírája tehát vélhetőleg valóban az iszonyatban gyökerezik, de attól elfordulva, vagy sokkal inkább azzal szembefordulva a szépség, a költészet, a művészi szép megalkotására, újraalkotására és újraértelmezésére tesz kísérletet.

Leonard Olschner,²⁰ a költő egyik német értelmezője Paul Celan és Rilke Shakespeare-fordításai²¹ és olvasatai kapcsán megjegyzi, hogy a szépség eszménye, a költői szó mint a szépség hordozója Celan lírájának is meghatározó eleme lehet, akárcsak Shakespeare, a szerző által németre ültetett költő költészetének. A szépség eszménye egyfajta abszolút és időtlen létező, amelyre a költői szónak mint művészi alkotásnak okvetlenül törekednie kell(ene). Celan lírája, párbeszédben többek közt Rilkével és Shakespeare-rel is, éppen erre törekszik. A szépség olyan létező, mely – akár a *Fadensonnen* című versből kiindulva – az emberen túlról dalol, vagy az emberen túli létezőket teszi láthatóvá, éneklí meg; időn és téren, emberen és emberi létezőkön *jenseits – túl* létezik.

Miként Simone Weil írja: „Talán az az ember részesül a kegyelemben, aki megtudja, mi is a szépség. A szépség labirintus. Akinek van ereje, az eljut a labirintus közepéig. Ott Isten várja, felfalja, majd kiokádja őt. Ezután kijön a labirintusból, megáll a bejáratánál, és minden arra járót békeszeretően befelé invitál.”²² Heidegger szerint a költő szavai által léteket, világokat teremt²³ – ezt Bacsó Béla a filozófus Hölderlin-olvasatai alapján jegyzi meg,²⁴ felvetve azt is, hogy Celan talán nem egészen ezen az úton jár. A *Machenschaft*, a világ technika általi uralásának vágya ugyanis nem ismer korlátokat, nem tisztel semmit, így a költészetet, a művészetet sem – ezzel szemben a valóságon kívüli valóság, az igazságon túli igazság megteremtése különösen nehéz feladat. Mint az köztudott, Celan ismerte Heidegger háború utáni írásait, melyek alapján a *Machenschaft* jelensége mintegy megszünteti a kézművességet, az emberi kéz által előállított, egyedi értékeket, így ha nem is feltétlenül öli meg a szépséget és a művészetet, de megkísérli uniformizálni azokat. Ezzel kapcsolatban jelenti ki Jean Bollack *Herzstein* című könyvében, miszerint a német lírai hagyomány folytathatatlaná vált, jórészt a második világháború borzalmi következtében, ebből kiindulva pedig Celan sem folytathat dialógust akár Hölderlinnel vagy Rilkével. E folytathatlanság okán a német irodalomban nem áll fenn kontinuitás, ami pedig a történelmi trauma

után mégis fennáll, nem valamiféle folyamat, hanem inkább a véletlen eredménye.²⁵ E feltételezéssel természetesen nem tudok egyetérteni, hiszen elgondolásom szerint Celan költészete szellemi kötődéseken, a hagyománnyal folytatott dialóguson keresztül képződik. A Bacsó Béla²⁶ által ugyancsak hivatkozott Hans Jonas elgondolása szerint ugyanis minden jelenbe helyezett helyzet *megértése* a múlttal folytatott dialógus eredménye.²⁷

Derrida Celan-értelmezése szerint a költői *tanúságtétel*,²⁸ mely Celan esetében akár azonos lehet a szépség művészetén keresztül aktualizálásával, szinte lehetetlen feladat. Ám paradox módon a költőnek e megkerülhetetlen feladatra létmódjából következően *vállalkoznia kell*.

Ha figyelembe vesszük, hogy Paul Celan költészetében megfigyelhető a folyamatos istenkeresés, teologikus viszony is, akkor az is elgondolhatóvá válhat, hogy ha a szépség *Istentől való dolog*, akkor a szépség keresése, aktualizálása, újragondolása és újratemtése szorosan összekapcsolható Isten keresésével. Celan költészete, különösen a jelen keretek közt vizsgált kései költészete magában rejtí a szépséget, ám ez a szépség egyfajta – a hermetikus lírai poétika által – *redukált szépségnek* tekinthető. Ez az esztétikai redukció azonban nem jelenti az esztétikum felszámolását, az pusztán más kontextusba helyeződik, egy traumatikus élmény, eszmetörténeti robbanás után új, megváltás-közeli létező jön létre. Mindez természetesen egy lírai folyamat eredménye. A műalkotás, az esztétikum, a költészet által többek leszünk, gazdagabbá válunk (Gadamerrel élve önmagunkhoz jutunk közelebb),²⁹ Paul Celan költészete pedig közelebb juttathat ahhoz, hogy érzékenyebben, átgondoltabban, mélyebben értsük meg önmagunkat és a minket körülvevő világot, akár a szó hermeneutikai értelmében is. Nem tagadható, hogy a szerző kései költészetében gyakran megjelenő nyelv- és művészetfilozófiai dilemmák mellett a megértés lehetőségeit firtató versek a szépséget, az esztétikumot mint az új nyelv alapját, kiindulópontját is kutatják. Az aktualizált szépség pedig képessé válhat arra, hogy az iszonyatból kiindulva és azt legyőzve az újrakezdés lehetőségét adja a komor ég alatt egyre nehezebben lélegző emberiségnek. Gadamer szavaival élve: „A műalkotásban maradandó, tartós képződménnyé változik az, ami még nem egy képződmény zárt összefüggésében van jelen, hanem tovaáramlik, úgyhogy amikor az ilyen képződményekbe belenövünk, egyben túlnövünk önmagunkon.”³⁰

¹⁹ NÉMETH Marcell: *A levegő árnyéka. Értelmezés Bacsó Béla könyveiből.* = Jelenkor, 1999/9, 947–956

²⁰ Leonard OLSCHNER: *Im Abgrund Zeit. Paul Celans Poetiksplitter.* Göttingen, Vandenhoeck und Ruprecht GmbH und Co. KG, 2007, 138.

²¹ Shakespeare 105. szonettjének Celan általi német fordításáról van szó, amelyről többek közt Peter Szondi írt hosszabb lélegzetű tanulmányt. Celan tehát e fordításon keresztül dialógust folytatott többek között Shakespeare-rel is, Shakespeare reneszánsz szépségesezménye pedig hatással lehetett Paul Celan költői koncepciójára még akkor is, ha első olvasatra Celan holokauszt utáni, merőben huszadik századi lírája hermetikussága révén elrejteti látszik a szépségre való törekvést. Peter Szondi tanulmányát Celan Shakespeare-fordításáról lásd: Peter SZONDI: *Celan-Studien*, Frankfurt am M., Suhrkamp Verlag, 1971, 1–26.

²² Simone WEIL: *Kegyelem és nehézkedés.* Ford. PILINSZKY János, Kecskemét, Vigilia Kiadó, 1994, 64

²³ Martin HEIDEGGER: *Beiträge zur Philosophie (Vom Ereignis).* Szerk. F.-W. HERMANN, Klostermann Verlag, 1989, 126–131.

²⁴ BACSÓ Béla: *I. m.* 6–7.

²⁵ Jean BOLLACK: *Herzstein. Über ein unveröffentlichtes Gedicht von Paul Celan.* München, Hanser Verlag, 1993, 19.

²⁶ BACSÓ Béla: *I. m.* 9.

²⁷ Hans JONAS: *Gedanken über Gott. Drei Versuche.* Frankfurt am M., Suhrkamp Verlag, 1994

²⁸ Jacques DERRIDA: *Schibboleth. Für Paul Celan.* Edition Passagen, 1986, 47.

²⁹ Vö. Hans-Georg GADAMER: *Igazság és Módszer.* Ford. BONYHAI Gábor, Osiris Kiadó, Budapest, 2003.

³⁰ Hans-Georg GADAMER: *A szép aktualitása.* Ford. BONYHAI Gábor, = UŐ: *A szép aktualitása.* Szerk. BACSÓ Béla, Budapest, T-Twins Kiadó, 1994, 81.

Száz Pál

A kalauz csábítása

Grendel Lajos: *A modern magyar irodalom története. Magyar líra és epika a 20. században.* (Kalligram, Pozsony, 2010.)

I.

Grendel irodalomtörténetét legalább három Lajos írja. Lajos, az egyetemi tanár, Lajos, az irodalmár, valamint Lajos, a szépíró. Az egyetemi tanár elő tud adni, pontosságra és a lényegre törekszik, érthető, mert jól adagol, s tudja mikor, hol és milyen mézesmadzagot kell elhúzni – továbbá van humora. Birtokolja a tudásanyagot, amit/amiből átad. Majd jön az irodalmár, aki mögött ott áll az olvasottság, a műveltség, az átlátás képessége, a bennfentes titokzatoskodó iróniája. A bennfentességnél pedig a szépíró lép be a képbe, a gyakorló alkimista, aki tudja (reakcióegyenletek ide vagy oda), hogyan működik az anyag, hogyan kell ötvözni, mit mikor mivel vegyíteni – magyarul, hogy hogyan működik a szöveg a műhelyben és azon kívül.

Grendel azonban mégsem osztható három, netán több Lajossal, csak önmagával, hiszen a határok megvonhatatlanok.

A kérdés a következő: kinek ír(nak) Grendel Lajos(ai)? Ezt ő maga válaszolja meg terjedelmes *Bevezető*jében. Tanároknak, diákoknak, irodalomkedvelőknek, a „nem szakmabelieknek” elsősorban, de irodalmároknak is. Vagyis az ún. szélesebb réteg megszólítását tűzi ki célul, meglehetősen heterogén igényeket kell tehát kielégítenie. A fent említett három megközelítés (illetve Lajos) szervesen épül egybe a cél érdekében, hiszen mindhárom külön irodalomtörténetet írhatna. A könyv azonban sem nem tankönyv, sem nem tudományos irodalomtörténet, még csak nem is az író különbejárátú, személyes és exkluzív irodalomtörténete – de mindhárom egyszerre. Grendelnek pedig szerencsére sikerül – hol magabiztosabban, hol kevésbé – a középúton haladni.

Tárgyilagos, de nem humortalan, pontos, de nem száraz stílusa teszi a könyvet élvezhetővé és szerethetővé. Az esszéisztikus hangvétel egyszerűsége törekszik; Grendel kerüli a szakszavak halmozását, egyszerre szubjektív, önálló és egyben az értelmezés kihívásainak eleget tevő elemző. Lényegre törő és velős igyekszik maradni – tudjuk, mondandója hol csap át a domináns, tárgyilagos megállapításokból véleménybe. Kerüli az elragadtatott lelkesedést, a felhördülést, mégsem szenttelen. Ha mindenképpen valamiféle címkével szeretnénk ellátni a könyvet, talán a *kalauz* lenne a legtalálóbb.

II.

Irodalomtörténetet írni koncepcióteremtő esztétikai (avagy rosszabb esetben politikai) ideológia hiányában nem egyszerű vállalkozás. Egyáltalán, az irodalomnak története van, vagy történetei (lásd a közelmúltban)? A nézeteknek, irányzatoknak, véleményeknek meg kell férniük egymás mellett, vitába kell szállniuk egymással, úgy, hogy a mű kompakt maradjon. Grendel könyve e szempontból bátran demokratikusnak mondható, még ha néhány jelentős alkotó ki is maradt belőle. Nem

nyilatkozik megfellebbezhetetlenül, és mindig teret hagy más vélemények számára. Nem érdekli az életrajz, sőt még a szerző esetleges politikai elkötelezettsége sem (lásd Tormay Cécile!), csak a tárgyalt művek esztétikai kvalitása. Az életrajzból pusztán információmorzsák maradnak, már ha azok szükségesek a mű vagy életmű könnyebb megértéséhez.

Grendel senkiről sem szedi le a szenteltvizet, senkit sem avat szentté. Érthető módon, hiszen „az irodalom végül is nem találmánybejelentő hivatal” – mondja Mézőlyt idézve. A könyv nem írja át a huszadik századi irodalom történetét – nagyjából a kánonon belül marad –, még ha be is emel kevésbé reflektált alkotókat (Tormay, Szini, Pap Károly, Remenyik). A könyv eddigi recenzensei nehezményezték Szép Ernő, Szomory Dezső kihagyását, amihez csatlakozhatnék Lengyel Menyhérttel, Barta Sándorral, Molnár Ferencsel – ha akarnék. Vagy miért van Tormay Cécile, és miért nincs az epikus Lesznai Anna? Ezek a kérdések jóllehet jogosak, mégis funkciótlanak, hiszen a könyvnek nem egy új irodalomtörténeti kánon felállítása a célja. A válogatásban – ami inkább szubjektív – pedig legfeljebb a kényszer játszhatott közre. Az irodalomtörténet nem (lehet) katalógus.

Vannak azonban lényegesebb hiányosságok is. Teljesen hiányzik például a gyermek- és ifjúsági irodalom. Ez sajnos általános jelenség, az elméleti megalapozottságú irodalomtörténeti munkák is alig számolnak jelentőségével. Egy irodalomtörténetben azonban helye kellene, hogy legyen például Mándi *Csutak*-regényeinek, Molnár *A Pál utcai fiúk* című művének, a szecessziós meseirodalomnak (Lesznai, Balázs Béla), Zelt Zoltánnak, Csukás Istvánnak vagy Janikovszky Évának.

Grendel könyvéből kimaradt a dráma és az esszé is. Zavarba ejtő ellentmondás van a címben: a főcím irodalomtörténetet ígér, az alcím már csak lírát és epikát. Nem veszünk tehát zsákbamacskát (a *Bevezető* pedig külön figyelmeztet, hogy a dráma és az esszé nem tárgya a könyvnek), mégis érdemes elgondolkodni azon, hogy használhatjuk-e az irodalom(történet) fogalmát a harmadik műnem híján – mostoha sors jut szegénynek, az irodalmárok a színházra testálják, a színházások meg igyekeznek visszapaszolni.

III.

A könyv legélvezetesebb fejezetei az Írók „körön belül kívül”, s a különböző korszakok novellistáinak kisebb fejezetei – Grendel alighanem ezekben van igazán elemében. Szinte alig észrevehetően érződik, hogy a kánonból kimozdíthatatlan „nagyok” általánosan ismert műveit tisztességesen abszolválja, míg a kevésbé jelentős, ám sokszor annál érdekesebb alkotók bemutatásában örömet leli. Ugyanez figyelhető meg egy-egy életművön belül is: a ragyogó Krúdy-fejezetben például a tananyag *Szindbád*- és *Postakocsi*-írások boncolgatása után sokkal kedélyesebben beszél az érett és kései művekről. Mindez azonban inkább benyomás, ami tán az író Lajos számlájára írható, ám hála a másik két Lajosnak, a könyv színvonala egyenletes tud maradni.

Az avantgárd fejezete, pontosabban az avantgárd bemutatása figyelemre méltó (terjedelemben is), ám gyorsan véget ér, alkotói közül azonban csak Kassákot tárgyalja. Miért ez a gyors lekerekítés? Ha Palasovszky és Tamkó Sirtó költészete nem is, a teljesen új hangon megszólaló Barta Lajos prózája alighanem ide kívánczokra.

A fejezetek felépítettségében ügyes és szemléletes szerkesztési elv érhető tetten. Az elemzéshez mindig konkrétum járul, valamiféle illusztrálás, versidézet, vagy egy novella velős tartalma. Ettől a szöveg nem válik megfoghatatlan absztrakcióvá, sem elaprózott ismertetésekké, tények tégelyévé.

Grendel két szempögböl vizsgálja a tárgyalt műveket: egyrészt a kor (irodalmi, eszmetörténeti) kontextusában, másrészt kortárs olvasattal. Az irodalom beszédmódjainak változását figyel, időről időre visszacsatol, vonatkoztat, hasonlít, utal más alkotókra/művekre, s így mintha az éppen tárgyalt, „zoomolt” alkotást művek hálózatában láttatná. Az olvasóba szinte beleivódik az irodalomtörténetnek mint szövegek folyamának felfogása, ellentétben az egyes középiskolai oktatási tendenciák által követett életrajzi elemzésekkel, magukkal az egymásmellettségükben is elszigeteltnek láttatott művekkel. Ebből következik a két fő olvasati stratégia: a könyv olvasható lineárisan (átfogó kép), de akár ugrálva a fejezetek között (szörfözve, a kíváncsiságtól vagy az utánajárás vágyától vezérelve). Segít ebben a könyv átlátható szerkezete, amely nemcsak praktikus, mint egy térkép, de egyfajta ritmust is ad az olvasáshoz. Valamiféle intarziás asztallap, kisebb és nagyobb színes részekből összeépítve.

Grendel sikeresen egyensúlyoz végig, és eléri célját a középutak kereszteződésében. Könyve hiánypótló, mégpedig azok számára, akik szeretnek olvasni és tájékozódni. Diákok, tanárok, egyszerű olvasók (common reader) lehetnek a célközönség, akik eddig olyan irodalomtörténeti munkákhoz folyamodhattak, melyek szubjektívnek mondhatók (mint például Szerb Antalé), esetleg szakmai diszkurzusukhoz kevésbé férhettek hozzá. Grendel könyve azt érzékelteti, hogy az irodalom kaland, mindig van pár ajtó, amit ki lehet nyitni, és ezáltal újabb termekbe jutni. A kötet mézesmadzagok kötege, olvasásra csábít, és ez ma talán nagyobb erény, mint valaha.

codas

Mbps

A betolakodó Fantasy

(részlet¹)

[...] Ahogy Poe-tól Lovecraft irányába mozdulunk, egyre inkább tudatosul bennünk annak a mértéke, ahogy a betolakodó fantasy nyelve – az evilági és a betolakodó közti kontraszt keresésében – elkülönböződik a fikció egyéb formáinak nyelvétől, és kifejleszti a rá olyannyira jellemző kettős módot: egy külső, „valódi” világ leírása démonikus, gyakran ál-analitikus hangon, és a betolakodó „belső világ”, amelynek el kell sajátítania azt a kiválóságot, hogy a másság érzetét kommunikálja.

John P. McWilliams 1989-ben kiadott *The American Epic: Transforming a Genre, 1770–1860* című könyvében a következőképpen ír az amerikai epika nyelvének kereséséről:

[Nathaniel] Tucker megtorpant, mielőtt az amerikai természet leírásának megfelelő nyelvet ki kellett választania. A „völgy”, „halom”, „mélység” vagy „ár(víz)” jellegű főnevek; a „sziporkázik”, „(fel)emel” vagy „kikerekít, körüljár, körülvesz” igék, valamint a „roppant nagy terjedelmű”, „elősegítő” vagy „komor, vigasztalan” melléknevek az elfogadott dikciót a fennkölt kategóriájába sűrítették be. (33–34.)

Tekintettel Poe és a később alkotó H. P. Lovecraft írásaira, felmerülhet a kérdés: amikor végül az amerikai epikus költészet összeroppant az énnel szemben támasztott elvárások súlya alatt, vajon annak nyelve nem volt-e nagymértékben átmentve az új wierd fiction-be? Ez egy olyan kapocs, amelyet maga McWilliams is sugalmazott, bár bővebben nem dolgozott ki.² Figyeljük meg a következő részletet az 1928-as *Cthulhu hívásából*: „A dolgot lehetetlenség volt leírni – nincs az a földi nyelv, amelynek szavai lennének az elképzelhetetlen, bömbölő örületnek ilyen mélységeire, a kozmikus rendnek és az anyag törvényeinek e gyalázatos tagadására.” (195.)³ Vagy az egyik kedvencemet: „Az örült, prizmás torzulásban teljesen természetellenes módon, átlósan mozgott, mintha a fizika és a fénytán minden törvényét a feje tetejére állították volna.” (194.) Vagy „[...] a *dolog* nyáladzva előcuppogott, s zöld, kocsonyás tömegét átpréselte a fekete nyíláson az örült város méreggel átjárt levegőjébe.” (177.) A „hátrahőkölő égbolt” (195.) sajátosságán túl, a külső sztori és a belső történet közti eltérés majdnem abszolút: a *Cthulhu hívása* egy megtörtént esemény tudományos beszámolójaként indul. Ahogyan a „szerző” egyre közelebb kerül a titokhoz, úgy érzékeli a világ és a látens isten permeabilitását (az adott behatolók ebben a mesében az isten kegyencei, akik visszataszító vallásukat csakúgy,

¹ A fordítás az alábbi kiadás alapján készült: Farah MENDLESOHN: *Rhetorics of Fantasy*, Wesleyan University Press, Middletown, Connecticut, 2008, 134–136.

² McWILLIAMS: Prospect, 238–239.

³ A Lovecraft-idézetek a következő kiadásra vonatkoznak: *A sutgó Cthulhu*, (ford. KORNYA Zsolt, Valhalla Páholy, Budapest, 2001.)

mint undorító fajukat és fajkeveredésüket ráerőszakolják az emberekre); a nyelv ezen intenzív fantasztikum-elővarázslás felé tolódik az ál-tudományos, aprólékosan kidolgozott hiperbola által.

A korai amerikai epikus költészet egyik, McWilliams által felismert jellegzetessége az a tendencia, hogy nem a nagy eseményeket ünnepli, hanem a távoli, de bizonyosan bekövetkező jövőben sorra kerülő nagyszerű eseményeket harangozza be.⁴ Összevetve Lovecraftot Poe-val vagy a korai gótikusokkal összehasonlítva a lapszélien túl történő dolgoknak, a mese tárgykerén belül megtörténő rettenet helyett a küszöbönálló horrornak ez az érzéke láthatóan erősebben van jelen Lovecraftnál. A *Cthulhu hívása* feloldódik a közeledő fenyegetettségben; Cthulhu „nagysága” úgy van előre jelezve, ahogyan az amerikai epikus költők ünnepélyesen beharangozták a majdani „nagy amerikai epikus” költeményt. Ez az érzék az 1942-es *Árnyék Innsmouth fölött*-ben még erőteljesebb. McWilliams szerint az amerikai epikus íróknak azzal a problémával kellett szembesülniük, hogy a farmerek és a kereskedők – a két csoport, amely valorizálódott az amerikai köztársaságban – nem kimondottan epikus anyagnak valók. Lovecraft a tétlen gentleman képzetének kisajátításával oldja fel ezt a problémát, aki rendelkezik a világ felfedezésének szabadságával – és Lovecraft gentlemanének világa tartalmazza mindazon helyeket, amelyek az amerikai tradícióban mintaértékűnek bizonyulnak. Az *Árnyék Innsmouth fölött*-ben ez a hely az amerikai kisváros. A mi gentleman-felfedezőnk azért van ott, hogy feltárja a konszenzuális valóság hézagait: azzal az eredménnyel, hogy a város romlottsága behatol a mögöttes országrészbe, a farmerek és kereskedők életébe, szétrombolva azt a nagyobb dicsőség nevében. Egészében nézve ez olyan, mintha Lovecraft, elfogadva mindazt, amit addig olvasott – és ami a majdani Arany Köztársaság amerikai epikus költészete megírásának igyekezetében íródott – meg akarta volna írni annak tükröképét, a romlottság korának epikus költészetét. [...]

Fordította *Hegedűs Orsolya*

⁴ A későbbi amerikai epikus költészeti trend – mint Daniel Boone, akit egy medve hordoz a hátán, egyfajta norvég istenné történő transzfigurációja Daniel Bryan által a *The Mountain Muse*-ban – egyenesen az amerikai heroikus fantasy táplálékául szolgálhatott, felkínálva a linket a heroikus népmesék és a *Conan, a barbár*-szerű alkotások között.

A PRAE.HU könyvei

- Udvariatlan szerelem – A középkori udvariatlan szerelem antológiája* (PRAE.HU) 2006
- A modern brazília elbeszélése – ANTOLOGIA do moderno conto brasileiro* (PRAE.HU) 2007
- Európai nyelvművelés* (szerk.: Balázs Géza és Dede Éva) (PRAE.HU – Inter) 2008
- Európai helyesírások* (szerk.: Balázs Géza és Dede Éva) (PRAE.HU – Inter) 2009
- A magyar reneszánsz stílus* (szerk.: Balázs Géza) (Inter – Magyar Szemiotikai Társaság – PRAE.HU) 2009
- Bizarr játékok. Fiatal irodalomtörténészek fiatal írókról-költőkről* (JAK – PRAE.HU) 2010
- A pillangók nyelve. 20. századi galego próza (antológia).* (PRAE.HU) 2010.
- Th. Arbau: *Orchesographia* (ford.: Jeney Zoltán) (ARBEAU Art Kft. – PRAE.HU) 2009
- Árvai Ferenc Ödön: *Mint viatorlás a tavon* (PRAE.HU) 2008
- Jorgosz Baia – Demeter Ádám: *Angyal üdvözlét* (PRAE.HU) 2007
- Bajtai András: *Betűember* (JAK – PRAE.HU) 2009
- Balázs Géza – Takács Szilvia: *Bevezetés az antropológiai nyelvészetbe* (Pauz-Westermann – PRAE.HU – Inter) 2009
- Barok Eszter – Illés Emese: *Csak a madarak* (PRAE.HU) 2008
- Alexis Bramhook: *Harc Atlantiszért* (PRAE.HU) 2008
- Cristovam Buarque: *Földalatti istenek* (PRAE.HU – Palimpszeszt) 2008
- Luis de Camões *77 szonettje* (PRAE.HU – Íbisz) 2007
- F. Caroso: *Nobilis di dame* (ford.: Havasi Attila) (ARBEAU Art Kft. – PRAE.HU) 2009
- Deák Botond: *Egyszeri tél* (JAK – PRAE.HU) 2010
- Farkas Tibor: *Pártmobil* (PRAE.HU – JAK) 2008
- Ayhan Gökhan: *Fotelapa* (JAK – PRAE.HU) 2010
- Emma Ovary: *Hatszor gyorsabban öl* (PRAE.HU – Palimpszeszt) 2008
- k. kabai Ióránt: *klór* (JAK – PRAE.HU) 2010
- Kele Fodor Ákos: *Textolátúra* (JAK – PRAE.HU) 2010
- Keresztesi József: *A Karácsondi út* (JAK – PRAE.HU) 2009
- L. Varga Péter: *A metamorfózis retorikái* (JAK – PRAE.HU) 2009
- Marno János: *A semmi esélye* (Palimpszeszt – PRAE.HU) 2010
- Milián Orsolya: *Képes beszéd* (JAK – PRAE.HU) 2009
- Ariane Mnouchkine: *A jelen művészete* (Krétakör – PRAE.HU) 2010
- Mohai V. Lajos: *Az emlékezés melankóliája* (PRAE.HU) 2001.9
- Mohai V. Lajos: *Centrum és periféria* (PRAE.HU) 2008
- Mohai V. Lajos: *Egy szín tómsái* (PRAE.HU) 2009
- Mohai V. Lajos: *Kilazult kő* (PRAE.HU) 2007
- Nemes Z. Máté: *Bauzár* (Palimpszeszt – PRAE.HU) 2010
- Pál Dániel Levente: *Ügyvezető költő a 21. században* (Palimpszeszt – PRAE.HU) 2010
- Fernando Pessoa/Álvoro de Campos: *Vérek* (PRAE.HU – Íbisz) 2007
- Pollágh Péter: *A Cigaretta* (Palimpszeszt – PRAE.HU) 2010
- Pollágh Péter: *Vörösróka* (Palimpszeszt – PRAE.HU) 2009
- Sirokai Máté: *Pobárutca* (PRAE.HU – JAK) 2008

Előszó

Benda Balázs: Kalandos történet
Friss dió. A Műhely Kör antológiája
Add ide a drámáid! Hat fiatal szerző drámái

Eddigi számok

1999. 1-2. sci-fi
2000. 1-2. (poszt)apokalipszis
2000. 3-4. Peter Greenaway
2001. 1-2. cyberpunk
2001. 3-4. számítógép
2002. 1-2. média
2003. 1. fantasy
2003. 2. varázslat
2003. 3. édes anyanyelvünk Weöres Sándor
2003. 4. pszichoaktív nyelvszerek
2004. 1. horror
2004. 2. Bret Easton Ellis
2004. 3. devla
2004. 4. Amerika
2005. 1. magyar sci-fi
2005. 2. tetszetek volna forradalmat csinálni
2005. 3. pop history
2005. 4. obszcén középkor
2006. 1. Hajas Tibor
2006. 2. GameZone
2006. 3. Pop-szöveg
2006. 4. Bada Dada
2007. 1. Hífel-e iftent?
2007. 2. biológiai sci-fi
2007. 3. őszi zavarágások 2006
2007. 4. Vámpírismus
2008. 1. Kocsmák
2008. 2. Mémek
2008. 3. Kortárs magyar költészet
2008. 4. Szentkuthy
2009. 1. Patrioska
2009. 2. Generation X
2009. 3. Japán
2009. 4. Japán médiumok
2010. 1. Pynchon
2010. 2. Kosztolányi
2010. 3. Észtország

Præ irodalmi folyóirat
Megjelenik évente négyszer
<http://www.prae.hu>

Alapító-főszerkesztő: Balogh Endre (endre@prae.hu)
Szerkesztők: Barta András (fapuska@prae.hu)
H. Nagy Péter (h.nagyp@gmail.com)
L. Varga Péter (kultikus@gmail.com)
Pál Dániel Levente (paldaniel@gmail.com)
Pollágh Péter (pproka@freemail.hu)
Sopotnik Zoltán (sopotnikzoltan@gmail.com)
E szám vendégszerkesztője: Reet Klettenberg
Köszönjük Segesdi Móni segítségét.
Olvasószerkesztő: Abonyi Réka

A Középkor-reneszánsz-kora újkor rovat szerkesztői:

Bánki Éva, Hammerstein Judit, Horváth Viktor, Ladányi-Turóczy Csilla, Peremiczky Szilvia, Sashegyi Gábor, Végh Dániel

A szerkesztőség levélcíme:

1024 Budapest, Fillér u. 11/b, mfszt/2.

Telefon: (20) 310 25 40

Hirdetésfelvétel: 31 562 31 vagy (20) 310 25 40

Kiadja a Palimpszeszt Kulturális Alapítvány

Felelős kiadó: a kuratórium elnöke

Levélcím: 1088 Budapest, Múzeum krt. 4/c

E számunkban Köteles Léna Észtország ihlette festményei láthatók.

Borító-design: Who'sNot

A kiadó köszönettel jelzi, hogy jelen szám borítója fdecomite Creative Commons

(Attribution 2.0 Generic) alatt közzétett munkájának felhasználásával készült.

Layout és nyomdai előkészítés: Székelyhidi Zsolt (szekelyhidi@prae.hu)

Nyomdai munkálatok: Robinco Kft.

Web: PRAE.HU Kft.

Korábbi szerkesztőink: Máté Adél, Ruttkay Veron (vers és próza);

Vaskó Péter (középkor-reneszánsz-kora újkor); Kő Boldizsár (kép);

Köves Gergely, Vécsei Márton, Molnár Zsolt (borító); Fodor János (web)

Készült Garamond és **Bank** betűtípussal

ISSN 1585-5112

A beküldött kéziratokat nem őrizzuk meg és nem küldjük vissza.

E szám az Oktatási és Kulturális Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és az Eesti Kultuurkapital támogatásával jött létre.